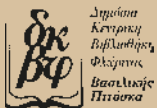

ΜΙΜΗΣ ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ

Αναγνωστικά

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ «ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΙΤΣΟΚΑ»

ΜΙΜΗΣ ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ

Αναγνωστικά

Η έκδοση αυτή κυκλοφόρησε
από τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας
«Βασιλικής Πιτόσκα»
με τη συμπλήρωση δέκα χρόνων από τον θάνατο
του Δ. Π. Σουλιώτη.

Επιλογή-επιμέλεια κειμένων:
Ντίνα Καραμπατάκη-Τζιάτζιου

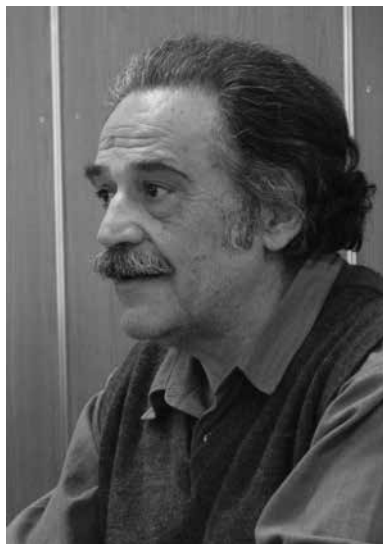
τίτλος:
Αναγνωστικά

συγγραφέας:
Μίμης Σουλιώτης

εκδοτικές συμβουλές – σχεδιασμός εξωφύλλου –
σελιδοποίηση – εκτύπωση: Εκδόσεις Δίσιγμα
Αθανασίου Διάκου 26 – ΤΚ: 57009, Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310 700682
www.disigma.gr / e-mail: info@disigma.gr

© 2023 Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα»
Τηλ.: 23850 23118
www.libflorina.gr / e-mail: biblflor@otenet.gr

ISBN: 978-618-86482-0-3

Δ. Π. Σουλιώτης (1949-2012)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα της επιμελήτριας	9
A. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ.....	15
1. Οι θερινοί και οι άλλοι αναγνώστες	17
2. Βιβλία με δείκτη προστασίας	25
3. Η απώλεια του αναγνώστη	31
B. ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ.....	35
1. Οι Καβαφικοί τρόποι της ανάγνωσης	37
2. Η έντιμη κριτικός	56
3. Η «αυθαιρεσία» του Λορεντζάτου	59
4. Ποιητική ισημερία 2012	64
5. Η γοητεία της σκόνης	66
6. Για το E. και τον Gordon	69
7. Έλιοτ Φεζάλ, ο ποιητής του Έρωτος	71
Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ.....	77
1. [Σχολική αναγνωστική απόλαυση]	79
2. Ανάγνωση στο σχολείο	81
3. Υπέρ της αποστήθισης	85
4. [Δημιουργική γραφή – Ύφος]	87
Επίμετρο	95
Βιβλίο ή λάπτοπ;	95
Πρώτες δημοσιεύσεις	99
Αναδημοσιεύσεις	100

Εισαγωγικό σημείωμα

«κι άλλος ένας ακροβολιστής στην επαρχία»
θα πουν μετά θάνατο

Ο Μίμης Σουλιώτης έχει παγιωθεί στη συνείδηση του Φλωρινιώτη ως άνθρωπος των γραμμάτων, των τυπωμένων γραμμάτων και αν σε παραδοσιακό τυπογραφείο, ακόμη καλύτερα!

Σε χρονογράφημα στην εφημερίδα *Κοινή Γνώμη* προτείνει με το παιγνιώδες ύφος του: «Δημοτική Βιβλιοθήκη. Η έλλειψή της δεν είναι αστείο ζήτημα. Αντιθέτως, έχει επιπτώσεις στη ζωή της πόλης, ασχέτως αν είναι μακροπρόθεσμες. Κοτζάμ καλλιτεχνούπολη, και χωρίς βιβλιοθήκη. Τι θα πει ο κόσμος; Μόνο φουντάν ξέρουμε να προσφέρουμε; Αν ξεκινούσε μια προσπάθεια, πιστεύω πως δεκάδες ιδιώτες θα βοηθούσαν στο στήσιμο της δημοτικής βιβλιοθήκης» (εφ. *Κοινή Γνώμη*, αρ. φύλλου 45/25-8-83 «να προτείνω κάτι»). Η Δημόσια Βιβλιοθήκη της Φλώρινας έκανε τα πρώτα της βήματα το 1984, μετά από χρηματική δωρεά του Γεωργίου Πιτόσκα στη μνήμη της θυγατέρας του Βασιλικής, με πρώτο διευθυντή τον Σουλιώτη.

Στα Βορειοδυτικά έζησε και έδρασε ο Δ. Π. Σουλιώτης (1949-2012) και έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στο ζήτημα της πνευματικής αφύπνισης της επαρχίας της Φλώρινας, υπονομεύοντας την αποτίμηση του μεγάλου φιλόλογου Ιωάννη Συκουτρή: «Νομίζω, ότι κάθε προσπάθεια προς πνευματική εξύψωση της επαρχίας -εξαιρώ εις όσα θα λεχθούν κατωτέρω την Θεσσαλονίκη, και αυτήν εν μέρει- είναι καταδικασμένη εις αποτυχία, εφ' όσον στηριχθή εις τους εντοπίους και μόνον εις αυτούς. Η ελληνική επαρχία δεν έχει τόσα στοιχεία, ή αν έχει, η δυναμικότης των και ο αριθμός των είν' εξαιρετικά περιορισμένα. Ό,τι ζωντανόν και αξιόλογον έχει το απορροφά -και είναι μοιραίον αυτό, και χρήσιμον, νομίζω- ή όχι ολιγώτερον λειψανδρούσα πρωτεύουσα. Ό,τι μένει ακόμη, δεν ημπορεί να βαστάση μόνον του τόσον σοβαράν προσπάθειαν».¹

Στην περίπτωση του Μίμη Σουλιώτη επαληθεύεται το κοινολεκτούμενον: οι εξαιρέσεις υπάρχουν για να επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Ο Σουλιώτης δεν μετόικησε στην πρωτεύουσα, αλλά διετέλεσε αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Κοινή Γνώμη*,

1 «Η πνευματική αφύπνις της επαρχίας» στο Ιωάννου Συκουτρή, Μελέται και άρθρα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη), φωτομηχανική επανέκδοση 1982, 531-533. Πρώτη δημοσίευση στη *Νέα Εστία* 20 (1936), 1153-1155.

Δ/ντής της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα» με παιδικό παράρτημα και Πρόεδρος του Εφορευτικού Συμβουλίου της Βιβλιοθήκης ως το τέλος του. Πρώτος πρόεδρος της Εταιρίας Γραμμάτων και Τεχνών Φλώρινας και αρχισυντάκτης του περιοδικού *Εταιρία*, σύμβουλος στις εκδόσεις Πρεσπών. Δρομολογητής της ίδρυσης των «ΓΑΚ - Αρχαία Ν. Φλώρινας», ιδρυτικό μέλος του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού, ιδρυτής του «Βαλκανικού Άσυλου Ποίησης» στην Καλλιθέα Πρεσπών και εκδότης του πολύγλωσσου λογοτεχνικού περιοδικού *Asylum: A Balkan Poetry Magazine*. Και συνεχίζουμε: συγγραφέας βιβλίων, καθηγητής της (παιδικής) λογοτεχνίας και της διδακτικής της στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ιδρυτής του πρώτου πανελληνίως μεταπτυχιακού προγράμματος «Δημιουργική γραφή», ανθολόγος της Φλωρινιώτικης λογοτεχνίας στη σειρά «Μια πόλη στη λογοτεχνία», υπεύθυνος της σειράς Ανθολόγος Ερμής, αρθρογράφος σε αθηναϊκές εφημερίδες, και με δέκα ποιητικές συλλογές στο ενεργητικό του.

Είναι οι λόγιοι της πρωτεύουσας, συνεχίζει ο Συκουτρής, που αναλαμβάνουν την πνευματική αφύπνιση της επαρχίας «μετακαλούμενοι εξ Αθηνών, αντιπροσωπεύοντας τα γράμματα ή την επιστήμην... Η επαρχία ημπορεί να συνεργασθή μόνον με μέτρα πρακτικά, όπως η ίδρυσις συλλόγων φιλομούσων, βιβλιοθηκών, αναγνωστηρίων, εκδρομών, περιοδικών κλπ.». Σαν να περιγράφει το έργο του Σουλιώτη, μετ' άλλων φιλομούσων. Προσθέτουμε τις εκθέσεις παλαιών εντύπων και φωτογραφιών της Φλώρινας, ποιητικές βραδιές, χορευτικές, γευστικές (Σκορδοκαΐλεια) και ανυπερθέτως διαλέξεις μετακλητών διανοούμενων. Βέβαια μετακαλείται και ο Σουλιώτης ανά την επικράτεια, εμβριθής Καβαφιστής, ακομπλεξάριστος πανεπιστημιακός φιλόλογος, αξιοσπούδαστος ποιητής.

Ωστόσο: *Ars longa, vita brevis* (Σενέκας), απόδοση στα λατινικά του μισού Ιπποκρατικού αφορισμού «ο μεν βίος βραχύς, η δε τέχνη μακρή (ό δε καιρός όξυς, ή δε πείρα σφαλερή)».

Τη μνήμη του Δημήτρη Π. Σουλιώτη τιμά η Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας, μετά από δέκα χρόνια απουσίας, με την έκδοση τούτου του μικρού βιβλίου, όπου επαναδημοσιεύονται πεζά κείμενά του γραμμένα στο άνυσμα 1993-2012. (Επιλογή από το ποιητικό του έργο με τίτλο «Βορειοδυτικά» εκδόθηκε από τη Βιβλιοθήκη το 2013 για τα εγκαίνια της Αίθουσας Τοπικού Τύπου «Δ. Π. Σουλιώτης»). Επιλέγονται δροσερές επιφυλλίδες, περιστασιακά άρθρα, χρονογραφήματα, κριτικά σημειώματα, βιβλιοκρισία, ομιλία, επετειακό κείμενο, σελίδες από παιδαγωγικά εγχειρίδια. Είναι ευνόητο πως όλα τα κείμενα επαναδημοσιεύτηκαν δίχως περικοπές ή αλλαγές, με τις υποσημειώσεις του συγγραφέα (βλ. εδώ Πίνακα πρώτων δημοσιεύσεων και αναδημοσιεύσεων). Ελάχιστες είναι οι υποσημειώσεις όπου προσπάθησα με σχόλιό μου να ξεκαθαρίσω κάποια αναφορά σε βιβλία ή ζητήματα.

Για να περιορίσουμε την ανομοιογένεια από την οποία συχνά πάσχει η υποκειμενική, έτσι κι αλλιώς, ανθολόγηση, ορίσαμε ως συνεκτικό ιστό στην επιλογή των πεζών κειμένων τον αναγνώστη κυρίως λογοτεχνίας: το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, τον αναγνώστη-κριτικό, τον αναγνώστη λογοτεχνίας στο σχολείο, δηλ. τον εκπαιδευτικό και εκπαιδευόμενο. Ο αναγνώστης είναι ο κοινός παρονομαστής των συγκεντρωμένων κειμένων, «σαν βιβλιοδέτης, πανδαμάτωρ, που όλα τα σταχώνει», βιβλιολογική παρομοίωση κλεμμένη από τον συγγραφέα που διέθετε και βιβλιολογική κατάρτιση.²

Στα «Αναγνωστικά» βιβλία του Δημοτικού παραπέμπει αυτομάτως ο τίτλος. Εδώ όμως αξιοποιείται η λεξικογραφική ερμηνεία: *που ανήκει ή που αναφέρεται στην ανάγνωση ή στον αναγνώστη* (Λεξικό Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη) κατά μίμηση του τίτλου «Παιδαριώδη» σε βιβλίο του Σουλιώτη. Αναγνωστικά ανάλεκτα ή Αναγνωστικά καλούδια; Τα δεύτερα φέρουν συναισθησία (γεύεσαι το ανάγνωσμα) και προοικονομείται το απολαυστικό ύφος του συγγραφέα. Η γραφή του δεν είναι παγερή, βλοσυρή, δυσπαρακολούθητη. Με την ευρύτητα των οριζόντων και το αεικίνητο του πνεύματός του, ο Σουλιώτης αναζωογονεί τον στοχασμό μας.

«Απολαυστικά ελλόγιμος, πλην με ανεπιτήδευτη συναίνεση στα απλά πρόσωπα και πράγματα του καθ' ημέραν βίου». Η κριτική αποτίμηση του Θ. Παπαγγελή για το ποιητικό έργο του Σουλιώτη επαληθεύεται στα πρώτα κιώλας κείμενα του ανά χείρας βιβλιαρίου που εστιάζουν στους θερινούς αναγνώστες. Οι διακοπές περνούν ωραία με ψάρι, γνωριμίες, διάβασμα και αντηλιακά. Από τα τέσσερα ο Μίμης μιλά για το τρίτο. Συστήνει το ρήμα διαβάζω με τις σημασιολογικές του αποχρώσεις, περιδιαβάζει τον αναγνώστη της ελληνικής αρχαιότητας, του ρωμαϊκού κόσμου και της ορθόδοξης εκκλησίας και με σπάνια οξυδέρκεια και χαριτωμένη ευρηματικότητα ανιχνεύει όχι πέντε αλλά είκοσι πέντε περιπτώσεις ερασιτεχνών/ προαιρετικών αναγνωστών -είκοσι πέντε στην πολύ οικονομική συσκευασία του ενός; Μπορεί ναι, μπορεί όχι- πάντως ονοματίζοντάς τους ελληνιστί και λατινιστί (!) (Α1· για τη σήμανση βλ. Πίνακα Περιεχομένων). Σε όποιον αναγνωστικό τύπο κι αν ανήκουμε, ποια «μυθιστορήματα που θα ξεκουράσουν» θα αμπαλάρουμε στον σάκο της παραθέρισης; Θα αντικαταστήσουμε την πλήξη των πλαζ απλώς με την πλήξη των φυλλομετρήσεων; Με το βιβλίο στο

2 Υπογράμμισε συχνά πως είχε ασκηθεί στη στοιχειοθέτηση με τυπογραφικά στοιχεία και γνώριζε πάρα πολλά για την πορεία του βιβλίου, από το πρωτογενές χειρόγραφο κείμενο ως την εμπορική διακίνησή του. Από το δικό του μεράκι και υπό την εποπτεία του στήθηκε στην Παιδαγωγική Σχολή το Βιβλιολογεϊόν/Εργαστήριο Αγωγής για το βιβλίο με παραδοσιακό βιβλιοδετικό και τυπογραφικό εξοπλισμό και εκδόθηκαν συνεργατικά βιβλία βιβλιολογίας.

χέρι στον παρατεταμένο άεργο χρόνο των διακοπών τι κερδίζουμε; Ναι, αλλά διάβασμα προ ή μετά μπάνιου, προ ή μετά φαγητού; Στη βεράντα ή στην πλαζ; (Α2). Ο τίτλος «Η απώλεια του αναγνώστη» (Α3) ας μη μας οδηγήσει συνειρμικά στις αποκαρδιωτικές διαπιστώσεις ερευνών ότι η ανάγνωση δεν έχει ιδιαίτερα πολλούς πιστούς στην Ελλάδα. Αλλού το πάει ο Σουλιώτης. Χάθηκε η αναγνωστική ηδονή που υποκαθίσταται από την πληροφορική ανάγνωση με τόσα βιβλία που εκδίδονται γρήγορα και εύκολα. Χάθηκε η ανάγνωση για δεύτερη ή τρίτη φορά του ίδιου βιβλίου. Χάθηκαν οι τύψεις για τις σελίδες που παρατρέξαμε. Χάθηκαν πολλά, χάθηκε η μάγευση της γλώσσας.

Στάση για εξηγήσεις: η συνοπτική παρουσίαση εκάστου των κειμένων που συγκεντρώθηκαν σε αυτό το τομίδιο υπηρετεί τον αναγνώστη. Τον προφυλάσσει από σπατάλη χρόνου, αφού του επιτρέπει να αποφασίζει ο ίδιος από ποιο κείμενο να ξεκινήσει την ανάγνωση, με ποια σειρά, ποιο κείμενο θα προσπεράσει. Γιατί να τα διαβάσει όλα μονορούφι, απίθανο. Προσπάθησα να υπάρχει σχετική αλληλουχία μεταξύ των αναγνωσμάτων εντός της ενότητας και από ενότητα σε ενότητα. Έτσι, στη δεύτερη ενότητα, παρελαύνει ο κριτικός αναγνώστης -ένα ιδιαίτερο είδος αναγνώστη είναι ο κριτικός.

Ο φιλόλογος αναγνώστης Μίμης Σουλιώτης βλέπει, διακρίνει και σχολιάζει τους Καβαφικούς τρόπους της ανάγνωσης (Β1). Για να καταδειχθεί η ποικιλία των τρόπων ανάγνωσης που αξιοποίησε ο Καβάφης επιβάλλεται η παράθεση των σχετικών με την ανάγνωση ποιημάτων του Αλεξανδρινού, ολόκληρων ή μέρους τους. Απολαμβάνουμε, λοιπόν, εκ νέου τους Καβαφικούς στίχους παισιωμένους από τον στοχευμένο, λεπταίσθητο φιλολογικό σχολιασμό του Καβαφολόγου Σουλιώτη. Επιμένουμε στα αριστουργηματικά «Πάρθεν» και «Εν τω μηνί Αθύρ», με τον αλλόκοτο συγχρονισμό ανάγνωσης και σύνθεσης του ποιήματος.

Μια δόση καχυποψίας για τους κριτικούς της λογοτεχνίας την έχουμε σχεδόν όλοι οι αναγνώστες. Η Νόρα Αναγνωστάκη υψώνεται από τον Σουλιώτη στην κορυφή της λογοτεχνικής κριτικής, και εξηγεί για ποιους λόγους (Β2). Στις χάρες και τις χρησιμότητες της κριτικής περιλαμβάνεται επίσης η ξεκάθαρη και θαρρετή κριτική αποτίμηση (Β3), όπως η κριτική του Ζήσιμου Λορεντζάτου (1915-2004, *κριτικός πλήρης ονόματος*). Έκκληση στους αναγνώστες: από το κείμενο Β3 να διαβάσουμε το ιδεολόγημα υπ' αριθμόν 3. Ξεκαθαρίζει πολλά πράγματα για την ποίηση. Την τακτική της ποίησης κρίνει ο Σουλιώτης στο αμέσως επόμενο κείμενο (Β4).

«Η γοητεία της σκόνης» που επικάθισε στα εκατό έγγραφα των ετών 1905 και 1906 από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών εκδοθέντα από το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα (Β5), συνιστά κλασικό δείγμα βιβλιοπαρουσίασης/ βιβλιοκρισίας όπου, εκτός από τα αναμενόμενα (περιγραφή περιεχομένων, επιλογή

και παράθεση διαφωτιστικών παραγράφων, αξιολόγηση του βιβλίου) εντοπίζονται λογοτεχνισμοί σε υπηρεσιακά έγγραφα και υπογραμμίζεται η χρηστικότητα των ταπεινών ευρημάτων. Παραμένουμε στη Θεσσαλονίκη, όπου το λογοτεχνικό περιοδικό *Εντευκτήριο* επαινείται για το κέντρο βάρους της ύλης: την πρόνοια να ωφελείται το τεύχος και να μη χρησιμοποιείται ως όχημα για τη δημοσίευση λογοτεχνημάτων των πρωτεργατών ή των συνεργατών του περιοδικού (B6), για ό,τι δηλαδή πάλεψε και η *Εταιρία*. Στην *Εταιρία* ο Σουλιώτης έβγαλε από την αφάνεια τον Φλωρινιώτη Ηλία Αφεζό[ώ]λη, τον ιδιόρρυθμο στη ζωή και στο έργο του. Ο «Έλιος Φεζάλ, ποιητής του Έρωτος» (B7) είναι απολύτως local κειμενάκι, πράγματα δικά μας, συμπαθητικά, παραλλάσσοντας τον Καβάφη. Κοινό γνώρισμα των κειμένων της Β' ενότητας: ο κριτικός αναγνώστης Σουλιώτης δεν πασχίζει να φανεί ευφύστερος από τον κρινόμενο, αλλά εξηγεί με σαφήνεια γιατί κάτι του αρέσει ή δεν του αρέσει.

Παρά τις αναγνωστικές θεωρίες της λογοτεχνίας που υπερτονίζουν τον ρόλο του αναγνώστη ως παντοδύναμου, αποφασιστικού παράγοντα στη νοηματοδότηση του κειμένου, ο Μίμης Σουλιώτης επιμένει στη διαλεκτική συνομιλία των αναγνωστών, μαθητών και δασκάλων, με το λογοτεχνικό κείμενο. Το μοντέλο διδασκαλίας -ειδικά της ποίησης- που προτείνει ο Σουλιώτης περιγράφεται με τον όρο συμμετοχικό, κατ' αντιβολή προς το γραφειοκρατικό (Γ1). Ο εκπαιδευτικός προκαλεί, ερεθίζει τους μαθητές τόσο, ώστε να τους υποχρεώσει να ανακαλύψουν και να βελτιώσουν τη δική του άποψη ο καθένας. Στη δημιουργική αυτή αναγνωστική πορεία εντάσσεται υποχρεωτικά η φωναχτή ανάγνωση του ποιήματος που βοηθά στην κατανόηση και σε ασφαλέστερη κριτική (Γ2). Παλιομοδίτικες προτιμήσεις -θα έλεγε κανείς- η απαγγελία και η αποστήθιση στίχων. Ωστόσο, η οικειοθελής αποστήθιση που προκύπτει από την επανάληψη στίχων για να τους απολαύσουμε, υποδέχεται μια ερμηνεία του κόσμου, βελτιώνει τον ρυθμό σκέψης, περιορίζει τη φλυαρία (Γ3). Η μοντέρνα δημιουργική γραφή, η εξοικείωση των μαθητών και μαθητριών με συγγραφικές πρακτικές, βασική δεξιότητα του λογοτεχνικού γραμματισμού στα νέα Αναλυτικά Προγράμματα, δεν δημιουργεί δόκιμους συγγραφείς σώνει και καλά, αλλά διαμορφώνει επαρκείς αναγνώστες, που μπορούν για παράδειγμα να χαρακτηρίσουν το ύφος σε μια φράση (Γ4).

Ως επίμετρο επιτάσσεται ένα χρονογράφημα υπερασπιστικής γραμμής για το τυπωμένο βιβλίο, με αντίδικο το λάπτοπ. Προϊόν της τέχνης και των τεχνικών της παραδοσιακής τυπογραφικής τεχνολογίας, το βιβλίο ως αντικείμενο-φετίχ δεν κυριάρχησε απλώς στον πολιτισμό από τον 15ο αι. και εξής, αλλά κυριολεκτικά τον δημιούργησε.

Βέβαια, το βιβλίο εξαϋλώνεται, εκτοπίζεται από τον ηλεκτρονικό παράδεισο

των κειμένων και των εικόνων της οθόνης, οι συνθήκες έρευνας -η περίφημη αναζήτηση της πληροφορίας- αλλάζουν, αλλά τώρα, και στο εγγύς μέλλον, ο σοβαρός αναγνώστης και ο σοβαρός συγγραφέας θα πρέπει να μάθει πώς να ακολουθεί τρεις πολύ διαφορετικούς δρόμους ταυτόχρονα: τον ευρύ, ομαλό και ανοιχτό δρόμο της οθόνης, τον δρόμο των βιβλιοπωλείων και τον ανηφορικό δρόμο της Βιβλιοθήκης, με τα σκονισμένα, αλλά δυσέυρετα, μη ψηφιοποιημένα βιβλία στα ράφια. Στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας τα βιβλιοστάσια με τα βιβλία που φέρουν στη ράχη τους αυτοκόλλητο με το ταξιθετικό σύμβολο «ΦΛΩ» τα κατέστησε ο Δημήτρης Π. Σουλιώτης κιβωτό μνήμης για τον τόπο, στην υπηρεσία όχι μόνο του επιχώριου αναγνωστικού κοινού αλλά και των ερευνητών της χώρας.

Στη μνήμη του εκδίδονται τα Αναγνωστικά καλούδια, γιατί
Απ' τα γραψίματά του θα τον νιώθουμε... Κάθε φορά που θά 'ρχεται.

Ντίνα Καραμπατάκη-Τζιάτζιου

Α. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ

Οι θερινοί και οι άλλοι αναγνώστες

Την εποχή που ο ποιητής Μανόλης Αναγνωστάκης κρατούσε το βιβλιοπωλείο «Βιβλιοθήκη» συνεταιρικά με τον εκλιπόντα μυθιστοριογράφο Γιάννη Πάνου¹, στη Θεσσαλονίκη, εισήλθε μία κυρία βιαστική: «Αχ, δώστε μου ένα μυθιστόρημα για το Σαββατοκύριακο, φεύγουμε για Χαλκιδική, έχω παρκάρει απέξω, θα με γράψουν!» Ο Πάνου κοίταξε τον Αναγνωστάκη κι ο ποιητής πρότεινε «Γιάννη, δώσ' της το *Χαμένο Σαββατοκύριακο*»² η κυρία χάρηκε κι ο Πάνου τής το τύλιξε με παροϊμιώδη αυτοσυγκράτηση. Στα καλά βιβλιοπωλεία εκτυλίσσονται οι φιλαναγνωστικές ιστορίες του λεπτού. Όσο για φέτος, μόνον οι εκκρεμότητες καθυστερούν την «*διαρκή εξόρμηση στο άντυπο των πλαζ*» - για λίγο: ο Ιούλιος μάς έφθασε, από κοντά κι ο Αύγουστος με τον ρυμουλκούμενο Σεπτέμβρη: οι διακοπές περνούν ωραία με ψάρι, γνωριμίες, διάβασμα και αντηλιακά. Από τα *τέσσερα*, θα μιλήσουμε για το τρίτο.

Ο φιλόσοφος Σωκράτης είχε ορεχτεί ένα βιβλίο του Αναξαγόρα, που το διάβαζε μεγαλόφωνα κάποιος συμπολίτης του, και του τ' άρπαξε μέσ' από τα χέρια. Πολύ πριν από εκείνη την απόσπαση, είχε προηγηθεί η αναγνωστική τριβή στα χνάρια που άφηναν τα πουλιά πάνω στις ξεραμένες λάσπες της Μεσοποταμίας, ενώ μέχρι σήμερα «*διαβάζουμε*» το πεπρωμένο στην παλάμη ή στον ντελβέ και τις κινήσεις της ψυχής στον γραφικό χαρακτήρα· έχουμε δει, εξάλλου, το «*Εν τούτω Νίκα*» στον ενύπνιο ουρανό και συλλαβίσαμε τον/την/το «*Παραρλάμα*»³ του Δημοσθένη Βουτυρά σε ντουβάρι φούρνου· υποτονθορίζουμε με το ψαλτήρι στο χέρι, διαβάζουμε στο προσκεφάλι του παιδιού, «*διαβάζουμε*» τη σκέψη στο βλέμμα, «*διαβάζουμε "βουλωμένο γράμμα"*», «*κατεβαίνουμε διαβασμένοι*» στο γήπεδο ή «*διαβάζουμε την πάσα*» - με την ευκαιρία, μια γνωστή πλην αθησαύριστη προσώρας λέξη είναι το «*διαβαστερό*» μυθιστόρημα (μα και το «*πιασ[ι]άρικο βιβλίο*»⁴ ωριμάζει για τους λεξικογράφους του) - ενώ όλο και κάποιος «*πάει αδιάβαστος*».

Στην κλασική αρχαιότητα ενασκούσε το επάγγελμα του αναγνώστη ο εγγράμματος δούλος ή ο απελεύθερος, που εκφωνούσε για τον κύριό του λογοτεχνικά (και άλλα) κείμενα σε ώρες δείπνου, περισυλλογής, χαλάρωσης. Οι Ρωμαίοι

1 Συγγραφικό ψευδώνυμο του Γιάννη Παναγιωτόπουλου.

2 Μυθιστόρημα του Αμερικανού Τσαρλς Τζάκσον (έκδ. 1944) με ήρωα έναν αλκοολικό και τα φαντάσματά του [Σ.τ.Ε.]

3 Τίτλος και μήτρα του ομώνυμου διηγήματος. Η τρομερή φανταστική λέξη, που δεν σημαίνει τίποτε, προκαλεί τις φαντασιώσεις των προσώπων του διηγήματος, που προσκολλώνται σε αυτήν και την επαναλαμβάνουν φωναχτά ή νοερά (Δ. Π. Σουλιώτης, *Αλφαβητάριο για την ποίηση*, 1993, 74) [Σ.τ.Ε.]

4 Βιβλίο δεμένο και με χοντρή ράχη.

είχαν τους *lectores* για την απαγγελία κατ' οίκον ή για τις δημόσιες ακροάσεις. Οι θρησκευτικοί μας λειτουργοί εξάλλου είναι αυθεντικοί επαγγελματίες αναγνώστες: ως βαθμός της ορθόδοξης εκκλησίας, «*αναγνώστης*» είναι κατ' αρχήν εκείνος που διαβάζει εδάφια στο «ποιμνίο» με τον γνωστό ένρινο τρόπο, με τον οποίο η απολιθωμένη προσωδία κατισχύει και ενταφιάζει το περιεχόμενο.

Οι επαγγελματίες αναγνώστες διαβάζουν ακόμη κι αντίθετα προς την επιθυμία τους να διακόψουν την ανάγνωση: ο ηθοποιός, λόγου χάρη, είναι αναγνώστης βούλησης⁵, καθόσον επιμένει να συνεχίσει την ανάγνωση στην πρόβα, αναστέλλοντας ακόμη και το πιο έγκατο χάσημα της στιγμής. Εδώ θα περιοριστούμε στους ερασιτέχνες, ακριβέστερα στους *προαιρετικούς*, αναγνώστες, που διαβάζουν επειδή αυτό ήταν ό,τι καλύτερο είχαν να κάνουν στη συγκεκριμένη φάση: διαβάζουν για τον εμπλουτισμό της ζωής τους (για την τόνωση ή την υποκατάστασή της), χωρίς καταναγκαστική σκοπιμότητα όπως των εξετάσεων για τα σήματα της τροχαίας.

Τέτοια, θυμική, εσωτερικού αναγκαστικού αιτίου ανάγνωση, κάνει ο ήρωας του καβαφικού ποιήματος «*Εν Εσπέρα*», που ηδονίζεται από την «*απήχησι των ημερών της ηδονής*» με απανωτές αναγνώσεις:

*στα χέρια μου ένα γράμμα ξαναπήρα,
και διάβαζα πάλι και πάλι ώς που έλειψε το φώς.
Και βγήκα στο μπαλκόνι μελαγχολικά-
(«*Εν Εσπέρα*»).*

Σιωπηλά ή φωναχτά διαβάζει ο καβαφικός αναγνώστης; Ψελλίζοντας, μηρυκάζοντας, *bouche fermee*, όπως τον προσκαλούν οι αράδες. Οι αλληπάλληλες και φωναχτές, δημόσιες μάλιστα, αναγνώσεις ήσαν παλιά κοινή συνήθεια, που προσέδιδε στην αναγνωστική πράξη την πλήρη της υπόσταση: την επιστολή του ξενιτεμένου τη διάβαζε ο εγγράμματος εις επήκοον (και με τις, φατικές ή άλλες, παρεμβολές) της οικογενειακής ολομέλειας και των παρατυχόντων. Ακολουθούσε μία τουλάχιστον *επιβεβαιωτική* ανάγνωση (*ad verificationem*, όπως στις αριθμητικές πράξεις) ενώ, σε επόμενη φάση, επαναλαμβάνονταν οι αναγνώσεις, με εμβόλιμα σχόλια και στεναγμούς, για τους λίγους (αποκλειστικά για τη μητέρα κ.ο.κ.). Στην προκαπιταλιστική εποχή σπάνιζαν, ωστόσο, οι «*αναγνώστες δωματίου*», στο μέτρο που το δωμάτιο δεν αυτονομούνταν από το υπόλοιπο σπίτι. Σε περασμένες εποχές, εξάλλου, όταν η εξατομίκευση ήταν αμυδρή, η ανάγνωση σήμαινε κατά κανόνα την πράξη της *φωναχτής ανάγνωσης*,

5 Βουλευσιαρχικός αναγνώστης.

που την εκτελούμε με την (αισθητή ή) υποθετική παρουσία ενός (φυσικού ή) *δυνητικού ακροατηρίου*, που αρτιώνει την ανάγνωση: γιατί ακόμη και στα πιο ξελιγωμένα, δωματίσια διαβάσματα μας, εκεί όπου συχνά υπερτερούν οι παραισθήσεις του ιδιωτικού, η *αναγνωστική* πράξη κατορθώνεται στο βαθμό που μαζί μας συνδιαβάζει και ο άλλος - ο φαντασμαγορικός εκπρόσωπος της ανθρώπινης κοινότητας,

Οι σημερινοί *προαιρετικοί* αναγνώστες είναι πολλαπλάσιοι από τους παλιούς, γι' αυτό και συχνά επιμερίζονται σε κατηγορίες: ο τακτικός αναγνώστης μιας σειράς «βιβλίων τσέπης» λόγου χάρη, που την επόμενη μέρα πετάει τη μισοδιαβασμένη νοβέλα στα αζήτητα, διαφέρει από τον συστηματικό αναγνώστη του 2^{ου} Παγκόσμιου Πολέμου που ξαναδιαβάζει με δέος τις ίδιες πάντα σελίδες του ίδιου τόμου. Μια συνοπτική παρουσίαση των αναγνωστών θα θυμίσει είτε τις αναγνωστικές εκδοχές ενός και του αυτού χρήστη είτε συνήθειες «που ήσαν μια φορά». Πρόσφατα, πάντως, μου δόθηκε η αφορμή, από την χρήσιμη στατιστική καταγραφή της «αναγνωστικής συμπεριφοράς των Ελλήνων» που πραγματοποιήσε το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου⁶, όπου ανάμεσα στα άλλα επαληθεύεται ό,τι υποψιαζόμασταν: «Εκείνοι που δεν αγαπούν το βιβλίο δεν διαβάζουν ούτε και εφημερίδα στην πλειονότητά τους» και, θα έλεγα, ισχύει και το αντίστροφο. Επιπλέον, ένα χριστουγεννιάτικο *διήγημα* της Αμάντας Μιχαλοπούλου⁷ περιέγραφε την στενή σχέση μιας αλλοιωμένης από τη ζωή πωλήτριας βιβλιοπωλείου με το «αντικείμενο του πόθου» (η ίδια συγγραφέας έχει δημοσιεύσει *παλιότερα κι ένα κείμενο* για τις αναγνωστικές στάσεις). Παρακάτω εκθέτω τις περιπτώσεις αναγνωστών (ή εκδοχές του ενιαίου αναγνώστη) χωρίς συστηματική σειρά.

- ◆ Ο *ορθός αναγνώστης* (*recitator erectus*). Διαβάζει με το βιβλίο απιθωμένο στο λογείο ή κρατώντας 'το χωρίς υποστήριξη στα χέρια. Τούτη είναι η πιο παρωχημένη αναγνωστική στάση - η αντικειμενικότερη, ωστόσο, καθώς υλοποιεί την κυριολεκτική σημασία που έχει ο «ορθός λόγος» στην περίπτωση: λόγος που *εκφωνείται με την εγγήγορη ορθοστασία του πνεύματος*. Το είδος επιζεί (α) στον σύγχρονο αναγνώστη *τοίχου* (των συνθημάτων, των κηδεϊόχαρτων, των πινάκων με ανακοινώσεις - που δεν τον αφορούν αλλά τις διαβάζει από κοινωνική περιέργεια - των στοιχείων που έχουν χαραχθεί στο χώμα, στην άμμο, στο άπηχτο τσιμέντο κ.τ.ό.)· (β) στον *αναγνώστη περιπτέρου* (των αναρτημένων

6 Βλ. πρόσφατη παρουσίαση από την Α. Κέζα: «Πώς διαβάζουμε», *Το Βήμα*, 16 Μαΐου 1999.

7 *Το Βήμα*, «Τέσσερα κουαρτέτα», 25-12-1998.

εντύπων)· (γ) στον πλαγιοκοπούντα *λαθραναγνώστη* (στο αστικό λεωφορείο)· (δ) στον *ψευδαναγνώστη*, που τον ξέρουμε κι από τις αστυνομικές και τις κατασκοπευτικές ταινίες: όρθιον, με την πλάτη στην κολόνα του δρόμου, να έχει τάχα βυθιστεί στην εφημερίδα του. Ο *άρπαξ* (raptor: ο Σωκράτης στην εισαγωγή μου) είναι υποπερίπτωση του *ορθού ή του περιπτερικού αναγνώστη*, μια παιδική ή παλιμπαιδική εκδοχή του.

- ◆ Ο *καθιστ[ικ]ός αναγνώστης* (sed[isc]jens). Η επικρατούσα στάση στα προαιρετικά όσο και στα υποχρεωτικά (λ.χ. σχολικές εξετάσεις) διαβάσματα. Παρά τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα (που αφορούν στη στάση του κορμιού αλλά και στην βολικότερη χρήση παράλληλων βιβλίων, μικροσύνεργων και τονωτικών), η καθιστή στάση υστερεί σε ήθος ως προς την όρθια: κανένας καθιστός αναγνώστης δεν μπορεί να αφομοιώσει τα υψηλά νοήματα - γι' αυτό, όταν τα «πιάνουμε», πετιόμαστε όρθιοι. Τούτη η στάση παράγει περισσότερες παραισθήσεις από την ορθή, πενιχρές όμως συγκριτικά με την ύπτια.
- ◆ Ο *ύπτιος* (σπανιότερα πρηνής) ή αναγνώστης (supinus). Συχνά η σωματική αίσθηση ατονεί στη στάση αυτή· ως ακολούθημα της ατονίας, χαλαρώνει η επήρεια του κειμένου το πράγμα αναπληρώνει η παραίσθηση, που εύκολα την εκλύουμε στην ύπτια στάση: τα πιο «απογειωμένα» διαβάσματα τελούνται ανάσκελα.
- ◆ *περιπατητικός αναγνώστης* (peripateticus). Είναι γνωστό το ρίσκο της ανάγνωσης στο πεζοδρόμιο, στην αλέα, στην «ουρά», από τη μια στάση του λεωφορείου μέχρι την επόμενη, ανεβαινοντας τις σκάλες ή με το ασανσέρ, από τη μιαν άκρη του δωματίου ως την άλλη: μια πιεσμένη περιδιάβαση στο περιοδικό ή στη στήλη εφημερίδας. Μερικοί το ευχαριστιούνται έτσι ή μόνο έτσι.
- ◆ Ο *τακτός αναγνώστης* (tempestivus). Διαβάζει μόνο σε τακτές (λ.χ. απογευματινές) ώρες, ή πιο πολύ το χειμώνα και το καλοκαίρι ελάχιστα, ή το αντίστροφο κ.ο.κ.
- ◆ Ο *χωρικός αναγνώστης* (localis). Συναρτά την ανάγνωση με επιλεγμένους χώρους (δημόσιους ή ιδιωτικούς ή συνδυασμό των μεν με τους δε). Σε ορισμένους τέτοιους αναγνώστες ο χώρος υποβάλλει το είδος του βιβλίου που θα διαβάσουν και συνήθως επιδιώκουν τις αντιθέσεις: Αφρικανούς ποιητές στο χιονοδρομικό λημέρι, Παπαδιαμαντικά ειδύλλια στην τύρβη των Αθηνών, Γκόγκολ στην πλαζ.
- ◆ Ο *αναγνώστης μεγέθους* (recitator magnitydine). Προμηθεύεται εφημερίδες, περιοδικά και βιβλία με κυρίαρχο κριτήριο το σχήμα και, δευτερευόντως, τον όγκο τους: σιχάινεται λ.χ. το ταμπλόιντ, λατρεύει τους βαρείς τόμους των μεγάλων λεξικών, ή διαβάζει μόνο βιβλία τσέπης κ.ο.κ.

- ◆ Ο *μικτός αναγνώστης* (mixtus). Μίγμα του *τακτού* και του *χωρικού* αναγνώστη: με ώρες και χώρους αποκλειστικούς και ορισμένους.
- ◆ Ο *ιδιωτικός αναγνώστης* (privatus). Διαβάζει απομονωμένος (γραφείο, κουσέτα, κουκέτα, τουαλέτα, κελί, θαλάσσιο στρώμα κ.λπ.) και απολαμβάνει τους ήχους της αναγνωστικής χειροναξίας (θρόισμα των σελίδων).
- ◆ Ο *αγοραίος αναγνώστης* (publicus). Επιτελεί την ανάγνωση *ως δημόσια* λειτουργία σε ανοιχτό ή κλειστό χώρο (αναγνωστήριο, καφετέρια, αίθουσα αναμονής, τρένο, νυχτερινή βάρδια στο ταξί, κερκίδα γηπέδου, ρεσεψιόν, ένδον του περιπτέρου κ.τ.ό.)
- ◆ Ο *πολυαναγνώστης ή «βιβλιοφάγος»* (multivolus). Διαβάζει δύο, τουλάχιστον, βιβλία παράλληλα και τα έχει διαθέσιμα στο χώρο όπου τα άρχισε (λ.χ. οι μυθιστορίες στην κρεβατοκάμαρη, τα ποιήματα στο γραφείο, τα επιστημονικής φαντασίας στο εξοχικό κ.ο.κ.). Απαράβατος κανόνας: ποτέ τ' αρχιτισμένα βιβλία δεν είναι του ίδιου συγγραφέα. Η πρόσληψη των διαφορετικών συγγραφικών υφών εμπλουτίζει την αναγνωστική απόλαυση (recitator comparativus). Ενδεχομένως, τα ξεκινημένα βιβλία είναι γραμμένα και σε διαφορετικές γλώσσες. Ξεχωριστή περίπτωση αποτελούν ο ειδικός, ο βιβλιοκριτικός (multilector) και ο επαγγελματίας *αναγνώστης* (του εκδοτικού οίκου), που κάνουν κι εκείνοι, από καθήκον όμως, παράλληλες αναγνώσεις· η διαγώνια επιτροχάδη ανάγνωση προσιδιάζει στην περίπτωση.
- ◆ Ο *αποκλειστικός αναγνώστης* (exclusorius). Διαβάζει μόνο το βιβλίο που έχει ξεκινήσει. Το προχωρεί με την πρώτη ευκαιρία κι αισθάνεται την υποχρέωση να το τελειώσει και να το (ξανα)βάλει στο ράφι το ταχύτερο.
- ◆ Ο *ολικός αναγνώστης* (totalis). Σημειώνει (και) στα περιθώρια των σελίδων, συμβουλευεται το λεξικό ή τον ειδικό, παρακολουθεί ομιλίες ή εκπομπές με σχετικά θέματα, προμηθεύεται βιβλία ή δίσκους κ.ά., που θα τον υποστηρίξουν στην ανάγνωση του κύριου βιβλίου. Συζητεί για το βιβλίο που διαβάζει με ή χωρίς αφορμή. Στις προσωπικές του απόψεις ενσωματώνει ό,τι σχετικό ακούει η διαβάζει.
- ◆ Ο *ετερορρεπής* (inclinans). Δεν είναι αρχάριος, ωστόσο διαβάζει μόνο βιβλία που διαφημίζονται και πάντως εκείνα που «ανακαλύπτουν» οι άλλοι. Θέλει να ενημερώνεται, για να μπορεί να μετέχει στις συζητήσεις. Γι' αυτόν, το διάβασμα εντάσσεται στο πεδίο της κοινωνικής ζωής και των δημοσίων σχέσεων. Τον ελκύει μάλλον η συζήτηση για το βιβλίο, και λιγότερο η αναγνωστική απόλαυση καθεαυτή: «με τα βιβλία γνωρίζεις κόσμο».
- ◆ Ο *πραγματομαθής αναγνώστης* (pragmaticus). Διαβάζει τα βιβλία που έχουν πρακτική χρησιμότητα: εγκυκλοπαίδειες, χάρτες, λεξικά βοτανολογίας, εγχειρίδια ποικίλα, τουριστικά φυλλάδια, τσελεμεντέδες κ.ο.κ.

- ❖ Ο *κρυπτικός αναγνώστης* (occultus). Διπλώνει την εφημερίδα έτσι ώστε να καλύψει τον τίτλο της· κρύβει τις ανοιγμένες σελίδες του βιβλίου από τον περίεργο που πλησιάζει. Προτιμά τα βιβλία με κάλυμμα. Μέγας διώκτης των λαθραναγνωστών.
- ❖ Ο *οδηγητής αναγνώστης* (adductor). Απορρίπτει τα βιβλία που αρέσουν στους άλλους και, τις σπάνιες φορές που επιδοκιμάζει έναν τίτλο, το πράττει στον υπερθετικό βαθμό («αριστούργημα»). Θέλει να λειτουργεί ως καθοδηγητής: το ανώτατο στάδιο της αναγνωστικής σταδιοδρομίας. Παραλλαγή του είναι ο *προκατειλημμένος* (praeoccupatus) αναγνώστης.
- ❖ Ο *αποστηθιστικός αναγνώστης*. Απολαμβάνει τα κείμενα που έχει αποστηθίσει ή κι αντιστρόφως, αποστηθίζει τα κείμενα που θέλει να απολαύσει. Η πρώτη επαφή του με το κείμενο, καθώς και η διαδικασία της αναγνώρισης και αποστήθισής του, αποτελούν γι' αυτόν προκαταρκτικές λειτουργίες της απόλαυσης.
- ❖ Ο *ηδυπαθής αναγνώστης* (libidinosus). Η αναφορικότητα του κειμένου (οι εξωκειμενικές παραπομπές) δεν τον απασχολεί: η μυθική Ιθάκη δεν είναι απαραίτητως νησί. Βουλιάζει στις φράσεις και τις λέξεις του κειμένου, αναμασά ή πιπιλίζει όσες του άρεσαν, όπως τα νήπια εκστομίζουν με στόμφο άγνωστες ή μαγικές ή μπουκωτικές λέξεις: *Τεγλατφαλασάρ*. Εξαιτίας της λεξιλαγνείας του ο ηδυπαθής αποσυναρτάται από το αναγνωστικό περιβάλλον ενδέχεται μάλιστα, όταν βρεθεί σε εξωβιβλιακούς χώρους και τελεί υπό την επήρεια των πραγματοποιημένων φράσεων, να εκληφθεί ως ανισόρροπος. Περίπτωση του ηδυπαθούς είναι ο απλοϊκός αναγνώστης των Γραφών: στο σπίτι ή στην εκκλησία, αναμασά με ηδονή τις ακατανόητες λέξεις του θείκου Λόγου, με την πεποίθηση ωστόσο πως έχει κατανοήσει την «ουσία» του εδαφίου με τη βοήθεια του κηρύγματος και με το υπερλεξικό turbo της πίστης του.
- ❖ Ο *κειμενοπλάστης αναγνώστης* (textumfaciens). Σε εγρήγορση ή στον ύπνο, νοερά - ορισμένες φορές έχει την εντύπωση πως τα βιώνει στην πραγματικότητα των αισθήσεων - βλέπει ή/και ακούει (σαν ανάγνωση multimedialis) λέξεις ή φράσεις γραμμένες στη συνηθισμένη σελίδα ή σε ανοίκεια επιφάνεια (λ.χ. στον ουρανό)· άλλοτε ακούει τους φθόγγους με άλλους τρόπους πέραν της ακοής: οι πυθικοί χρησμοί, το «Ου φονεύσεις» και το «Μενέ Θεκέλ Φαρές»⁸, ο στίχος «Άρμαλα, Πόρανα, και Βέλμα» του Α. Εμπειρικού υπάγονται

8 Στη Βίβλο (Δανιήλ Ε') αναφέρεται ότι ένα βράδυ ο Βαλτάσαρ, βασιλιάς της Βαβυλώνας, γιος του Ναβουχοδονόσορα, διέταξε να φέρουν στο συμπόσιο τα ιερά σκεύη που ο Ναβουχοδονόρωρ είχε αρπάξει από την Ιερουσαλήμ. Ο ιερόσυλος είδε τότε να παρουσιάζεται ένα χέρι που χάραζε στον τοίχο τις ακατανόητες λέξεις μενέ, θεκέλ, φαρές. Κάλεσαν τότε τον

εδώ. Τέτοια παραισθησιογόνα κείμενα δίνουν στον αναγνώστη τους είτε την ευκαιρία να ηδονισθεί με κείμενο μεταφυσικό κι ανυπόστατο είτε μιαν ιδιοσυστατη εγκόσμια απόλαυση, λ.χ. την αστρική ανάγνωση: «*Το αλφαβητάρι των άστρων που συλλαβίζεις*» (Γ. Σεφέρης).

- ◆ Ο *ξεφυλλιστής αναγνώστης* (ανελίσσων). Είναι ο άνθρωπος της διαδικασίας. Φυλλομετρά όχι για να εντοπίσει το κακέκτυπο, παρά σαν να γυρεύει την παραχωμένη ιδίχειρη διαθήκη. Σαν εκείνους που στριφογυρνούν στα συνέδρια παρακολουθώντας τα πάντα εκτός από τις εισηγήσεις, έτσι ο φυλλομέτρης σταματά απότομα το ξεφύλλισμα για να το ξαναρχίσει από την αρχή ή από το τέλος, παρατηρεί τα εξώφυλλα, ζυγίζει το βάρος στο χέρι, υπολογίζει *το κόστος της έκδοσης και*, γενικώς, κάνει οτιδήποτε θα τον βοηθούσε ν' αποφύγει το περιεχόμενο του βιβλίου. Κατά κανόνα, είναι άνθρωπος των Γραμμάτων ή των Καλών Τεχνών σε προσωρινή ή μόνιμη αναγνωστική αφασία.
- ◆ Ο *πραγματοποιημένος αναγνώστης* (rebus servitus). Λατρεύει το βιβλίο ως πράγμα, θηρεύει τις δυσεύρετες εκδόσεις, δεν ξακρίζει όλα τα βιβλία και, πάντως, έχει τους ενδοιασμούς του όταν διακορεύει τα δεκαεξασέλιδα δένει ή καπλαντίζει τα βιβλία του και γενικώς τα προστατεύει από τα βέβηλα χέρια. Ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός ως αναγνώστης δρούσε στον αντίποδα του πραγματοποιημένου: όταν τελείωνε το διάβασμα του βιβλίου που τον ενδιέφερε, ήδη το είχε εξουθενώσει.
- ◆ Ο *υπνωτικός αναγνώστης* (somniaficus). Με την ανάγνωση αποσκοπεί να αποκοιμίσει εαυτόν ή τον ακροατή. Έτσι διαβάζουν οι ανύσταχτοι, οι γονείς στα παιδιά, οι νοσοκόμες στον άρρωστο κ.τ.ό. Πρωτεύουσα σημασία δεν έχει το νόημα, αλλά ο τόνος της εκφώνησης, που βαίνει απομειούμενος και επιβραδυντικός έως την αποσιώπηση της συνέχειας με την έλευση του Μορφέα.
- ◆ Ο *χαλαρός (χλιαρός) αναγνώστης* (laxus). Αφήνει τα βιβλία μισοδιαβασμένα ή τα συνεχίζει, όχι απαραίτητως από εκεί όπου είχε σταματήσει. Δεν θυμάται τί λέγαν οι προηγούμενες σελίδες και δεν πολυνοιάζεται, αν αυτό που συνεχίζει σήμερα είναι το βιβλίο που είχε ξεκινήσει την περασμένη φορά ή η κινηματογραφική μεταφορά του. Είτε για πραγματεία πρόκειται είτε για μυθιστόρημα, εκείνος «μισοδιαβάζει» με «διαφοροποίητα, αδιαπέραστα συναισθήματα» αφήνει την παράγραφο στη μέση για ν' ασχοληθεί με κάτι άλλο.

προφήτη Δανιήλ που τις ερμήνευσε ως εξής: «Ο θεός μέτρησε τις μέρες της βασιλείας σου· ζυγίστηκες και βρέθηκες ελλιπής· διαιρέθηκε η βασιλεία σου και δόθηκε στους Μήδους και στους Πέρσες». Την ίδια νύχτα ο Κύρος έμπαινε στη Βαβυλώνα. Ο ήρωας στο «Παραρλάμα» του Βουτυρά εμπνεύστηκε από τη φράση αυτή. [Σ.τ.Ε.]

- ◆ Ο *καιροσκοτώστης αναγνώστης* (*inhians, tempus inteficiens*). Πρόκειται για τον *χαλαρό* στην ακραία εκδοχή του. Διαβάζει με την προσοχή του εκτός σελίδας ή ανενεργή. Ξεφυλλίζει ή διαβάζει μερικές αράδες, με μηχανιστικό τρόπο. Αποφεύγει να συμμετάσχει στο περιεχόμενο και γενικώς τελεί σε εξωαναγνωστική προσδοκία. Γι' αυτό θα σκεφθεί πριν απαντήσει, αν τον ρωτήσουμε ποιος είναι ο τίτλος της εφημερίδας ή τί είδους (αθλητικό, πολιτικό κ.ο.κ.) είναι το περιοδικό που κρατά: η ανάγνωσή του λειτουργεί όπως το αφηρημένο ξεκούκισμα του κομπολογιού.

Βιβλία με δείκτη προστασίας

Μια ραδιοφωνική διαφήμιση των ημερών μάς καλεί να αμπαλάρουμε και βιβλία, «το απαραίτητο συμπλήρωμα των διακοπών μας». Και τίθεται το στρατηγικής τάξεως ερώτημα: Οδεύουμε προς παραθέριση με το βιβλίο ως τσόντα ή αντιθέτως ως ουσιώδες παραπλήρωμα, που μπορεί να διευρύνει τον ορίζοντα των έργων ημερών μας; Προτού πάμε στην ουσία, να θυμηθούμε την κύρια λέξη του ζητήματος.

Η λέξη «παραθέριση» είναι πλέον είδος προς εξαφάνιση, καθώς όχι μόνο την εκστομίζουμε πολύ σπανίως, παρά και με δυσκολία διασώζεται σε ελάχιστα από τα κυκλοφορούντα λεξικά. Το ρήμα «παραθερίζω», αλλιώς «ξεκαλοκαιριάζω», είναι πεπονημένη λέξη του 19ου αιώνα, απ' όταν δηλαδή χρειάστηκε για να δηλώνουμε τη συστηματική θερινή μεταστάβλισή μας στις ακρογιαλιές. Ελαφρά παρέκκλιση επισημαίνεται ωστόσο στο παράγωγο ουσιαστικό «παραθερισμός», που σταδιακά το εγκαταλείπουμε και αυτό για να προσχωρήσουμε ολοσχερώς στον ωραίο «τουρισμό». Διαπιστώνουμε επίσης ότι η επίμαχη λέξη «παραθέριση» έχει αντικατασταθεί από τις «διακοπές», πράγμα διόλου μεμπτό, αφετέρου όμως, όποτε τη χρησιμοποιούμε, της αλλάζουμε την κατάληξη και τη μεταποιούμε σε «παραθερισμό». Αλλά οι λέξεις που λήγουν σε -ισμός σημαίνουν την τάση προς κάτι (βουδισμός, δονκιχοτισμός, ετσιθελισμός), ενώ η λέξη «παραθέριση» σημαίνει την αμάργαρη ενέργεια του παραθερίζειν, το ξεκαλοκαιρίασμα καθαυτό. Συνεπώς αν ο «παραθερισμός» συγκρατούνταν ώστε να σημαίνει την έφεση προς «παραθέριση», τότε αυτή την τελευταία θα την είχαμε για να σημαίνει την ενέργεια του ξεκαλοκαιριάσματος. Βεβαίως περασμένα, ξεχασμένα! Εδώ κάναμε σύντομη και χονδροειδή αναδρομή, για να θυμηθούν οι παλιοί και να παίξουν οι νεότεροι. Η ολοσχερής μέθεξη του λαού είναι το ωστικό αίτιο που εξέτρεψε την ενέργεια «παραθέριση» σε σκόπιμη δραστηριότητα, σε «παραθερισμό», σε χρήσιμο και κοινωφελή εσμό.

Πράγματι, τα τελευταία, χρόνια παρατηρείται ότι οι θερινές διακοπές εξελίσσονται στη μόνη διέξοδο στα αδιέξοδα του έτους και ο παραθεριστής έχει πλέον διαμορφώσει ξεχωριστόν κοινωνιότυπο με τις παραλλαγές του. Ήδη οι άμεσα ενεχόμενες λέξεις (παραθεριστής, λουόμενος, τουρίστας, μετατουρίστας, σκαπουλάρισμα το escape κ.ά.) έχουν ωριμάσει ως όροι που ξανοίγουν για τους λεξικογράφους μας ορίζοντες νέων και πιο εξειδικευμένων σημασιοδοτήσεων: πώς διαφοροποιείται, λόγου χάρη, ο υπερκινητικός τουρίστας από τον μηχανόβιο εναλλάκτη ακτών, σε τι ξεχωρίζει ο αεικίνητος τριγυριστής από τον εμβριθή περιηγητή, ο συλλογικός μετατουρίστας από τον οικογενειακό προτουρίστα ή ο μονήρης παραθεριστής από τον μονό που απλώς έχει ξεμείνει;

Η έκθυμη μέθεξη του λαού στη θέσμιση της παραθέρισης προκάλεσε, μεταξύ άλλων, και τη διαφημιστική καμπάνια για τα βιβλία που θα αμπαλάρουμε στον σάκο των διακοπών μας: «Το μυθιστόρημα που θα ξεκουράσει» είναι το σλόγκαν που υπόσχεται ένα είδος βελονισμού μέσω της λογοτεχνικής κυρίως ανάγνωσης: αλήθεια, τούτη η τελευταία, στην παραθεριστική εκδοχή της, στέκει στον αντίποδα του «τίγρη που βάζουμε στη μηχανή μας», στον αντίποδα της περιπέτειας· μας την υπόσχονται καταπραϋντική, αναπαιτική των αισθημάτων και των ιδεών.

Αν γίνονταν πιο ρεαλιστικές, οι διαφημίσεις θα παρότρυναν περίπου ως εξής: «Στην πλήξη των πλαζ, στο πλάνταγμα της μεσημεριάτικης βεράντας ειδικώς, στη μονοτονία της εμφιλοχωρούσης στα ροδοδάκτυλα άμμου ή στη χαύνωση των προμεσημβρινών καφετεριών, τις ώρες που μεταπηδούμε από το ένα θέμα στο άλλο χωρίς αποχρώντα λόγο ή τη στιγμή που ξεσπαθώνουμε εναντίον μιας υποτυπώδους σφήκας για να ξεδώσουμε από την υπαρξιακή/παραθεριστική βαρεμάρα που μας δέρνει τότε είναι ώρα να απλώσουμε το χέρι και, αντί μπιρίμπα, να παίξουμε με ένα μυθιστόρημα. Θα μας υψώσει από την άμμο».

Σελίδες για πέταμα

Βεβαίως, το βιβλίο δεν είναι μόνο τέχνασμα για να σκοτώνουμε την πλήξη. Και όχι πως ο ρόλος της χρονοσκοτώστρας είναι κακός, απλώς το βιβλίο, εφόσον αξιοποιηθεί ακόμη περισσότερο, γίνεται τρόπος με τον οποίο μπορούμε να εκλεπτύνουμε τη βαρεμάρα των θερινών αισθημάτων και ιδεών, αντί να περιοριστούμε στην αντικατάσταση της πλήξης των πλαζ με την πλήξη των φυλλομετρήσεων. Με το βιβλίο έχουμε την ευκαιρία να τονώσουμε τις πτοημένες ιδέες και τα κατσιασμένα αισθήματα του εργασίμου χειμώνα, με την πολλαπλή συνδρομή των μυθιστορηματικών ηρώων και των φιλοσοφικών ιδεών που υποθάλπουν την εκτύλιξη της δράσης.

Θα αντιτείνουν πως μια απλή, ξαρμάτωση κατάδυση ζωογονεί εξίσου και περισσότερο από όσο ένα διήγημα. Από τη σκοπιά που το θέτω ωστόσο, όταν ο συμπαραθεριστής μας πεταχτεί ξαφνικά όρθιος και φωνάζει με τη γνώριμη έκλαμψη στα μάτια «Πάω να βουτήξω!», πιθανότατα υπονοεί: «Τρέχω να ποντίσω την πλήξη μου!». Δεν αμφισβητείται διόλου η ευχαρίστηση του ερασιτεχνικού ψαρέματος μήτε και οι ποικίλες ηδονές της κωπηλασίας, δεν παύουν όμως αυτά να ισοδυναμούν με τα ντους της Πηνελόπης κατά τη συναπτή 20ετία που απουσίαζε ο Οδυσσέας: οπωσδήποτε ανακούφιζαν και ανέψυχαν τη βασίλισσα, ασφαλώς όμως θα προτιμούσε αντί γι' αυτό να της διάβαζαν μια επιστολή του απόντα, και ας κοβόταν την ίδια στιγμή η παροχή του δροσιστικού νερού.

Σπαρταριστές εμπειρίες

Μια αλλιώτικη ένσταση θα ήταν ότι η προσκόλληση στο βιβλίο θα μας στερήσει από «τις σπαρταριστές εμπειρίες των διακοπών», συχνά όμως ο προσκτώμενος νέες «εμπειρίες» ταλαιπωρείται σαν τον στρατιώτη που πολεμά τυφλά στο χαράκωμα, ενώ το στρατηγείο είναι αλλού. Οι «εμπειρίες» δεν λείπουν οι βασικές και απαιτούμενες, τουλάχιστον από κανέναν, εκείνο που χρειάζεται είναι η ανάσυρση και ο επιτελικός ανασχεδιασμός των υπαρχουσών. Οι άτακτοι σωρείτες των εμπειριών διευθετούνται μέσω των μυθιστορηματικών ηρώων, των περιπετειών, των φιλοσοφικών ιδεών κτλ., έτσι ώστε να βγουν στην ευρυχωρία της συνειδητής βίωσης. Τίποτε δεν εμποδίζει να ψαρεύουμε με ένα βιβλίο στο χέρι και ευλόγως, αν το ψάρι τσιμπήσει πάνω στην κορύφωση της μυθιστορηματικής πλοκής, το δίλημμα λύνεται απλά, απιθώνουμε το βιβλίο και ανασύρουμε τον ροφό. Διότι η κορύφωση μπορεί να μπει στην αναμονή, ενώ ο ροφός θα χαθεί στα βάθη.

Πολλοί παραθεριστές συνιστούν: «Πλάι στα προσόψια και στις πετσέτες χώσε και μερικά βιβλία στον σάκο, αλλά να είναι ευχάριστα, κατάλληλα για την πλαζ». Ωστόσο το σοβαρό βιβλίο για τον Εμφύλιο, που το είχαμε διαβάσει από τον Ιανουάριο ως τον Μάιο μες στους περισπασμούς του εργάσιμου χρόνου, έχουμε την ευκαιρία να το ξανανθίζουμε στην ακρογιαλιά με συγκριτικά δεκτικότερο ήθος και μυαλό, στο μάκρος μάλιστα ενός κατά τεκμήριο άναγχου 15ημέρου, ενώ με το διαλειπτικό χειμωνιάτικο διάβασμα δεν στάθηκε εύκολο να αφομοιώσουμε τα υψηλά νοήματα των σελίδων, που προϋποθέτουν τη συνθήκη τού παρατεταμένα άεργου χρόνου για να εμπεδωθούν. Κατά συνέπεια, η συμβουλή για ελαφρά βιβλία στην πλαζ, που όχι λίγες φορές τα αμπαλάρουμε με την προαισθηση του aller χωρίς retour (επειδή διαλύθηκε η βιβλιοδεσία ή επειδή τα εγκαταλείψαμε κάπου), είναι περισσότερο ασύμφορη από όσο δείχνει.

Ο συστηματικός αναγνώστης καλείται να θυμηθεί ότι από τα καλύτερα, λ.χ., μυθιστορήματα που έχει απολαύσει, εκείνα που του έχουν μείνει ανεξίτηλα είναι όσα διάβαζε σε άπλα έργου και ωρών, η οποία επέτρεπε στις σελίδες του βιβλίου να εντυπώνονται, να διαπιδύονται και να κατοσιάζουν ως τελεσίδικες συγκινήσεις.

Πώς να ποντισθεί ο ταλασίφρων μισθωτός στα κινήματα ψυχής της μαντάμ Μποβαρί ή πώς να ταυτιστεί με τις βαλκανικές περιπέτειες του Αντρέα Κορδοπάτη, όταν το μεσημέρι είχε εντάσεις με τον προϊστάμενο και το απόγευμα της ίδιας ημέρας δεν έπρεπε να ξεχάσει το ραντεβού με τον οδοντίατρο; Είναι άραγε αποδοτικό να διαβάσει ο συμπολίτης την *Οδύσεια* (μολονότι και αυτό «είναι παρηγορία») στο μεσοδιάστημα μεταξύ δύο μεροκάματων στην Υπερνομαρχία Αττικής; Μήτε και οι δυσκολίες του ελληνικού Διαφωτισμού, λ.χ., μπορούν να αποσαφηνισθούν με τα αποσπασματικά, σπασμωδικά ξεφυλλίσματα που κάνουμε κατά την εργάσιμη εβδο-

μάδα. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι πολλοί αποδοτικοί αναγνώστες (μελετητές μυθιστορημάτων, θα ήταν το ακριβέστερο) εγκαταβιώνουν στις μονές, στα φαρμακεία και στα περίπτερα που διανυκτερεύουν, στα νοσοκομεία και στα φυλάκια. Τα ωράρια μονήρους απασχόλησης ή διαβίωσης γενικά ευνοούν την ανάγνωση αλλά και τη συγγραφή (οι φυλακές τον Ε. Κλίβερ, το φαρμακείο τον Ν. Γ. Πεντζίκη.)

Πνευματική ανάταση

Το σωστό πρόγραμμα θερινών αναγνώσεων προϋποθέτει σαφή απάντηση σε ερωτήσεις σαν τις ακόλουθες. Η πρώτη, και βιοθεωρητικής σημασίας, ερώτηση είναι: Με ποιον σκοπό εξορμούμε προς τις πλαζ, για να αποσταθεροποιηθούμε («να ζήσουμε την περιπέτεια») ή για να ανανήψουμε στη γαλήνη της μη περιπέτειας; Η απάντηση είναι απλή, ευθύς μόλις συσχετίσουμε με την προηγούμενη κατάσταση μας: κατά την προπαραθεριστική περίοδο ήμασταν οι ισορροπημένοι πολίτες, που ευλόγως τώρα επιθυμούν τη 15ήμερη άφεσή τους στα κύματα, ή μήπως διατελούσαμε αγχωμένοι μισθωτοί, που θα έχουν επιτέλους την ευκαιρία να ανασυνταχθούν πνευματικά και ψυχικά;

Αναλόγως με την τοποθέτηση στα δύο αλληλένδετα ερωτήματα, θα προκύψει και η στρατηγική των βιβλιακών μας επιλογών, καθώς άλλα βιβλία αμπαλάρει κανείς όταν θέλει να ανανήψει και διαφορετικά όταν επιθυμεί να υποβάλει τον εαυτό του σε αφίκορες ή νέες περιπέτειες. Στο μέτρο που η αυτογνωσία μας λειτουργεί, επιλέγουμε μία από τις δύο κατευθύνσεις για το είδος της παραθέρισής μας συνολικά και για τα βιβλία που θα ξεφυλλίσουμε ειδικότερα. Μερικά παράγωγα ερωτήματα είναι:

Να παραθερίσουμε με άγνωστα ή μήπως θα έπρεπε να επιλέξουμε από τα βιβλία εκείνα που σκονίζονται στο ράφι ως ήδη διαβασμένα; Να διαβάσουμε ένα πολυσέλιδο βιβλίο παρτ-τάιμ και σε εναλλαγές ακρογιαλιών, ή μικρά και αυτοτελή αφηγήματα σε σταθερή βεράντα ή πλαζ;

Επηρεάζεται το διάβασμα από το γύρισμα της ημέρας; (Είναι εφικτό, λ.χ., μετά από ικανή ποσότητα βαρέος δείπνου, να κατακλιθούμε με το φρούδο σύγγραμμα του Καντ στο χέρι;) Εφόσον το διάβασμα σχετίζεται και με τη διατροφή, έχουμε τις δυνάμεις άραγε, μετά από ένα ιδιαζόντως βαρύ φαγητό κατσαρόλας, να εντρυφήσουμε στις σελίδες του Νίκου Πουλαντζά; ή μήπως οι πιπεριές γεμιστές με απλό ρυζάκι θα ήταν προσφορότερες για την κατοπινή ανάγνωση, έτσι ώστε να αποτρέψουμε το σύνθηες «απομεσήμερο ενός χαύνου»; Σχετίζεται το διάβασμα με το κολύμπι, τις παιδιές και την όλη κινησιακή διαφοροποίησή μας κατά τις διακοπές; Και να συμπαραθερίσουμε με ανθρώπους που διαβάζουν και αυτοί ή με ανεξοικειωτους του είδους;

Να δροσιζόμαστε με ποικίλα υγρά και να καπνίζουμε ταυτοχρόνως με την ανέλιξη των σελίδων ή να κρατιόμαστε ως το τέλειωμα της εκάστοτε ενότητας του βιβλίου; Πριν ή μετά από ποια κατάσταση περιπάτου, περιπτύξεων, ποτού αποδίδουμε αναγνωστικά; Τα μυθιστορήματα διαβάζονται καλύτερα με «μουδιασμένο» μυαλό το πρωί ή μετά από το δρόσισμα με απογευματινό μπάνιο; Ποιον ποιητή μπορούμε να διαβάσουμε γονιμότερα μετά από ένα βιταμινούχο πρωινό; Μπορεί ο αναγνώστης να αντέξει τη «Γαλλική Επανάσταση» και την ηλιοθεραπεία ταυτοχρόνως, ή θα έπρεπε να κρατά στη σεζ λονγκ του την ευσύνοπτη *Αργώ ή πλουν αεροστάτου*, μια που το Έτος Εμπειρικού δεν αργεί (2001);

Θα κάνουμε διάβασμα ομοιοπαθητικό, λ.χ. σειρά διηγημάτων που εξιστορούν τους Έρωτες στην Πλαζ, ή μήπως ένα μυθιστόρημα που εκτυλίσσεται σε χειμωνιάτικο αφηγηματικό πλαίσιο (με *circumtext* Δεκεμβρίου) ενδείκνυται για την παραθαλάσσια πετσέτα;

Εναλλακτικές λύσεις

Αν είμαστε γενικώς υπάλληλοι, θα προτιμήσουμε τη λογοτεχνία με ήρωες μισθωτούς ή αντιθέτως τα εξωτικά και επιστημονικής φαντασίας μυθιστορήματα, με όντα που δεν μας λέει το βιβλίο πώς ειδικώς βιοπορίζονται; Και αντιστοίχως, αν είμαστε κομμωτές, θα διαβάσουμε για την επιτυχία του Τάδε, που από ομόλογος κοινοτικός κουρέας διαπρέπει ως τραγουδιστής πίστας, ή πρέπει να επιλέξουμε ένα μυθιστόρημα με πανεπιστημιακό *campus*, προκειμένου να ψυχαγωγηθούμε με τα όσα μεταμοντέρνα συμβαίνουν στα άδυστα των επιστημών; Στο παραθεριστικό μας σκηνικό επιθυμούμε ήρωες νεαρούς ή σιτεμένους; Και τίνος τα απομνημονεύματα ή τη βιογραφία να παραχώσουμε στον σάκο μας, του Βαμβακάρη, της Ωραίας του Πέραν ή του Καραμανλή; Μήπως έπρεπε να επιλέξουμε απομνημονεύματα με ευρύτερη σημασία και αποδοχή, όπως του Μακρυγιάννη;

Στην πλαζ, με τους ανθρώπους να φωνασκούν και να συμφύρονται, στην ερημική ακρογιαλιά ή μεσοπέλαγα με το καταμαράν, εμείς ποιας εποχής την εξιστόρηση επιθυμούμε; (Το *Μυθιστόρημα της Πεντάρας* διαβάζεται αποδοτικότερα σε περιβάλλον πενιχρού κάμπινγκ ή σε χλιδανό μπαναγκαλόου);

Θα έστεκε ως λύση μια παραθαλάσσια θεματική βιβλιογραφία, σαν και αυτήν που πρότεινε η εφημερίδα «Εποχή» (30 Ιουλίου); Προσωπικά συμφωνώ για το βιβλίο *Τι να κάνουμε. Ένα βήμα μπρος δύο βήματα πίσω* του Β. Ι. Λένιν: είναι μεν ακραία επιλογή αλλά, αν δεν το (ξανα)διαβάσουμε στις διακοπές, δεν θα αξιωθούμε να το πιάσουμε στο σπίτι.

Ίσως, αντί βιβλία, δόκιμη επιλογή θα ήταν να διαβάσουμε τις εφημερίδες που δεν αγοράζουμε ποτέ, ή να καταπιαστούμε επιτέλους με την καθημερινή μας εφημε-

ρίδα, με εκτεταμένες εννοώ και απ' άκρου εις άκρον φυλλομετρήσεις και αναγνώσεις περισσότερες και περιεκτικότερες από το φευγαλέο διάβασμα των εργασιμων ημερών: όπως «χτενίζουν» οι αστυνομικοί την περιοχή, έτσι μπορούμε να αρχίσουμε από τον πηχναίο τίτλο της πρώτης σελίδας και να φθάσουμε στα ψιλά των ακτοπλοϊκών δρομολογίων. Να προσέξουμε τις στήλες τις οποίες δεν έχουμε κοιτάξει ποτέ, τα θέματα και τους συνεργάτες που δεν είχαμε συλλαβίσει τις υπογραφές τους, τούτο ξανοίγει έναν «μικρό και μέγα» κόσμο, η εντρύφηση στον οποίο θα καταξίωne τις ρέμπελες ώρες του 15 ημέρου, θα συνιστούσε παραθεριστική ανανέωση.

Σε παρόμοια ερωτήματα οφείλουμε να τοποθετούμαστε, προτού παραχώσουμε τα βιβλία στους σάκους της παραθέρισης. Και αν βαρυνόμαστε από τέτοιες σχολαστικές προδιαγραφές των διακοπών, τούτο σημαίνει ότι έχουμε παγιώσει μια πρακτική που δεν τη συζητούμε με τρίτους.

Η απώλεια του αναγνώστη

Κάποτε τα βιβλία ήταν σαν τα σπίτια: ο σχεδιασμός και η στοιχειοθεσία τους ξεκινούσε τη μια χρονιά και η βιβλιοδεσία και η κυκλοφορία τους γίνονταν την (μεθ) επομένη. Και όπως στις προμετωπίδες ορισμένων παλαιών σπιτιών αναγράφονται δύο ημερομηνίες και έτη, της θεμελίωσης και της αποπεράτωσης αντίστοιχα, έτσι σε μερικά βιβλία αναγράφονται δύο ημερομηνίες και χρονιές: πότε άρχισε να τυπώνεται το βιβλίο και πότε τελείωσε.

Σήμερα το βιβλίο εκδίδεται με συνοπτικές διαδικασίες - και όλα δείχνουν πως η εκδοτική πράξη μπορεί να περαιωθεί ώσπου να πεις κύμινο. Η τυποτεχνική ευκολία ξεφουρνίζει στην αγορά σωρεία νέων τίτλων. Μπορούμε πια, χωρίς φόβο υπερβολής, να μιλούμε για «μυθιστορήματα α' εξαμήνου και β' εξαμήνου», όπως ακριβώς συμβαίνει με τα μοντέλα της αυτοκινητοβιομηχανίας.

Επισημαίνω, δηλαδή, πως ο μεταβιομηχανικός εκδημοκρατισμός έχει επιφέρει μια αμφίδρομη εξίσωση του συγγραφέα με τον αναγνώστη: όπως ο συγγραφέας δικαιούται να υποδύεται τον αναγνώστη, τον *semblable*, τον *frère*, έτσι και ο αναγνώστης δικαιούται να υποδυθεί τον συγγραφέα, τον επίσης *semblable* και *frère*. Τούτο μπορεί να ίσχυε ανέκαθεν σε επίπεδο χειρόγραφων τετραδίων. Ωστόσο, σήμερα, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, δίδεται η τυποτεχνική ευκαιρία να εφαρμόσουν τούτη την εξίσωση σε ευρεία κλίμακα οι πολυάριθμοι αισθαντικοί αναγνώστες, που έχουν μεταβληθεί σε συστηματικούς και αστραπιαίους συγγραφείς μυθιστορημάτων, διηγημάτων κ.λπ. Και τούτο, εκτός των άλλων, διότι, ως επίπτωση της τυπογραφικής επιτάχυνσης, έχει επέλθει και η συγγραφική πρεμούρα: αφού προσφέρονται πολλοί εκδότες και εφόσον το βιβλίο μπορεί να ετοιμαστεί μέσα σε ένα μήνα, και μια που ζούμε στον αιώνα της ταχύτητας συν τοις άλλοις, τι εμποδίζει να γράψουμε και να εκδώσουμε τέσσερα μυθιστορήματα σε μία πενταετία; Τρώγοντας ανοίγει η όρεξη.

Ασφαλώς η ποσότητα μπορεί να προοιωνίζεται την ποιότητα. Αλλά αν κερδίσαμε σε συγγραφική δυνατότητα, το ατύχημα είναι ότι χάνουμε σε αναγνώστες ή ακριβέστερα σε αναγνωστική δύναμη, καθώς το μεταβιομηχανικό διάβασμα τείνει να αυξηθεί, να επισπευσθεί και συνεπώς να απλουστευτεί τόσο, ώστε να καταντά η αναγνωστική ηδονή προ-καπιταλιστικό είδος προς εξαφάνιση, που υποκαθίσταται βαθμιαία από την πληροφορική ανάγνωση. Εννοώ απλώς πράγματα που τα γνωρίζουν όλοι οι, μεσήλικοι και πλέον, αναγνώστες: χάνεται η συνήθεια να ξαναδιαβάζουμε το ίδιο βιβλίο, η αγαλλίαση της επανόδου στα ίδια κεφάλαια, σελίδες ή παραγράφους. Χάνεται το ξεχαρβάλωμα του βιβλίου που ξαναδιαβάστηκε δεκάδες φορές (ασήμαντη απόλαυση, στην οποία πάντως είχε διαπρέψει ο ποιητής

Άγγελος Σικελιανός), μαζί με την επακόλουθη ανάκτησή του σε ψυχικό απόθεμα: ο τερπνός βιβλιακός κανιβαλισμός άπεπτος. Χάνεται η, συνοδευτική της επανειλημμένης ανάγνωσης, εκούσια και ακούσια αποστήθιση φράσεων και στίχων. Χάνεται η ωραία εξουσία της νομής, κατοχής και ιδιοχρησίας του περιεχομένου, το βύθισμα και η ηδονική αναπόληση κόμβων της πλοκής και χαρακτήρων. Χάνεται η αναγνωστική τύψη για τις σελίδες που παρατρέξαμε με αδημονία, καθώς όλοι διαβάζουν λιγότερο εναγωνίως και πιο πολύ διαγωνίως. Χάνεται η αναγνωστική στάση του πνεύματος και κυρίως του σώματος: δεν υπονοώ αναγκαστικά την όρθια στάση στο λογείο, η οποία παρέχει την ευκαιρία για αντικειμενική ανάγνωση, παρά απλά ότι η αναγνωστική στάση παραείναι ιδιωτική, όταν μονίμως οριζοντιώνεται ύπτια. Χάνεται επίσης η αναγνωστική προσήλωση: όπως το ζούπηγμα στα κανάλια, έτσι και τα πολλά βιβλία είναι ένα αίτιο για τα μισοδιπλωμένα-μισοαξάκριστα που ξεμένουν στο ράφι ή στα δωμάτια του σπιτιού. Χάνεται και η ανάγνωση-μονορούφι, διότι περισπά η ηλεκτρονική πολυπλοκότητα του καθημερινού βίου. Χάνεται και η αναγνωστική σπουδαιότητα: όταν το βιβλίο το διαβάζεις όπου θέλεις και όποια ώρα θέλεις, τότε ελαφρώς απαξιώνεται όπως η μουσική που γίνηκε μαγνητοταινία και σιντί (ο δίσκος απαιτούσε λεπτότερους χειρισμούς και μια τελετουργική βραδύτητα στις χειρονομίες).

Ασφαλώς οι ανωτέρω απώλειες της αναγνωστικής τέχνης έχουν αντισταθμιστικά οφέλη: την αύξηση του αριθμού των συγγραφέων και των βιβλίων τους -έστω και μιας χρήσης- και, δεύτερον, την αλματώδη αύξηση των αναγνωστών. Οι τελευταίοι ωστόσο, νεόκοποι οι πιο πολλοί, δύσκολα κατορθώνουν να συναναγνώσουν το πνεύμα μες στην ύλη (: τη γλωσσική εκφορά) της σελίδας που διαβάζουν. Και προτιμούν συχνότατα το πνεύμα όχι σε όφελος παρά σε βάρος της γλώσσας/ύλης (ενώ αυτοθεωρούνται πραγματιστές κατά τα άλλα ή ακόμη και ρεαλιστές). Πριν από τους «άυλους τίτλους» των τραπεζών, έχουν την «άυλη ανάγνωση» των πολλαπλασιασμένων συγγραφέων-αναγνωστών.

Β. ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

Οι Καβαφικοί τρόποι της ανάγνωσης

Την ενήδονη, την ψύχραιμα απολαυστική, τη λίγο ευχαριστημένη, τη μηχανιστική, την υπεκφεύγουσα, την επαγγελματική, την υστερόβουλη, τη φευγαλέα - μ' ένα λόγο τις κύριες εκτελέσεις της ποιητικής ανάγνωσης, μέσα στη σύγχρονη καθημερινότητα ή και στη διαχρονική της ιστορίας, τις συναντούμε μέσα στην ποίηση του Κωνσταντίνου Καβάφη. Για να χρησιμοποιήσω έναν όρο που ο αείμνηστος Ούγγρος νεοελληνιστής Szabó Kalman¹ άρεσε, ο Καβάφης μας παρουσιάζει «στιγμιότυπα» από τη λειτουργία της ανάγνωσης, όχι μόνον της ποιητικής· στιγμιότυπα τόσο ποικίλα και πλούσια, ώστε δίκαια προσδίδουν στον Καβάφη τον επίτιτλο του «ποιητή-αναγνώστη». Παρακάτω θα δούμε πώς ο ποιητής αξιοποιεί την ανάγνωση ως θέμα της ποίησής του (την ανάγνωση ως ορίζουσα της ποιητικής του Καβάφη τη μελέτησε διεξοδικά ο Μαρωνίτης).

- α. Ο ποιητής γνωρίζει ότι η μηχανιστική ανάγνωση, κατά την οποία η σάρωση του κειμένου περιορίζεται στην αναγνώριση των τυπογραφικών στοιχείων και τη σύνδεση των φωνητικών σημείων, χωρίς να προκαλεί και την ανάπλαση των σημασιών, δεν είναι αποκλειστικό γνώρισμα των αρχαίων νηπίων. Η μηχανιστική ανάγνωση των ενηλίκων μαρτυρεί την ελαχιστοποίηση της ψυχικής συμμετοχής στην αναγνωστική λειτουργία· είναι αποξένωση από τα σημασιόμενα, και συνεπώς πτώχευση της ανάγνωσης, μια διαδικασία αλλοτριωτική:

*Απ'τες δεκάμισυ ήτανε στο καφενείον,
και τον περίμενε σε λίγο να φανεί.
Πήγαν μεσάνυχτα - και τον περίμενεν ακόμη.
Πήγεν η ώρα μιάμισυ· είχε αδειάσει
το καφενείον ολοτελώς σχεδόν.
Βαρέθηκεν εφημερίδες να διαβάξει μηχανικώς.
(ΔΥΟ ΝΕΟΙ, 23 ΕΩΣ 24 ΕΤΩΝ)*

Ο μικρός Πουλού (χαϊδευτικό του Ζαν Πωλ Σαρτρ) διάβαζε έως το σημείο όπου τα νοήματα ξέφευγαν από τις αντιληπτικές του δυνατότητες, και πλέον τα παρακολουθούσε που συνέχιζαν ξέφρενα τον αυτονομημένο δρόμο τους. Ο καβαφικός καφενόβιος απογυμνώνει την ανάγνωση από το ψυχικό και διανοητικό περιεχό-

¹ Ο Szabó K. χρησιμοποιεί τόν όρο για τα «ποιήματα-στιγμιότυπα» του κύκλου του Αντωνίου στο μελέτημα «Realtà Storica e verità poetica: La prima poesia di Kavafis su Antonius», *Helikon* XXVIII (1988), 349-354.

μενό της, όχι επειδή αδυνατεί να παρακολουθήσει, παρά επειδή η προσοχή του είναι προσηλωμένη σε εξωαναγνωστικό ζήτημα, την αδημονία για την αργοπορία του ερωτικού συντρόφου. Αν η μηχανιστική ανάγνωση φέρνει άγχος και κόπωση στους αρχαίους, στους ενηλίκους φέρνει πλήξη, όταν η χρήση της ως *passa tempo* γίνει καταχρηστική (στο ποίημα είναι περίπου τρίωρη).

- β. Η επανειλημμένη ανάγνωση του ίδιου -επιστολιμαίου στην περίπτωση που ακολουθεί- κειμένου μπορεί, εφόσον βέβαια είναι εθελούσια, να οδηγήσει τον αναγνώστη στην απόλαυση, στην έκσταση της μελάγχολης ρέμβης:

*Μια απήχησις των ημερών της ηδονής,
μια απήχησις των ημερών κοντά μου ήλθε,
κάτι απ' της νεότητός μας των δυονών την πύρα·
στα χέρια μου ένα γράμμα ξαναπήρα,
και διάβαζα πάλι και πάλι ώς που έλειψε το φως.
(ΕΝ ΕΣΠΕΡΑ)²*

Από τον φαινομενολόγο Iser έχουμε την επισημοποίηση της κοινής εμπειρικής διαπίστωσης ότι το κείμενο είναι ή μπορεί να είναι λίγο ή πολύ δυναμικό: ο αναγνώστης έρχεται να σημασιοδοτήσει τα χάσματα, τα κενά, τις σιωπές που υποβόσκουν στις κειμενικές φράσεις. Η ανάγνωση πραγματώνει το κείμενο, όπως η μουσική εκτέλεση πραγματώνει την παρτιτούρα³. Είδαμε ότι ο μικρός Πουλού διάβασε είκοσι φορές κεφάλαια της «Μαντάμ Μποβαρί» και πάλι δεν τα κατανοούσε πλήρως (βλ. Sartre)· ο καθαφικός αφηγητής είναι όχι ενήλικος, μα τουλάχιστον μεσήλικας: η επανειλημμένη ανάγνωση της ερωτικής επιστολής -«ώς που έλειψε το φως»- επιφέρει την αναπόληση. Δεν παρατηρείται ανημπόρια κατανόησης, αλλά υπερεκχείλιση των σημαινομένων, των συνυποδηλώσεων.

Σημειωτέον, ότι η επιστολή δεν περιλαμβάνει λαμπερές εκφράσεις, οπότε και το κείμενό της απλά εικάζεται: έτσι γίνεται κιόλας πιο ευεπίφορο στη δική μας εικασία.

- γ. Τη δημιουργική ανάγνωση την ευνοεί η πληροφοριακή πενία του αναγνώσματος. Και η άπαξ ανάγνωση είναι αρκετή, ώστε να τεθεί σε λειτουργία η αναγνωστική (επ)ενέργεια:

2 Κ.Π. Καβάφης, *Ποιήματα*, φιλ. επιμ. Γ. Π. Σαββιδής, Α΄, Ίκαρος, Αθήνα 1970, 69.

3 Ο Iser παρομοιάζει την ανάγνωση με την ορειβασία: «κάθε πρόταση αποτελεί προΐδεασμό για τις επόμενες, δημιουργώντας προσδοκίες στον αναγνώστη []» στο *The act of reading: a theory of aesthetic response*, London 1978.

*Όταν κατόρθωσα την εποχή να εξακριβώσω
θάφινά το βιβλίο αν μια μνεία μικρή,
κι ασήμαντη, του βασιλέως Καισαρίωνος
δεν είλκυε την προσοχή μου αμέσως...*

*Α, να, ήρθες εσύ με την αόριστη
γοητεία σου. Στην ιστορία λίγες
γραμμές μονάχα βρίσκονται για σένα,
κ' έτσι πιο ελεύθερα σ' έπλασα μες στον νου μου.
(ΚΑΙΣΑΡΙΩΝ)⁴*

Οι «λίγες γραμμές», δηλ. το ελλιπές κείμενο κι όχι απλά εκείνο που περιέχει κενά και σιωπές (: β), μοιάζει με υποτυπώδες αρχαίο μνημείο πάνω στο οποίο επενεργεί η αναστηλωτική φαντασία του αρχαιολόγου ή του αρχαιογνώστη ιστορικού⁵. Πρόκειται για παραισθητική ανάγνωση που με αφορμή το κείμενο ανάγεται σε εξωκειμενικές αναπλάσεις, από εκείνες που συναντήσαμε στις «Λέξεις» του Sartre (και όχι στις κειμενικές παραισθήσεις που συνιστά ο Barthes). Ωστόσο ο καβαφικός αφηγητής φαίνεται να φιλολογεί το ιστορικό βιβλίο που διαβάζει, να το «βοσκάει» με τη σημασία που έδωσε ο Barthes: είναι ένας «αριστοκράτης αναγνώστης» της ιστορίας επιγραφών των Πτολεμαίων.

Όπως στα α, β έτσι κι εδώ το κείμενο της ανάγνωσης ι) δεν είναι ποιητικό και ιι) είναι σημείο εξωκειμενικής αναφοράς: δεν παρατίθεται αυτόλεκτο.

δ. Η μεταναγνωστική ρέμβη προκύπτει, όταν το κείμενο είναι πλήρες, αλλά προκαλεί ύστερα ερωτήματα στον δραστικό αναγνώστη του:

*Έτσι ερέμβαζε στην πενιχρή του κατοικία-
μετά μια ανάγνωσι του Φιλοστράτου
«Τα ες τον Τυανέα Απολλώνιον»-
ένας από τους λίγους εθνικούς,
τους πολύ λίγους που είχαν μείνει.
(ΕΙΓΕ ΕΤΕΛΕΥΤΑ)⁶*

4 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, 69.

5 Χωρίς ανάγνωσμα, η αναστήλωση προσώπου γίνεται από τα οπτικά και απτικά σώματα της μνήμης, που είναι ελάχιστα: «σαν τίποτε δεν απομένει» (ΜΑΚΡΥΑ, Α' 57).

6 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 14-15. Πβ. με τη διεξοδική ανάλυση του ποιήματος στον Γ. Δάλλα, *Ο Καβάφης και η δεύτερη Σοφιστική*, Στιγμή, Αθήνα 1984, 136 κ.εξ.

Εδώ κατονομάζεται το κείμενο και ο συγγραφέας του (Φιλόστρατος). Η μεταναγνωστική κατάσταση προκύπτει από τη φράση «Είγε Ετελεύτα» (= εάν βέβαια πέθανε), η οποία επιστέφει ως τίτλος το καβαφικό ποίημα. Η επενέργεια του αναγνώστη μοιάζει με εκείνη του γ., μόνο που εδώ: ι) είναι ρητά ύστερη (:«μετά μια ανάγνωσι του Φιλοστράτου»), ιι) κειμενοποιείται η φράση που έδωσε τη λαβή για τη μεταναγνωστική ρέμβη του καβαφικού αφηγητή.

(Ένας στίχος, από τον «Αίαντα» του Σοφοκλή, επιστέφει ανέκδοτο ποίημα του Καβάφη: «Τα δ' άλλα εν Άδου τοις κάτω μυθήσομαι»:

*«Τωόντι», εἶπ' ὁ ἀνθύπατος, κλείοντας τὸ βιβλίον,
«αὐτὸς ὁ στίχος εἶν' ὠραῖος καὶ πολὺ σωστός·
τὸν ἔγραψεν ὁ Σοφοκλῆς βαθυὰ φιλοσοφώντας. []».*
(Ανέκδοτα, 155)

Είναι πρόδηλη η μεταναγνωστική επήρεια, κατά την οποία ο αναγνώστης αξιολογεί και δίνει προεκτάσεις σ' εκείνο που διάβασε. Ο Καβάφης αξιοποιεί εδώ έναν στίχο, για να τον σχολιάσει μέσα στο ποίημά του με ηθικοφιλοσοφικές και μεταφυσικές σκέψεις του ανθυπάτου, ενώ στο γ. αξιοποιεί κείμενο της ιστορίας για να οδηγήσει τον αφηγητή του «Καισαρίων» στην ποιητική ανάπλαση. Ανάγνωση που αξιολογείται ως γνώση νύσεται και στο ΣΟΦΟΙ ΔΕ ΠΡΟΣΙΟΝΤΩΝ (Α' 17): «Η ακοή αυτών [των σοφών ανθρώπων] κάποτε εν ώραις σοβαρών σπουδών ταράσσεται»).

ε. Η διακοπή της αναγνωστικής ροής εξαιτίας της συγκίνησης που το ανάγνωσμα έχει προκαλέσει, παρουσιάζεται στο ανέκδοτο καβαφικό ποίημα:

*Μα τὸ βιβλίον μας δείχνει καὶ τὴν ἄλλην [γραφὴν]
ποῦ εἶναι κιάλας ἡ καλὴ μεριά [τοῦ νομίσματος]
μὲ τὴν μορφὴν τοῦ βασιλέως. Κ' ἐδὼ πὼς σταματᾷ
εὐθύς,
πὼς συγκινεῖται ὁ Γραικὸς ἐλληνικὰ διαβάζοντας,
Ερμαῖος, Εὐκρατίδης, Στράτων, Μένανδρος.*
(ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ)⁷

Η αναγνωστική συγκίνηση αναβλύζει από τη σημασιότητα των κύριων αρχαιοελληνικών -ανδρικών- ονομάτων από τις ιστορικές και εθνικές συνυποδηλώσεις

7 Κ. Π. Καβάφης, *Ανέκδοτα Ποιήματα* [], φιλ.επιμ. Γ.Π. Σαββίδης Ίκαρος Αθήνα, 1968, 181.

τους⁸. Το κείμενο δεν είναι ποιητικό και έχει επιγραφεί πάνω σε νομίσματα. Η έντονη διακοπή της ανάγνωσης (: «πώς σταματά ευθύς») είναι αναπόφευκτη, προκειμένου να απολαύσει ο αναγνώστης τα σημαίνοντα και τα σημαινόμενα των τεσσάρων ονομάτων: αν για τον σοφόκλειο στίχο του δ. η αξιολόγηση ήταν «ωραίος και πολύ σωστός», με την εστίαση στο «πολύ σωστός» δηλ. στο λογικό νόημα του στίχου -με τα κύρια ονόματα των «Νομισμάτων» έχουμε τη μετάθεση του ειδικού βάρους από το σημαινόμενο στην εξισορρόπησή του με το σημαίνον· μάλλον στην υπεροχή της απόλαυσης του σημαινόντος έναντι εκείνης από το σημαινόμενο.

στ. Και η παραίτηση και η αποφυγή της ανάγνωσης αξιοποιούνται ποιητικά από τον Αλεξανδρινό ποιητή. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις υπάρχει κάτι άλλο, προτιμότερο ή πιο σημαντικό, από την ανάγνωση:

*Ήλθε για να διαβάσει. Είν' ανοιχτά
δυο, τρία βιβλία· ιστορικοί και ποιηταί.
Μα μόλις διάβασε δέκα λεπτά,
και τα παραίτησε. Στον καναπέ
μισοκοιμάται. Ανήκει πλήρως στα βιβλία—
αλλ' είναι είκοσι τριώ ετών, κ' είν' έμορφος πολύ·
και σήμερα το απόγευμα πέρασ' ο έρωας
στην ιδεώδη σάρκα του, στα χείλη.
(ΗΛΘΕ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΒΑΣΕΙ-)⁹*

Η ερωτική κόπωση εξασθενίζει την ανάγνωση της ιστορίας και της ποίησης. Και για να μην έχουμε καμιάν αμφιβολία, ο Καβάφης φροντίζει να πει ότι ο νεαρός ήρωας «ανήκει πλήρως στα βιβλία». Δηλαδή, η αναγνωστική παραίτηση δεν γίνεται εξαιτίας κάποιας περίσπασης, παρά από κόπωση φυσική· κόπωση πολύ σπουδαία, αφού επήλθε από την ερωτική συνέγερση που μέσα στον κόσμο της καβαφικής ποίησης, είναι ανώτερη από την ανάγνωση. Η αναγνωστική απόλαυση δεν δημιουργείται, επειδή προηγήθηκε άλλη σπουδαιότερη απόλαυση.

– Και εδώ το κείμενο της ανάγνωσης μένει έξω από το καβαφικό ποίημα, δίνονται ωστόσο μερικοί προσδιορισμοί του (: δυο-τρία βιβλία ιστορίας και ποίησης).

8 «για μένα η λέξη *sansonet* [= ψαρόνι] είναι ακόμη τα απέραντα λιβάδια της Νορμανδίας με το πέταγμα ψαρονιών το φθινόπωρο, που κάνουν ένα θόρυβο που τον ακούω κάθε φορά που μιλώ για *sansonet*. [] όλοι μαθαίνουμε πολλές λέξεις με αυτές τις περιφερειακές ζώνες που δεν συμπίπτουν από ομιλητή σε ομιλητή.», Mounin G. *Κλειδιά για τη Γλωσσολογία*, μτφρ. Α. Αναστασιάδη-Σ., ΜΙΕΤ, Αθήνα 1984, 167-168

9 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 40

Αν η αναγνωστική παραίτηση προκλήθηκε από την κόπωση, στο επόμενο παράθεμα η ανάγνωση επιβάλλεται από τη σκληρή πολιτική πραγματικότητα - και ωστόσο δεν αρχίζει καν:

*αν τύχει και- πλησιάσει από τον όχλο
κανέννας Αρτεμίδωρος, που φέρνει γράμμα,
και λέγει βιαστικά «Διάβασε αμέσως τούτα,
είναι μεγάλα πράγματα που σ' ενδιαφέρουν»,
μη λείψεις να σταθείς [] ας περιμένει ακόμη
κ η Σύγκλητος αυτή, κ' ευθύς να τα γνωρίσεις
τα σοβαρά γραφόμενα του Αρτεμιδώρου.
(ΜΑΡΤΙΑΙ ΕΙΔΟΙ)¹⁰*

Επιστολιμαίο ανάγνωσμα είδαμε και στα προηγούμενα (β.), όπου εκτελέστηκε επανειλημμένα και με διαφορετικούς όρους: εδώ η ανάγνωση προβάλλεται ως επιβεβλημένη έξωθεν πράξη που βέβαια δεν εκπηγάει από την επιθυμία, παρά υπακούει στον σύνολο διδακτισμό του ποιήματος. Κι αν εικάσουμε ότι το πρόσωπο που παραινείται διάβασε την επιστολή που του έφερε ο Αρτεμίδωρος, είναι βέβαιο πως μόνον το μήνυμα της επιστολής παίζει ρόλο: δηλ. το λογικό νόημα αποσυναρτημένο από την εκφορά του. Ούτως ή άλλως, η ανάγνωση εδώ είναι απλά αποφυγή σημαντικής πληροφορίας.

ζ. Την ανάγνωση ως κοινωνικό λειτουργήμα τη συναντούμε στην καθαφική ποίηση. Ο Κριαράς καταχωρίζει μια σημασία του «αναγνώθω»=διαβάζω εκκλησιαστικά κείμενα στην εκκλησία¹¹, και παραθέτει ένα στίχο από το «Ανακάλημα της Κωνσταντινούπολης»:

έψαλλαν, ανεγνώθασι εις τ' άγια μοναστήρια¹²

Και πάλι ο Κριαράς ορίζει τον αναγνώστη ως «πρόσωπο με κατώτερο εκκλησιαστικό βαθμό που βοηθεί το διάκονο και τον ιερέα στα έργα τους []: 'εκείνος έν' γραμματικός, τεχνίτης αναγνώστης'». Και στον Καβάφη:

10 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Α', 18

11 Κριαράς Εμμ., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας, 1100-1669*, τόμος Β', 1971, 56 λήμμα «αναγνώστης» κ. τ. ό.

12 Μαστροδημήτρης Π. Δ., *Εισαγωγή στη Νέα Ελληνική Φιλολογία*, Δόμος, Αθήνα, 1990, 84-85.

*Είμ' ο Ιγνάτιος, αναγνώστης
(ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΤΑΦΟΣ)¹³*

αλλά και:

Ο Ιουλιανός πηγαίνει πάλιν αναγνώστης

*στην εκκλησία της Νικομήδειας
όπου μεγαλοφώνως και μετ' ευλαβείας*

*πολλής τες ιερές Γραφές διαβάζει,
και την χριστιανική του ευσέβεια ο λαός θαυμάζει.
(ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΕΝ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ)¹⁴*

Στη ρωμαϊκή αρχαιότητα, ο αναγνώστης ήταν «δούλος παρά τοις φιλοσπούδοις Ρωμαίοις αναγινώσκων καθ' ην ώραν εδείπνουν οι κύριοι αυτού»¹⁵. Και στα «Καβαφικά Αυτοσχόλια» του Γ. Λεχωνίτη ο Ιγνάτιος χαρακτηρίζεται από τον ποιητή, «αναγνώστης, ήτοι μισοκληρικός»¹⁶. Η καβαφική αναβάθμιση είναι φανερή: και στα δύο ποιήματα που τους στίχους τους παρέθεσα πιο πάνω, το κοινωνικό λειτουργήμα του αναγνώστη ασκεί ευεργετική επίδραση στην ψυχική αναστάτωση του λειτουργού του.

Η ανάγνωση εκτελείται εδώ σε δημόσιο χώρο (χριστιανική εκκλησία), «μεγαλοφώνως και μετ' ευσεβείας» πολλής, αφού επισύρει τον λαϊκό θαυμασμό. Έμφωνη, χαμηλόφωνη όμως θα πρέπει να εικάσουμε την ανάγνωση των «νομισμάτων» (ε.), ενώ σίγουρα ψιθυριστή ή νοερή είναι η ανάγνωση του «Εν Εσπέρα» (β.).

η. Η διπλή ανάγνωση, ρητή και υπονοούμενη, παρουσιάζεται εστιασμένη σ' ένα κύριο όνομα, τον Εμονίδη, ο οποίος μπαίνει στο καβαφικό ποίημα «ως όνομα ψιλόν· εύαρμωστον εν τούτοις»:

*Μια αγάπη του Τεμέθου το ποίημα εκφράζει,
ωραίαν κι αξίαν αυτού. Εμείς οι μνημένοι
οι φίλοι του οι στενοί· εμείς οι μνημένοι
γνωρίζουμε για ποιόνα εγράφησαν οι στίχοι.*

13 Καβάφης, ό.π. σημ. 2, Α', 77.

14 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 38.

15 *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας* [], τύποις Ι. Α. Βρετού, εν Κων/πόλει, 1869, τ. 1ος, 476.

16 Λεχωνίτης Γ., *Καβαφικά αυτοσχόλια*, εισ. Τίμος Μαλάνας, Αθήνα, 1977, 33.

Οι ανίδεοι Αντιοχείς διαβάζουν, Εμονίδην.
(ΤΕΜΕΘΟΣ, ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ· 400 μ.Χ.)¹⁷

Το ποίημα του Τεμέθου δεν παρατίθεται· είναι φανταστικό πρόσωπο και συνεπώς το υποτιθέμενο ποίημα, «Ο Εμονίδης», δεν γράφτηκε ποτέ από κανέναν¹⁸: μια συνήθης τακτική της καβαφικής ποιητικής. Μας ενδιαφέρει, ωστόσο, ότι εδώ βλέπουμε την εμφάνιση μιας κλειστής κάστας αναγνώστων που είναι οικείοι του Τεμέθου και -γι' αυτό- γνωρίζουν πως το όνομα, Εμονίδης, κρυπτογραφεί κάποιο άλλο πρόσωπο, που μένει εκτός κειμένου. Οι κοινοί αναγνώστες είναι οι «ανίδεοι [= απληροφόρητοι κι ανυποψίαστοι] Αντιοχείς». Πάει στράφι η κοινή ανάγνωση των τελευταίων; και αποκλειστικά οι «μνημένοι» -επαναλαμβάνονται δις- έχουν τις περικειμενικές¹⁹ προδιαγραφές για ν' απολαύσουν το ποίημα; Το βέβαιο είναι ότι οι ίδιοι έχουν αυτή την πεποίθηση. Αλλά ο Καβάφης αφήνει ένα ενδεχόμενο απόλαυσης και για τον αναγνώστη που αγνοεί την υπονοούμενη σημασία του ονόματος, όταν λέει: «Μα αν έγιναν οι στίχοι/θερμοί, συγκινημένοι/είναι που ο Εμονίδης [] στο ποίημα ετέθη/ως όνομα ψιλόν·ευάρμοστον εν τούτοις».

- θ. Η απαγγελία ποιημάτων μπροστά σε ακροατήριο, και μάλιστα από επαγγελματία ηθοποιό στη μια περίπτωση τουλάχιστον, νύσσει ανάμεσα σε άλλα και το ζήτημα της επιτόνισης:

*Ο ηθοποιός που έφεραν για να τους διασκεδάσει
απήγγειλε και μερικά επιγράμματα εκλεκτά.*

[]

*Διαβάσθηκαν Μελέαγρος, και Κριναγόρας, και
Ριανός.*

Μα σαν απήγγειλεν ο ηθοποιός,

«Αισχύλον Ευφορίωνος Αθηναίον τόδε κεύθει-»

(τονίζοντας ίσως υπέρ το δέον

το «αλκήν δ' ευδόκιμον», το «Μαραθώνιον άλσος»),

πετάχθηκεν ευθύς ένα παιδί ζωηρό,

φανατικό για γράμματα, και φώναξε·

(ΝΕΟΙ ΤΗΣ ΣΙΔΩΝΟΣ (400 μ.Χ.)²⁰

17 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 43.

18 Καβάφης, ό. π. σημ.2, Β', 106, σχόλιο του επιμελητή.

19 Για τη σημασία του περικειμένου βλ. στον Μπαμπινιώτης Γ., *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, Αθήνα, 1984, 252-253, 256.

20 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 16.

Η απαγγελία της ποίησης (:εκλεκτών επιγραμμάτων) συμπεριλαμβάνεται στις απολαύσεις μιας εσπερίδας του 400 μ.Χ. Η απαγγελία είναι πολύ πιθανό να εικάζεται από τον Καβάφη θεατρική, ή τουλάχιστον με σαφείς κινήσεις, και χειρονομίες, και εκφράσεις του προσώπου -για μουσική υπόκρουση δε γίνεται λόγος. Πρόβλημα προκαλεί στους «αρωματισμένους Σιδωνίους νέους» ακροατές ο εμφιατικός τόνος²¹ (:τονίζοντας ίσως υπέρ το δέον) του ηθοποιού: η κορύφωση της επιτονικής καμπύλης στις φράσεις που παρενθέτει ο αφηγητής, προκαλεί την εξίσου οξεία (:πετάχθηκε, φώναξε) αντίδραση του ζωηρού ακροατή. Η λεπτεπίλεπτη μεταχείριση της απαγγελτικής τέχνης από τον Καβάφη είναι αξιοσημείωτη: ότι τόνισε τις επίμαχες φράσεις ο απαγγελτής είναι βέβαιο· αλλά αν τις τόνισε «υπέρ το δέον» - αυτό επαφίεται στη γνώμη του ιδεατού ακροατή. Το «ίσως» υπονοεί πως η επιτόνιση είταν η δέουσα, ενδεχομένως· ο ζωηρός Σιδώνιος νέος ίσως να έκανε παρακρόση των επίμαχων φράσεων: έτσι του ακούστηκε.

Το νέο στοιχείο που υπογραμμίζει εδώ η τέχνη του Καβάφη, είναι ότι εκτός από τη δυναμικότητα των πολλαπλών αναγνώσεων, έχουμε και την πολλαπλότητα των προσλήψεων που μπορεί να αποκτά μία και μόνη φωναχτή ανάγνωση (απαγγελία), όταν οι ακροατές είναι ενεργοί. Τέτοιες λεπτεισθησίες δικαιώνουν την προκατάληψη ότι «οι ποιητές συλλαμβάνουν γρηγορότερα την εποχή»: Οι «Νέοι της Σιδώνας» δημοσιεύθηκαν στα 1920, ήτοι πριν από τις αναγνωστικές θεωρίες της λογοτεχνίας που ορίζονται και εξελίσσονται μετά τον Δεύτερο Πόλεμο.

Μια άλλη δημόσια απαγγελία βρίσκουμε στους στίχους που θρηνούν τον καβαφικό νέο Μύρη, όπου υπογραμμίζεται η αξία του ρυθμού:

*και σκεπτόμουν που πια δεν θα τον δω
στα ωραία κι άσεμνα ξενύχτια μας
να χαίρεται και να γελά, και ν' απαγγέλλει στίχους
με την τελεία του αίσθηση του ελληνικού ρυθμού
(ΜΥΡΗΣ· ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΤΟΥ 340 μ.Χ.)²²*

Κι εδώ -όπως στη Σιδώνα- η απαγγελία στίχων παρουσιάζεται ως μέρος της νυχτερινής ψυχαγωγίας, με τη διαφορά ότι ο απαγγελτής είναι τώρα μέλος της παρέας κι όχι επαγγελματίας που «τον έφεραν για να τους διασκεδάσει» (ό. π.). Αυτή η,

21 Mounin, ό. π. σημ. 7, 54 και 72-74. Επίσης στον Lyons J, *Semeantics*, Cambridge Univ. Press, Cambridge [], 1, 1987, 65-66 η modulation ως παραγλωσσολογικό φαινόμενο.

22 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 74-75.

εταιρική, απαγγελία ανακλύπτει από ευφορία ψυχής, αφού έρχεται να επιστέψει τη χαρά και το γέλιο του χαμένου πια Μύρη.

Τέλος, και γνώρισμα σύνηθες στην καθαφική ποιητική· το κείμενο της απαγγελίας δεν υπάρχει· αλλά μήτε και κάποιο συγκεκριμένο στοιχείο (όπως στο η.). Θα λέγαμε ότι δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, ποιους στίχους απάγγελλε ο Μύρης; η οπτική γωνία στο παράθεμα αυτό είναι η υπογράμμιση του απαγγελτή και όχι του απαγγελλομένου. Ο -νεαρός και όμορφος- αναγνώστης είναι πιο πολύτιμος από το ανάγνωσμα, ενώ λ.χ. στα «Νομίματα» (ε.) το ανάγνωσμα υπερέχει του αναγνώστη.

- i. Η ποιητική ανάγνωση αξιοποιείται κατά τον πλέον σύνθετο τρόπο στα ποιήματα: «Πάρθεν», «Εν τω Μηνί Αθύρ» και «Φωνές». Όπως γράφει ο Μαρωνίτης, «η ανάγνωση αποτελεί ίσως την αδιάκοπη και εξελισσόμενη ποιητική μέθοδο του Καβάφη» και προσθέτει πως, με τη μέθοδο αυτήν, ο Αλεξανδρινός ποιητής «έμπρακτα αποκρούει την παραδοσιακή θεωρία για την ετερόφωτη έμπνευση, όπως από παλιά και σχεδόν στρεψόδικα την είχε ορίσει ο Πλάτων»²³. Και βέβαια τα βιβλία παράγονται γενικώς από βιβλία, με την έννοια ότι ο νέηλυσ ποιητής αναδιατάσσει και μετατονίζει το υπάρχον ποιητικό υλικό - αλλά στον Καβάφη το πράγμα συγκεκριμενοποιείται ως εξής: τα νέα ποιήματα έρχονται διαβάζοντας στίχους παλιών ποιημάτων και ιστορικές αράδες: «Το καθαφικό ποίημα στηρίζεται ολόκληρο στην ανάγνωση της αφορμής του, συχνά μορφώνεται το ίδιο σε ανάγνωσμα, κάποτε μάλιστα μέσα στο ποίημα κάποιος διαβάσει, οπότε η ποιητική πράξη ταυτίζεται με την αναγνωστική προσήλωση»²⁴. Έχοντας αυτά στο νου διαβάζουμε το ανέκδοτο καθαφικό ποίημα:

ΠΑΡΘΕΝ²⁵

*Αυτές τις μέρες διάβαζα δημοτικά τραγούδια,
για τ' άθλα των κλεφτών και τους πολέμους,
πράγματα συμπαθητικά· δικά μας, Γραικικά.*

*Διάβαζα και τα πένθιμα για τον χαμό της Πόλης
«Πήραν την Πόλη, πήραν την· πήραν την Σαλονίκη».
Και την Φωνή που εκεί που οι δυό εψέλναν,*

23 Μαρωνίτης Δ. Ν., «Καβάφης: ένας ποιητής-αναγνώστης», *Κύκλος Καβάφη*, Εταιρεία Σπουδών [] Μωραίτη, Αθήνα, 1983, 55.

24 Μαρωνίτης Δ. Ν., ό. π. σημ. 23, 57.

25 Καβάφης, ό. π. σημ. 6, 184-185.

«ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης»,
 ακούσθηκε κ' είπε να πάψουν πια
 «πάψτε παπάδες τα χαρτιά και κλείστε τα βαγγέλια»
 πήραν την Πόλη, πήραν την· πήραν την Σαλονίκη.

Όμως απ' τ' άλλα πιο πολύ με άγγιξε το άσμα
 το Τραπεζούντιον με την παράξενη του γλώσσα
 και με την λύπη των Γραικών των μακρυνών εκείνων
 που ίσως όλο πίστευαν που θα σωθούμε ακόμη.

Μα αλοίμονον μοιραίον πουλί «απαί την Πόλην έρται»
 με στο «φερούλιν αθε χαρτίν περιγραμμένον
 κι ουδέ στην άμπελον κονεύ' μηδέ στο περιβόλι
 επήγεν και εκόνεψεν στου κυπαρίσ' την ρίζαν».
 Οι αρχιερείς δεν δύνανται (ή δεν θέλουν) να διαβάσουν
 «Χέρας υιός Γιανίκας εν» αυτός το παίρνει το χαρτί,
 και το διαβάζει κι ολοφύρεται.
 «Σίτ αναγνώθ' σίτ' ανακλαίγ' σίτ' ανακρούγ' την κάρδιαν.
 Ν'αιολή εμάς να βάι εμάς η Ρωμανία πάρθεν».

Το από κάθε άποψη καβαφικό αριστούργημα έχει διεξοδικά αναλυθεί από τον Ξ. Α. Κοκόλη, ο οποίος το μελετά σε αντιβολή με τα δημοτικά τραγούδια από όπου ο Καβάφης ενσωματώνει τους στίχους στο δικό του ποίημα.

Ξεπερνώντας το δέλεαρ να παραθέσουμε μέρη της ανάλυσης αυτής, κρατούμε μια παρατήρηση του Κοκόλη που σχετίζεται αμεσότερα με τους στόχους του παρόντος εγχειριδίου: «[] όσο προχωράει το [καβαφικό] ποίημα, τόσο η περιδιάβαση του [κειμενικού αφηγητή ή] ομιλητή μέσα στις σελίδες του Πάσοβ [= το βιβλίο με τα «Τραγούδια Ρωμαίικα»] περιορίζεται, και η προσοχή του εντοπίζεται»²⁶. Εδώ αφήνουμε την ποιητική μέθοδο του Καβάφη και γυρίζουμε στην ανάγνωση της ποίησης. Είναι αξιοπαρατήρητη η ομοιότητα του αναγνωστικού τρόπου στο «Πάρθεν» και στο «Καισαρίων»:

ΚΑΙΣΑΡΙΩΝ
 τη νύχτα χθες πήρα μια συλλογή

ΠΑΡΘΕΝ
 αυτές τις μέρες διάβαζα δημοτικά
 τραγούδια

26 Κοκόλης Ξ. Α., *Θερμοπύλες και Πάρθεν. Ένα πλην και ένα συν στην ποίηση του Καβάφη*, Univ. Studio Press, Θεσσαλονίκη 1985, 47.

επιγραφών των Πτολεμαίων να διαβάσω.

[Ακολουθεί δειγματοληψία του διαβάσματος, λ.χ.: *Οι άφθονοι έπαινοι κι οι κολακείες μοιάζουν σε όλους*]

[αφόρμηση της συγκίνησης:]
*θάφινά το βιβλίο αν μια μνεία μικρή,
κι ασήμαντη, του βασιλέως Καισαρίωνος,
δεν είλκυε την προσοχή μου αμέσως...*

[έκλυση της συγκίνησης:]
*Α, να, ήλθες εσύ με την αόριστη
γοητεία σου, κ.τ.λ.]*

για τ' άθλα των κλεφτών και τους πολέμους

[Δειγματοληψία, λ.χ.: *τα πένθιμα για το χαμό της Πόλης*]

[αφόρμηση της συγκίνησης:]
*Όμως απ' τ' άλλα πιο πολύ με άγγιξε
το άσμα το Τραπεζούντιον]*

[έκλυση της συγκίνησης:]
Μα αλοίμονον μοιραίον πουλί, κ.τ.λ.]

Ξαναλέω, γυρέσαμε την τύχη της ανάγνωσης και όχι την αναγνωστική ποιητική μέθοδο του Καβάφη. Και στις δύο περιπτώσεις η ανάγνωση διεξάγεται σε ήπιο και συνηθισμένο τόνο· αίφνης «κάτι βγαίνει²⁷ και μας σταματά», μια μνεία μικρή ή ένα παράξενο Τραπεζούντιον άσμα, ό,τι εγείρει απρόσμενα τη συγκίνηση του αναγνώστη· ακολουθεί η ανιούσα της συγκίνησης και το κρεσέντο της έκβασης: «Να αιολή εμάς να βάι εμάς η Ρωμανία Πάρθεν», όπου οσμώνεται ο ευθύς λόγος του αφηγητή με τον ατελή πλάγιο λόγο που εκφέρει τα παραθέματα, έτσι ώστε το κρεσέντο της Ρωμανίας να εκφωνείται σε ελεύθερον πλάγιο λόγο, από τη φωνή του αναγνώστη και μαζί τη φωνή του δημοτικού στίχου.

Οι «Φωνές» βρίσκονται στον αναγνωστικό αντίποδα του «Εν τω Μηνί Αθύρ», με την έννοια ότι το ανάγνωσμα του δεύτερου αποτελεί «μια οριακή σύνθεση²⁸ οπτικών και ακουστικών στοιχείων - δεν επιδέχεται διόλου «προφορική μετάφραση», ενώ στις «Φωνές» ανάγνωσμα, δεν υπάρχει. Πρώτα το οπτικοακουστικό ποίημα:

ΕΝ ΤΩ ΜΗΝΙ ΑΘΥΡ²⁹

*Με δυσκολία διαβάζω
«Κύ[ρι]ε Ιησού Χριστέ».
«Εν τω μη[νί] Αθύρ»
Στη μνεία της ηλικίας*

*στην πέτρα την αρχαία.
Ένα «Ψυ[χ]ήν» διακρίνω.
«Ο Λεύκιο[ς] ε[κοιμ]ήθη».
«Εβί[ωσ]εν ετών»,*

27 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Α, 102.

28 Σαββίδης Γ. Π., *Για μια πρώτη ανάγνωση του Καβάφη σε δίσκους*, Φιλολογικό δοκίμιο, Αθήνα, 1964, 12.

29 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Α, 78.

<i>το Κάππα Ζήτα δείχνει</i>	<i>που νέος εκοιμήθη.</i>
<i>Μες στα φθαρμένα βλέπω</i>	<i>«Αυτό[ν]... Αλεξανδρέα».</i>
<i>Μετά έχει τρεις γραμμές</i>	<i>πολύ ακρωτηριασμένες·</i>
<i>μα κάτι λέξεις βγάζω —</i>	<i>σαν «δ[ά]κρυα ημών», «οδύνην»,</i>
<i>κατόπιν πάλι «δάκρυα»,</i>	<i>και «[ημ]ίν τοις [φ]ίλοις πένθος».</i>
<i>Με φαίνεται που ο Λεύκιος</i>	<i>μεγάλως θ' αγαπήθη.</i>
<i>Έν τω μηνί Αθύρ</i>	<i>ο Λεύκιος εκοιμήθη.</i>

Η οπτική ανάγνωση απαιτείται για να προσλάβει ο αναγνώστης - αφηγητής την αρχαία επιγραφή. Αλλά και για να διαβάσουμε εμείς το ποίημα αυτό, μόνη ίσως οδός είναι και πάλι η οπτική ανάγνωση γιατί «τα οπτικά στοιχεία είναι τόσο οργανικά, ώστε να αποκλείουν είτε εν όλω είτε εν μέρει την προφορική ανάγνωση», όπως γράφει ο Γ.Π. Σαββίδης³⁰, που στο ίδιο πυκνό μελέτημά του, «Για μια πρώτη ανάγνωση του Καβάφη σε δίσκους», παραπέμπει και στα «τεχνοπαίγνια» των Αλεξανδρινών και του D. Tomas καθώς και στα «καλλιγραφήματα» (Arollinaire, Σεφέρης) παρατηρώντας όμως ότι στα τελευταία «το ειδοποιό οπτικό στοιχείο είναι ολότελα εξωτερικό και δεν επηρεάζει το ρυθμό» του ποιήματος.

Οπτική ανάγνωση δε σημαίνει: νοερή. Μπορεί να είναι έμφωνη, με τη διαφορά ότι καίρια οπτικά στοιχεία, όπως οι αγκύλες, αναγνωρίζονται από το μάτι και σημασιολογικά αποκωδικοποιούνται, χωρίς ωστόσο να είναι εφικτή η φωνητική τους απόδοση κατά την απαγγελία - εκτός κι αν φανταστούμε έναν απαγγελτή με σχεδόν υπεράνθρωπες φωνητικές ικανότητες, που θα μπορούσε να κάνει αισθητή τη διαφορά ανάμεσα στα εντός και εκτός αγκύλης φωνητικά συμπλέγματα. Πάντως θα είταν πολύ χρήσιμο, άσχετα από το βαθμό επιτυχίας που θα σημείωνε, να αξιοποιηθεί το καβαφικό ποίημα για τις φωνητικές και ορθοφωνικές ασκήσεις των δασκάλων, των ηθοποιών, και των δημοσιογράφων: όσες αφορούν στο σύστημα στίξης των κειμένων.

Ο αφηγητής παρουσιάζει τις αναγνωστικές δυσκολίες του (:«με δυσκολία διαβάζω»): η ανάγνωση γίνεται στη στάθμη των φωνητικών σημείων και μοιάζει υπολογογραφική³¹ αλλά και παλαιογραφικά αποκρυπτογραφική, ως προς τη διαδικασία της· οι αναγνωστικές παύσεις και οι δισταγμοί είναι συνιστώσες της εκτέλεσής της. Τέτοια ανάγνωση, που εξικνείται από το υπολογογραφικό και παλαιογραφικό

30 Σαββίδης Γ.Π., ό.π. σημ. 27, 11 υποσημ.8.

31 Η ανάγνωση κατά την οποία «η σάρωση του κειμένου γίνεται στη στάθμη των φωνητικών σημείων []. Συναντιέται σε άτομα που δεν ξέρουν ορθογραφία», Δημητρίου Σωτ., *Λεξικό όρων Γλωσσολογίας*, τ. 3α, Καστανιώτης, Αθήνα, 1983, 147-148.

(αποκρυπτογραφικό) επίπεδο για να τελειωθεί στην ύψιστη αναγνωστική εκδοχή, που σημαίνει την αναγνώριση ή αλλιώς «την εν τη ψυχή του αναγινώσκοντος (ανα)γέννησιν των ψυχικών καταστάσεων []»³², κατορθώνοντας στην ανιούσα πορεία να προσδώσει στα σημεία στίξης λειτουργία αισθητικών σημαινομένων, αποτελεί υπόδειγμα για τη διδασκαλία της ανάγνωσης ως *sui generis* αισθητικής λειτουργίας: η ανάγνωση του ποιήματος «Εν τω μηνί Αθύρ» είναι απόλαυση καθεαυτήν και επάλληλη με τις άλλες ποιητικές συνιστώσες του κειμένου· θα μπορούσε κάλλιστα να παρουσιαστεί το ποίημα μέσα στην σχολική τάξη ως θεατρικό μονόπρακτο όπου, εκτός από τα γλωσσικά σημεία, ο ηθοποιός-μίμος θα ενεργοποιούσε και τις εκφράσεις του προσώπου, τις χειρονομίες, τις τονικές και φωνητικές απαγγελτικές δυνατότητες - γενικά όλα εκείνα τα γνωρίσματα που η γλωσσολογία τα λέει υπερτμηματικά φαινόμενα και τα υπάγει στους παραγλωσσολογικούς σημειωτικούς κώδικες³³. Για την άρτια ανάγνωση του καθαφικού αριστουργήματος πρέπει να επιστρατευθεί ακόμη και η αφή.

Άφρασα προς το τέλος τις «Φωνές»³⁴ (δημ. 1904):

*Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες
εκείνων που πεθάναν, ή εκείνων που είναι
για μας χαμένοι σαν τους πεθαμένους.*

*Κάποτε μες στα όνειρά μας ομιλούνε·
κάποτε μες στην σκέψη τες ακούει το μυαλό.*

*Και με τον ήχο των για μια στιγμή επιστρέφουν
ήχοι από την πρώτη ποίησι της ζωής μας
σα μουσική, τη νύχτα, μακρυνή, που σβύνει.*

Σ' αυτό το ποίημα ο Καβάφης παρουσιάζει μια πολύ αφαιρετική μορφή της ανάγνωσης. Το κείμενο, το ανάγνωσμα, είναι όχι μόνον εξωκειμενικό (πβ. και θ.) μα και άφραστο, δηλαδή στοιχειοθετείται από ήχους «από την πρώτη ποίησι της ζωής μας»: αυτούς διαβάζουν και ανακαλούν ο «ιδανικές φωνές». Με άλλα λόγια, οι «φωνές» ανακαλούν όχι κάποιους στίχους, παρά τις επιτονίσεις (το μελωδικό χνάρι) κάποιων στίχων του παρελθόντος. Αλλά ποιων; στίχοι δεν υπάρχουν, αφού

32 Καλιάφας Σ. Μ., «Ανάγνωσις», *Εγκυκλ. Δρανδάκη*, τ. Δ', 471.

33 Eco Umb., *Θεωρία Σημειωτικής*, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, Γνώση, Αθήνα, 1988, 411-412.

34 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Α', 95.

ρητά δηλώνεται ότι για την «πρώτη ποίησι της ζωής μας» πρόκειται (: όλων μας· ποιητών, αναγνωστών και υπολοίπων) η οποία, ακριβώς, δεν αρθρώνεται με στίχους μήτε γενικώς με τα λόγια αλλά με τα μουσικά τους περιγράμματα και διαγράμματα: «σα μουσική, τη νύχτα, μακρυνή». Και ποιά είναι η «πρώτη ποίησι»; Κάνοντας την ανάγνωση του ποιήματος, ο Γ. Π. Σαββίδης ερμηνεύει μέσα σε πικρή αγκύλωση: «Πα μια στιγμή [όχι διαρκώς] επιστρέφουν ήχοι [όχι λέξεις] από την πρώτη [και τελευταία για τους πολλούς] ποίηση της ζωής μας»³⁵. Η πρώτη ποίηση της ζωής μας είναι ανεξάρτητη από τα κείμενα της ποίησης· είναι η μελωδική διάθεση της εφηβείας που καταναλώνεται, ανέκφραστη στο γλωσσικό (ποιητικό) επίπεδο.

Η αναγνωστική ιδιοφυία του Καβάφη δεν περιορίζεται να παρουσιάσει ένα ανάγνωσμα σαν το πιο πάνω· ομολογία προς αυτό, επιλέγει να δείξει τους αγαπημένους που πέθαναν ή χάθηκαν, ως «φωνές». Έτσι εδώ δεν έχουμε αναγνώστες όπως λόγου χάρι ο ανθύπατος (πβ. γ.), αλλά αναγνωστικές φωνές. Και το σημαντικότερο: οι φωνές άλλοτε «μες στα όνειρά μας ομιλούν», αρθρώνουν άρα λόγο· και άλλοτε

μες στην σκέψη τες ακούει το μυαλό,

που υποδηλώνει πως η σκέψη του αναγνώστη αισθάνεται το μελωδικό διάγραμμα (τόνους κι επιτονίσεις) των φωνών· τη χροιά τους, ανεξάρτητα από τα λόγια που ενδεχομένως εξέφεραν ή και χωρίς αυτά³⁶. Η καβαφική αναγνωστική πράξη προχώρησε πολύ ενωρίτερα από τη γλωσσολογία και τη σημειωτική. Το «μυαλό» ακούει μες στη «σκέψη» όχι στις φωνές αλλά τους «ήχους» τους, την «ηχώ των νοημάτων»³⁷.

Συνοψίζω: στο ποίημα «Φωνές» 1) παρουσιάζεται ενύπνια αναγνωστική λειτουργία (μες στα όνειρα), 2) η ανάγνωση και το ανάγνωσμα με την καλλιτεχνική αφαίρεση γίνονται «ήχοι» φωνών που ανακαλούν «ήχους».

ια. Ο Καβάφης συχνά τροποποιεί ή μεθερμηνεύει τα παραθέματα άλλων συγγραφέων

35 Σαββίδης Γ. Π., «Διαβάζοντας τρία “σχολικά” ποιήματα του Κ. Π. Καβάφη. (“Φωνές”, “Απολείπειν ο θεός Αντώνιον”, “Αλεξανδρινοί βασιλείς”», περιοδικό *Φιλολόγος* 11-12 (1977) 176.

36 Πβ. «με μουσικές εξαισίες, με φωνές» στο ποίημα του Κ. “Απολείπειν ο θεός Αντώνιον” στο Καβάφης, ό. π. σημ.2, Α', 22.

37 «ηχώ των νοημάτων»: ημιστίχο του Pope. Πβ. και με τον στίχο του Weats: “How can we know the dancer from the dance”, στο ποίημα *Among School Children*.

που παρεμβάλλει στα ποιήματα του· από τις καθαφολογικές μελέτες γνωρίζουμε, λόγου χάρι, τη μεταχείριση που επιφύλαξε ο ποιητής σε στίχους του Δάντη³⁸. Η ίδια ποιητική τακτική ισχύει και στο ζήτημα της ανάνωσης που συζητείται εδώ. Ο ποιητής θέλει να υποβάλει τη δική του αναγνωστική γωνία στον τίτλο μιας ζωγραφιάς:

*Σ' ένα βιβλίο παλιό - περίπου εκατό ετών -
ανάμεσα στα φύλλα του λησμονημένη,
ηύρα μιαν υδατογραφία άνευ υπογραφής.
Θάταν το έργον καλλιτέχνου λίαν δυνατού.
Έφερ' ως τίτλον, «Παρουσίασις του Έρωτος».*

Πλην μάλλον ήρμοζε, «-του έρωτος των άκρως αισθητών».
(Σ' ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΠΑΛΗΟ-) ³⁹

Η λειτουργική γλωσσολογία θα έλεγε ότι έχουμε τον τύπο επέκτασης που ονομάζεται υπόταξη: στον κατηγορηματικό (= ανεξάρτητο και αναφαίρετο· αν τον απαλείψουμε καταστρέφεται το εκφώνημα) πυρήνα «Παρουσίασις του Έρωτος» προστέθηκε ένα τμήμα που δεν έχει την ίδια συντακτική λειτουργία με το προϋπάρχον σύνταγμα⁴⁰: «των άκρως αισθητών»⁴¹.

Η καθαφική υπόταξη είναι περίτεχνη: 1) χρησιμοποιεί την παύλα στη θέση της λ. «παρουσίασις», όπως στη βιβλιογραφία, 2) στη θέση που βρίσκεται, μετά από το «πλην μάλλον ήρμοζε», η παύλα έχει και αντιθετική λειτουργία εκτός από την επεκτατική, 3) το σύνταγμα της υπόταξης είναι ριψοκίνδυνο, διότι συνάπτει μια γενική πτώση στην ήδη υπάρχουσα γενική και, επιπλέον, η υποτεταγμένη γενική πτώση εκφέρεται: ι) με σπάνιο ουσιαστικό που δεν αναγνωρίζεται εύκολα (: ο αισθητής -οι αισθητές -των αισθητών), ιι) γίνεται ακόμη πιο δυσανάγνωστη με το εμβόλιμο επίρρημα «άκρως», 4) ο προσωποποιημένος «Έρωτος» του τίτλου μετατρέπεται στην καθαφική επέκταση σε «έρως», ήτοι από στατικό πρόσωπο γίνεται δυναμική ενέργεια, στην οποία συνάπτονται τα πρόσωπα υποτεταγμένα ως γενική του δημιουργού ή της ιδιότητας. Όλα αυτά οδηγούν στη σημασιολογική διαφοροποίηση του τίτλου της υδατογραφίας, μέσω της αναγνωστικής τεχνικής.

ιβ. Η ρητορική ανάγνωση μπορεί να συνδυαστεί με τη γραφή μέσα στο ίδιο ποίη-

38 Che fece... il gran rifiuto, Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Α', 104.

39 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', 33.

40 Βλ. στον Mounin, ό. π. σημ. 7, 134-136.

41 Στην ονομαστική ο αισθητής, ο οσέτ (Καβάφης, ό. π. σημ. 2, Β', σημείωση του επιμελητή, 103).

μα του Καβάφη. Ασφαλώς ο Αλεξανδρινός έχει συνθέσει αρκετά ποιήματα για τη γραφή, αλλά στο παρακάτω ποίημα η γραφή της πρώτης ενότητας γίνεται ανάγνωση στη δεύτερη ενότητα:

ΕΝ ΔΗΜΩ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ⁴²

*Η ειδήσεις για την έκβασι της ναυμαχίας, στο Ακτιον,
ήσαν βεβαίως απροσδόκητες.*

Αλλά δεν είναι ανάγκη να συντάξουμε νέον έγγραφον.

Τ' όνομα μόνον ν' αλλαχθεί. Αντίς, εκεί

στες τελευταίες γραμμές, «Λυτρώσας τους Ρωμαίους

απ' τον ολέθριον Οκτάβιον,

τον δίκην παρωδίας Καίσαρα,»

τώρα θα βάλουμε «Λυτρώσας τους Ρωμαίους

απ' τον ολέθριον Αντώνιον».

Όλο το κείμενον ταιριάζει ωραία.

«Στον νικητήν, τον ενδοξότατον,

τον εν παντί πολεμικώ έργω ανυπέμβλητον,

τον θαυμαστόν επί μεγαλουργία πολιτική,

υπέρ του οποίου ενθέρμως εύχονταν ο δήμος

την επικράτησι του Αντωνίου»

εδώ, όπως είπαμεν, η αλλαγή: «του Καίσαρος

ως δώρον του Διός κάλλιστον θεωρών–

στον κραταιό προστάτη των Ελλήνων,

τον έθη ελληνικά ευμενώς γεραίροντα,

τον προσφιλή εν πάση χώρα ελληνική,

τον λίαν ενδεδειγμένον για έπαινο περιφανή,

και για εξιστόρησι των πράξεων του εκτενή

εν λόγω ελληνικώ κ' εμμέτρω και πεζώ·

εν λόγω ελληνικώ που είν' ο φορεύς της φήμης,»

και τα λοιπά, και τα λοιπά. Λαμπρά ταιριάζουν όλα.

Μετά από τις αλλαγές που αναφέρονται στην πρώτη ενότητα, ακολουθεί η δοκιμαστική ανάγνωση του τελικού κειμένου στη δεύτερη. Είναι αμφίσημη, ειρωνική ανάγνωση, υπονομευμένη από τα περικειμενικά της συμφραζόμενα. Η ανάγνωση εδώ είναι παρεμβατική και επηρεάζει την οριστική μορφή του κειμένου. Ο στόχος

42 Καβάφης, ό. π. σημ. 2, 50.

και ο αποδέκτης καθορίζουν την παρεμβατική ανάγνωση. Ο Καβάφης κάμνει ποίηση αξιοποιώντας την αγοραία ρητορική ανάγνωση, όπως το καταδηλώνει ο καταληκτικός στίχος του ποιήματος. Από την αναγνωστική σκοπιά που βλέπουμε το ποίημα, η ιδιοτυπία του συνίσταται πρώτ' απ' όλα στον τεχνουργημένο ευτελισμό της επιδεικτικής ανάγνωσης. Η φράση «δικην παρωδίας» δεν αφορά αποκλειστικά στον Οκτάβιο, παρά υπονοεί και υπονομεύει τον στόμφο της δεύτερης ενότητας του ποιήματος. Επίσης είναι αξιοσημείωτος ο ετεροκαθορισμός της γραφής όσο και της ανάγνωσης και της σημασίας που παίρνει το κείμενο από ένα ιστορικό και εκτός κειμένου γεγονός, τη ναυμαχία στο Άκτιο.

Ελπίζω ότι από τα παραπάνω (α.-β.) φάνηκε η ποικιλία των αναγνωστικών τρόπων που αξιοποίησε ο Κωνσταντίνος Καβάφης μέσα στην ποίησή του. Ακόμη μια φορά, διευκρινίζω ότι οι αναγνωστικοί τρόποι όπως τους είδαμε, είναι ζήτημα διαφορετικό από την ανάγνωση ως ποιητική μέθοδο. Επίσης, η δική μας περιδιάβαση δεν είχε στόχο να εξαντλήσει φιλολογικά το θέμα μήτε να το πλαισιώσει με πληροφοριακό υλικό και συσχετίσεις, παρά μάλλον να υποδείξει την παιδευτική αξιοποίηση των καβαφικών τρόπων της ανάγνωσης. Αυτοί οι τρόποι εμπλουτίζονται σε βάθος και σε πλάτος, εφόσον συσχετιστούν και με τις αναγνώσεις που είδαμε ότι καταγράφουν ο Sartre, ο Barthes, ο Μαρωνίτης και ο Σαββίδης*.

Τελειώνοντας θεωρώ χρήσιμο να παραθέσω συνοπτικά τους τρόπους της καβαφικής ανάγνωσης:

ΑΝΑΓΝΩΣΗ	ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ (ΤΙΤΛΟΣ)
φωνή/ήχος αναγνωστικός (= επιτόνιση)	ι.	«Φωνές»
υπολογογραφική/ παλαιογραφική μηχανιστική	ι.	«Εν τω Μηνί Αθύρ»
Οπτικοακουστική Νοερή	α.	«Δυο Νέοι []» «Εν τω Μηνί Αθύρ»
Επανειλημμένη	ι.	«Φωνές»
	β.	«Εν Εσπέρα»

* Δ. Π. Σουλιώτης, *Αλφαβητάριο για την ποίηση*, 1993, 50-81. Ο Σουλιώτης άντλησε από α) Sartre J.-P., *Οι λέξεις. Και [:] Ο υπαρξισμός είν' ένας ανθρωπισμός*, μτφρ. Κώστας Σταματίου, Ι. Δ. Αρσενίδης (εκδ.), Αθήνα, 1965. β) Barthes R., *Η απόλαυση του κειμένου*, μτφρ. Φ. Χατζηδάκη [], Ράππας, Αθήνα, 1977. γ) Μαρωνίτη Δ., *Πίσω-Μπρος. Προτάσεις και υποθέσεις για τη νεοελληνική ποίηση και πεζογραφία*, Στιγμή, Αθήνα, 1986, 186-187 και δ) Δρουκόπουλο Α., «Γ. Π. Σαββίδης. 30 χρόνια "περιδιάβαση" στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», π. *Εντευκτήριο* 17 (1991), 11-16 [Σ.τ.Ε].

φωναχτή (έμφωνη)	ε.	«Νομίσματα»
μεγαλόφωνη (εκκλησιαστική)	ζ.	«Ο Ιουλιανός εν Νικομηδεία»
απαγγελτική/θεατρική	θ.	«Νέοι της Σιδώνος»
αντανάγνωση	θ.	«Νέοι της Σιδώνος»
ψιθυριστή (:)	β.	«Εν Εσπέρα»
ασύνειδη (= καθ' ύπνου)	ι.	«Φωνές»
[μεταναγνωστική]	δ.	«Είγε Ετελεύτα»
παραιτημένη	στ.	«Ήλθε για να Διαβάσει»
ρητορική	ιβ.	«Εν Δήμω της Μικράς Ασίας»
διφορούμενη ή ρητή/υπονοούμενη	η.	«Τέμενος []»
μετατονιστική	θ.	«Νέοι της Σιδώνος»
εκτατική	ια.	«Σ' ένα βιβλίο παληό»

Η έντιμη κριτικός

Οι δύο προϋποθέσεις για την ενάσκηση έντιμης λογοτεχνικής κριτικής είναι, πρώτον, να δηλώνεις τις αξίες και τα αξιώματα στα οποία στηρίζεσαι, από τα οποία πάντα ξεκινάς ή απορρέεις, τα οποία πάντα βομβούν σαν μπάσο αρμονίου σε κάθε κρίση σου· *δεύτερον*, να προσπαθείς να δείξεις τις χάρες που περιέχει το ίδιο το κρινόμενο έργο, και να μην του φορτώνεις εκείνα που εσύ θα ήθελες να περιέχει και να διαδηλώνει.

Είναι κοινός τόπος ότι η λογοτεχνική κριτική δεν χαίρει μεγάλης υπολήψεως στη χώρα μας. Και δεν ευθύνεται μόνον αυτή. «Φταίει» και ο φανατισμός, που απαραίτητα, και ευτυχώς, ανθεί στη χώρα όπου η ποίηση εξακολουθεί να διατηρεί πολλά από τα κοινωνικά γνωρίσματα που σε άλλες χώρες τα έχει στερηθεί: όταν μιλούμε ή γράφουμε για την ποίηση του Ελύτη ή του Σεφέρη, δεν περιοριζόμαστε να παινέσουμε τις ποιητικές αρετές τους καθαυτές, παρά εννοούμε ή υπονοούμε και τις μύριες άλλες υπεραξίες, που υπόκεινται στο περικείμενο: το Αιγαίο, τον θαλάσσιο πλούτο και τους ενάλιους μύθους, τις χλαίνες και τα κλινოსκεπάσματα της φύσης και της Ιστορίας, τις υποτυπώδεις πέτρες και τα πολύαινα, μα και πολύπλαγκτα, λόγω επανειλημμένης ποιητικής χρήσης, φυτά. Θέλω να πω ότι επικροτούμε τη λογοτεχνική κριτική, στον βαθμό που συμπίπτουμε μαζί της στον έπαινο ή στην κατάκριση ενός λογοτεχνικού έργου, δεν δεχόμαστε όμως να διδαχτούμε ποτέ και τίποτε από αυτήν. Ή, το πολύ πολύ, αποδεχόμαστε κάποια ρητορικά σχήματά της, όσα επιτείνουν τον έπαινο ή την κατάκριση. Αλλά επιμένω, δεν θέλουμε να μάθουμε τίποτε από τη λογοτεχνική κριτική. Τη χρειαζόμαστε για να υποστηρίξει όσα η δική μας αισθαντικότητα έχει προκρίνει.

Η Νόρα Αναγνωστάκη τηρεί και τις δύο προδιαγραφές. Δηλώνει τα αξιώματα στα οποία στηρίζεται (και θα ξανάρθω σε αυτά). Και δεύτερον, όχι μόνο προσπαθεί να ανιχνεύσει και να μας δείξει τις αρετές που αλήθεια εμπεριέχει το καθένα ποιητικό έργο, παρά κάνει κάτι περισσότερο: υποτάσσεται στο έργο που κρίνει. Σβήνει, κατά το σολωμικό παράγγελμα, την προσωπικότητά της και ποντίζεται μέχρις ότου ξαναβγεί με ανακτημένο πρόσωπο (κάπως σαν την ανάκτηση ηλεκτρονικού αρχείου που προσωρινά χάθηκε), ανασύροντας όσα μπόρεσε να πιάσει στη διάρκεια της κατάδυσης. Πραγματικά, η κυρία Νόρα Αναγνωστάκη, όποια κριτική της κι αν διαβάσουμε, παραδίδεται στο έργο που κρίνει. Το εμπιστεύεται, με τον ανώτερο ερωτισμό μάλιστα, δηλαδή του δίνεται χωρίς υστεροβουλία, χωρίς μικροψυχία, χωρίς καχυποψία, και έτσι εκείνο της παραδίδεται. Πρόκειται για αμοιβαία σχέση ισότητας παράδοσης άνευ ορίων και όρων.

Ιδού μια δειγματοληψία τέτοιων αξιωμάτων:

Η έμπνευση είναι η απατηλή επιφάνεια ενός πράγματος που ωριμάζει καιρό μέσα μας.

Να ξεχάσω κάθε πληροφορία που δεν προέρχεται από το ίδιο το έργο.

Πώς λειτουργεί, π.χ. αρνητικά, το έτοιμο προκατασκευασμένο σύμβολο που εξαιτίας του γράφεται το ποίημα. [Να θυμηθούμε εμείς την «Ιθάκη» του Καβάφη.] Πώς ανατρέπει τη συμβολικότητα της γλώσσας, καθελώνοντάς την δουλικά σ' αυτό το σχήμα.

Πρόσεξε και πάλι. Η ποίηση δεν κρίνεται μόνο από τα αισθητικά της αποτελέσματα. Μπορεί να κρατήσει και στις άτυχες στιγμές της έναν τόνο φωνής συγκινητικό.

Συντόνιζε το ύφος σου με το ύφος του κειμένου που μελετάς. Μιμήσου, αν μπορείς. Μια σωστή μίμηση ύφους μπορεί να δώσει σπουδαία αποτελέσματα για την κατανόησή του.

Πρέπει να ανήκεις όχι στους ελάχιστους κριτικούς (όπως εγώ) αλλά στους ελάσσονες λαούς (αυτή είναι η περίπτωση μου), για να μπορείς να συλλάβεις την κοινωνική αδικία και στο επίπεδο της τέχνης.

Αυτή η τακτική προκαλεί στον ανεξοικειωτο αναγνώστη την εντύπωση πως τάχα χάνεται και πλέει στην αυθαιρεσία της κριτικού, θέλω να πω, όποιος διαβάσει κριτική της Αναγνωστάκη, από τις πρώτες σελίδες αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να παροπλίσει, προσωρινά έστω, τις δικές του λογοτεχνικές ευαισθησίες και τις πανεπιστημιακές ή οποίες άλλες αξιωματικές δεισιδαμονίες του, και να μπει στο δικό της κείμενο παροπλισμένος ή, στην αρίστη των περιπτώσεων, άοπλος, εφόσον θέλει στ' αλήθεια να πάρει κάτι από την κριτική της. Στον βαθμό λοιπόν που θα αφεθεί και θα ενδώσει, ο αναγνώστης έχει να κερδίσει το τιμότερο: την αποθησαύριση μιας γνήσιας κριτικής ευαισθησίας, μεμονωμένης όσο και μοναδικής, γιατί πρέπει να είμαστε βέβαιοι πως η τιμώμενη λογοτεχνική κριτικός κρατά απόσταση ασφαλείας από τα κινήματα και τις σχολές. Γνωρίζει τα ρεύματα της ευρωπαϊκής κριτικής και έχει αντλήσει πράγματα. Η ρητορεία της, λόγου χάρη, είναι γαλλική. Συγχρόνως ωστόσο, διαφαινόμενη στρατηγική της είναι ο εμπειριοκριτικισμός των Αγγλοσαξόνων· εκείνο που προέχει είναι ότι το πρόσωπό της διαφεντεύει τα κείμενα: η Νόρα Αναγνωστάκη έγραψε λογοτεχνική κριτική, κατορθώνοντας να έχει ως συνεκτικό ιστό όχι το σύστημα αξιωμάτων και αρχών, όχι τις επιστημολογικές διαφάνειες των πολύ πρόσφατων ρευμάτων, όχι την ευθυνόφοβη μανία

για συνέπεια πολλών πανεπιστημιακών, αλλά το απελεύθερο ανθρώπινο πρόσωπό της. Και αυτό είναι το συνεπέστερο νεφέλωμα, για να εκπροσωπηθεί το σύστημα άξιων, όχι εκείνο που καλλιεργούμε και επιδεικνύουμε, παρά εκείνο από το οποίο εμφορούμαστε στην κριτική λογοτεχνική πράξη.

Η «αυθαιρεσία» του Λορεντζάτου

Ποιος ο μεγαλύτερος ποιητής του εικοστού αιώνα;

Βαρύ μπονανά έστειλε ο Ζήσιμος Λορεντζάτος για το 1999: ο Άγγελος Σικελιανός είναι «αδιαφιλονίκητα ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής του 20^{ου} αιώνα» (βλ. την πρόσφατη ανθολογία του ποιητή από τον κ. Ζ. Λ., στον «Ίκαρο», καθώς και την επιφυλλίδα του Δημήτρη Δασκαλόπουλου εις *Τα Νέα*, 2 Ιαν. '99). Και για όσους θα διαμαρτυρηθούν πως το ερώτημα «Ποιος είναι ο μεγαλύτερος Έλλην ποιητής του 20^{ου} αιώνα;» δεν έχει υπόσταση, ας δεχθούμε καταρχήν ότι, πράγματι, το ερώτημα δεν ευσταθεί, εφόσον δεν μπορούμε να έχουμε αποδειξιμη απάντηση· έτσι, ωστόσο, και το περιώνυμο αξίωμα για τη διαχρονική ποιητική υπεροχή του Ομήρου θα όφειλε να ακυρωθεί, μαζί με τις ποιητικές επιλογές που κάνει στην Κατήχηση του *Όχλου* ο Ε. Πάουντ. Μα κι όσοι, εξάλλου, θεωρούν ως καλύτερο ποιητή του 19^{ου} αιώνα τον Σολωμό, σαφώς εννοούν ότι οι υπόλοιποι Επτανήσιοι έρχονται δεύτεροι –λ.χ. ο Κάλβος– και το αντίστροφο. Αναπληρώνοντας, εξάλλου, την απόλυτη άρνηση του Γ. Αποστολάκη, ο Ιωάννης Συκουτρής είχε ρητά τοποθετήσει τον Κωστή Παλαμά στο ψηλό σκαλί του ποιητικού βάρθρου. Και η ιεράρχηση του Ζ. Λ. μοιάζει φιλολογικά ανοχύρωτη, νομιμοποιείται ωστόσο ως ξεκάθαρη κι απόλυτη κριτική αποτίμηση. Και ακριβώς, στις χάρες και τις χρησιμότητες της κριτικής εμπίπτει να εκστομίζει θαρρετά και αυθαίρετα (*λογισμώ αυτοκράτορι*) όσα ο από καθέδρας φιλολογικός θετικισμός σπανίως επιτρέπει στον εαυτό του. Αν δεν ήσαν και οι κριτικοί, τα λογοτεχνικά πράγματα θα μοιάζαν με απέραντο θετικισμό νεκροτομείου.

Το ίδιο, εξάλλου, κάνουν όλοι· άλλοι εμπράγματα και σαφώς, όπως λ.χ. ο Κ. Θ. Δημαράς μέσ' από τις σελίδες της *Ιστορίας της ΝΕ Λογοτεχνίας* του· κι άλλοι με τον υποκειμενιστικό τρόπο: «Δεν γνωρίζω ποιος είναι ο καλύτερος, εμένα πάντως μου αρέσει πιο πολύ απ' όλους ο ποιητής Δείνα, γιατί σ' αυτόν ακουμπώ, όποτε αλήθεια χρειάζομαι την ποίηση». Παρ' όλο τον υποκειμενισμό τέτοιων δηλώσεων, είναι βέβαιο ότι τα ονόματα των ποιητών που θα προτείνονταν ως οι καλύτεροι του 20^{ου} αιώνα από τους «υποκειμενικούς» αναγνώστες της ποίησης, θα ήσαν αφενός τα αναμενόμενα κι αφετέρου δεν θα ξεπερνούσαν τα πέντε ή δέκα το πολύ. Ποια θα ήσαν λοιπόν τα ονόματα αυτά, δεν είναι δύσκολο να εικάσουμε: κι αν ίσως αποκλειόταν ο Καρυωτάκης, ο συμπαθέστερος σημαντικός μας ποιητής, κι αν τυχόν αποκλειστεί και το ωραίο δίδυμο των Εγγονόπουλου-Εμπερίκου, καθότι υπήρξαν σουρεαλιστές μάλλον παρά ποιητές, ας μη βιαστούμε διόλου για τον Παλαμά που, τουλάχιστον, είναι ο οξύτερος σατιρικός ποιητής του αιώνα. Ο Σικελιανός θέτει

ακράδαντη υποψηφιότητα και μάλιστα ως παραγκωνισμένος. Και είναι βέβαιο ότι οι δύο νομπελίστες θα μπαίνουν με άνεση στη δεκάδα, μολονότι δεν ξέρουμε αν θα ήσαν (και οι δύο;) στην πεντάδα: ο Ρίτσος θα τους περίμενε στη γωνία! Σημειωτέον όμως πως τούτη η συσώρευση γίνεται, με εξαίρεση τον Ρίτσο, στο πρώτο μισό του αιώνα· οι ποιητές που δώσαν το κύριο έργο τους στο δεύτερο μισό του (Αναγνωστάκης, Σινόπουλος κ.ά.) δεν έχουν παγιωθεί ακόμη στη συνείδησή μας όσο οι προγενέστεροι, για λόγους δραστηκής και βιαστικής αλλαγής της εποχής. Κι επειδή ο κ. Λορεντζάτος στέφει τον Σικελιανό για εννέα και μόνον ποιήματά του, επιτρέπεται να παραθέσουμε και την άποψη πως κανένας (σύγχρονος) ποιητής δεν δύναται να γράψει περισσότερες από είκοσι περίπου άριστες σελίδες σε ολόκληρη την ποιητική ζωή του: και μόνον οι *Εποχές* θ' αρκούσαν για τον Αναγνωστάκη ή ο *Νεκρόδειπνος* για τον Σινόπουλο.

Το ζήτημα πάντως δεν έγκειται στο πόσο έτοιμος είναι κανείς να συνταχθεί ή να διαφωνήσει με την απόφαση του κ. Λορεντζάτου για τον Σικελιανό· ενδιαφέρει πολύ περισσότερο ότι ένας κριτικός πλήρης του ονόματος βγαίνει και λέει την κουβέντα του, σε περίοδο μάλιστα όπου οι κοινωνικές ανακατατάξεις διαρρηγνύουν τον χώρο της λογοτεχνικής δημιουργίας όσο και των κριτικών της αποτιμήσεων. Για τη λογοτεχνία, δηλαδή, έχει λήξει η περίοδος της παλαιότροπης προβολής των έργων της και ήδη μπήκαμε στη φάση όπου η σχετικώς αυτόνομη, πλέον, αντίληψη των ΜΜΕ για τη ζωή και τις αξίες της θα επηρεάζει όχι απλώς την αξιολόγηση, παρά την ίδια τη δομή της λογοτεχνικής γραφής -όσο ίσως κι η ανακάλυψη της τυπογραφίας. Στο μεταξύ, η λογοτεχνική, μας κριτική δεν αποτολμά ριψοκίνδυνα βήματα κι ούτε καν τα παραδοσιακά (βλ. και την αυστηρή διαπίστωση του Ριχ. Σωμερίτη, «Η ατομία της [Λογοτεχνικής] κριτικής»: Το Βήμα, 20 Δεκ. 1998). Τέτοια βήματα θα ήταν να εξετάζαμε μήπως λ.χ. τα διηγήματα του Βιζυηνού είναι υπέρτερα από του Παπαδιαμάντη, ή μήπως ο Βουτυράς γράφει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα καλύτερα απ' όλους τους συγχρόνους του, ή πόσα άλλα σύγχρονα πεζογραφήματα εφάμιλλα με του Ταχτσή και του Βαλτινού έχουν γραφτεί κ.ο.κ.

Με την ευκαιρία, σχολιάζω τέσσερα συνημμένα ιδεολογήματα, από των οποίων τις βλαβερές συνέπειες πρέπει να απαλλαγούμε στην τρέχουσα λογοτεχνική κριτική, σ' εκείνη δηλαδή που (σε αντιδιαστολή με του Ζ. Λ.) όλοι κρίνουμε με άδηλα τα αξιώματα και τις αρχές μας.

1. «Οι καιροί είναι δύσκολοι για την ποίηση». (Αντιστικτικώς υπονοείται πως είναι «εύκολοι» για την αεροναυπηγική.) Εδώ ο ποιητής μοιάζει αμνός εν μέσω σύγχρονων ερίφηδων. Όσοι έχουν ασπασθεί το ιδεολόγημα «Κάθε προηγούμενος αιώνας και καλύτερα για την ποίηση», δεν έχουν παρά να μελετήσουν

τις συνθήκες του παρελθόντος, τότε δηλ. που το ποιητικό έργο ήταν μεν κοινωνικά προφανέστερο, ο ποιητής όμως εργαζόταν υπόλογος στα ποικιλώνυμα ιερατεία. Σήμερα βεβαίως είναι δέσμιος της (ξέφραγης ή με φραγή) Αγοράς, αλλά αυτό έχει και μια όψη θετική. Γιατί είναι μεν γεγονός ότι η ποίηση αποψιλώθηκε από την κοινωνική δραστηριότητα που είχε σε καιρούς αλλοτινούς, κέρδισε όμως εκείνο που κερδίζει όποιος βρεθεί ξεντυμένος μέσα σε στρατόπεδο γυμνιστών: απόμεινε αυτή και το κορμί της. Το δίκαιο προνόμιο της (κοινωνικής και, κατ' επήρεια, υπαρξιακής) γύμνιας η ποίηση το αποκτά για πρώτη φορά στη μακραίωνη ιστορία της.

Το πρόβλημα λοιπόν είναι της ποίησης και όχι των «καιρών»: είτε θα προσαρμοστεί (που δεν σημαίνει απαραίτητως ότι θα ευνοησθεί) στη σύγχρονη πραγματικότητα είτε θα καταντήσει «χρυσή εφεδρεία», που θα ελπίζει να τη χρειαστούν στην μεταψηφιακή, ενδεχομένως, κοινωνία.

2. «Αποκομμένοι από την κοινωνική πραγματικότητα, οι σημερινοί ποιητές ναρκισσεύονται με την ίδια την τέχνη τους». Αλλά οι ποιητές ναρκισσεύονταν από αρχαιότατων χρόνων: στο μισό έργο του ο Κάτουλλος χαριεντίζεται κι αμφιθυμεί με την ίδια την τέχνη της ποίησης. Και η σημασία των «ποιημάτων ποιητικής», όπως τα έχει αποκαλέσει η κριτική, έχει κιόλας ανιχνευθεί ή εύκολα εντοπίζεται στους σημαντικούς ποιητές του αιώνα (Μπρεχτ, Καβάφης κ.ά.). Το πρακτικό ερώτημα είναι, λοιπόν, πόσο καταφέρνει ο ποιητής κυρίως, μα κι ο αναγνώστης από την άλλη, να διαπιδυθούν μέσα στον αντικειμενικότερο ναρκισσισμό όλων, στον ναρκισσισμό -την «αυτοεστίαση του μηνύματος», κατά τους γλωσσολόγους- της ποίησης.
3. «Πολλά σύγχρονα ποιήματα ερμηνεύονται πλέον όπως μας βολεύει, αφού φαίνονται να σημαίνουν οτιδήποτε.» Μα δεν γνωρίζω κανένα σύγχρονο ποίημα που να σημαίνει οτιδήποτε! Αντιθέτως, γνωρίζω πως όσο πιο δυνατό είναι το ποίημα τόσο πιο σαφή πράγματα λέει. Η πανσημία ισχύει για τα αδύναμα ποιήματα και η πολυσημία είναι γνώρισμα των πολύ καλών στίχων (να πούμε του Εγγονόπουλου, συχνά του Εμπειρικού), ενώ η (αμφίσημη, ενίοτε) μονοσημία είναι ιδίον των τέλειων στίχων:

*Καθαρότατον ήλιο επρομηνούσε
της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι.*

Και για να δούμε πόσο πολύ οι ποιητές το εννοούν αυτό που λένε, ιδού ότι σ' ένα από τα αποκηρυγμένα του ποιήματα, το «Πρόσθεσις», ο νεοτερικός ποιητής Κ. Π. Καβάφης άρχιζε με τον στίχο: «Αν είμαι ευτυχής ή δυστυχής δεν εξετάζω»,

αλλά ο (αδελφός και) μεταφραστής του, Τζον Καβάφης, απέδωσε το δεύτερο ρήμα με «smallest care» (= δεν με μέλει), πράγμα που έκαμε τον ποιητή να αντιδράσει ζωηρά:

Εξ άπαντος πρέπει να βγει εκείνο το «smallest care». Είναι ένα πράγμα το οποίον δεν είπα εις το ποίημά μου, το οποίον δεν είχα σκοπό να πω, και το οποίον πιστεύω δεν θα γράψω ποτέ. [] Εκείνο που έγραψα είναι ότι «δεν εξετάζω » εάν είμαι ευτυχής ή δυστυχής. [] Δεν εξετάζω, όχι «δεν με μέλει».

Η προσήλωση του Καβάφης στο λεκτικό και προπαντός στις σημασίες των λέξεων ισχύει για όλους, λίγο-πολύ, τους άξιους ποιητές. Ένα ποίημα ή λέει «κάτι με απόλυτο τρόπο» (λ.χ. η δίστιχη σολωμική περίφραση για τον *Αυγερινό*, που παρέθεσα) ή δεν λέει τίποτα κι είναι για τα σκουπίδια. Και για ν' αποκολληθούμε από τη μείζονα σιγουριά του Καβάφης, παραθέτω δυο στίχους του Βασίλη Στεριάδη, σύγχρονου μας ποιητή εν Περισσώ:

*Αυτή η λαχτάρα για τη μουσική και γενικότερα
οτιδήποτε ωραίο δεν πάει σε άλλο τετράγωνο,*

που «λεν κάτι» συναισθηματικώς σαφές. Μπορεί να αρέσουν ή να μην αρέσουν· εκείνο πάντως που λένε είναι μεν γενικό, ωστόσο όχι αόριστο (η άλγεβρα είναι γενική, αλλά όχι αόριστη) ούτε και σκόρπιο. Υποστηρίζω πως όλοι οι επαρκείς αναγνώστες έχουν για το δίστιχο του Στεριάδη μια κοινή σημασιολογική υποδοχή (ανεξαρτήτως των προσωπικών συνειρμών, των υπόθετων κι επένθετων αισθηματικών αναθυμιάσεων). Κι εντέλει η περίφραση του Στεριάδη «σε άλλο τετράγωνο», προαπαιτεί νηπιακή γνώση της πολεοδομίας, ενώ για το δίστιχο του Σολωμού χρειάζονται συγκριτικά περισσότερες αστρονομικές πληροφορίες.

4. «Να ορίσουμε τα κριτήρια αξιολόγησης: τί είναι σημαντικό και τί ασήμαντο για την ποιητική παραγωγή των καιρών μας. Πότε έχουμε μείζονα ποίηση και πότε ωραίους στίχους απλώς. Να περάσουμε στην κριτική υπερβαίνοντας την εντυπωσιογραφία». Μία γενική τάση της κριτικής ήταν και μένει η εμπειροκριτική και άλλη η κανονιστική. Ο Τ. Σ. Έλιοτ πρέσβευε πως ο κριτικός οφείλει να αξιοποιήσει την ευαισθησία του για να προσανατολίσει τις ευαισθησίες των αναγνωστών. Ο Γ. Αποστολάκης με τον αδιάλλακτο σολωμισμό του ανήκει στη δεύτερη τάση. Οι τάσεις όμως αφορούν στην κριτική και όχι στα έργα

της ποίησης. Θέλω να πω ότι η κριτική μπορεί να προωθεί τις θέσεις της, χωρίς τούτο να συνεπάγεται και υποχρεωτικώς βαθύτερη προσέγγιση του ποιητικού έργου. Ωστόσο η κριτική βελτιώνεται, οι συζητήσεις αναβαθμίζονται, η αναγνωστική συνείδηση συγχρονίζεται με το έργο και την εποχή, κι αυτά είναι μεγάλα οφέλη, εφόσον δεν θα πάθουμε εκείνο που έπαθε στον αιώνα μας η Γλωσσολογία: έκαμε φύλλοφτερό το λογοτεχνικό κείμενο, για να ανακαλύψει μεσοστρατίς η ίδια (G. Mounin) ότι οι διερευνήσεις της δεν είχαν γίνει σε λογοτεχνικό, παρά σε γλωσσικό κείμενο εν γένει.

Η κατάθεση της εντύπωσης είναι η σπουδαιότερη προσφορά του κριτικού, προπαντός όταν έχει να κάνει με σύγχρονό του λογοτεχνικό έργο. Οι εμβαθύνσεις και οι ολικές αποτιμήσεις συνήθως ακολουθούν με τη δέουσα απόσταση αισθηματικής κι αισθητικής ασφάλειας, τότε που οι συντεταγμένες της ευαισθησίας έχουν διαφοροποιηθεί μέσα στη μεταγενέστερη φάση.

Ποιητική ισημερία 2012

Οδηγίες ώστε «οι λέξεις να γράφονται στον ουρανό»

Στον εκδοτικό πληθωρισμό των δυόμισι τελευταίων δεκαετιών περιλαμβάνεται και η ποίηση, μολονότι η αγοραστική αξία της είναι πολύ μικρότερη σε σύγκριση με της πεζογραφίας. Και παρ' όλων ό,τι είναι οικονομικά αμελητέα, έχουμε σταθερά καλή ποιητική παραγωγή από την εποχή του Διονυσίου Σολωμού και εντεύθεν, ενώ την αδιαλείπτως καλή πεζογραφία θα πρέπει να την περιορίσουμε κυρίως στο διήγημα και όχι στο μυθιστόρημα (στο οποίο δεν ευδόκησε ο Παπαδιαμάντης μα και το απέφυγε ο Βιζυηνός) για λόγους παρόμοιους με εκείνους για τους οποίους διαθέτουμε (από το 1960 και μετά) υψηλής στάθμης μπάσκετ -εν αντιθέσει προς το ποδόσφαιρο που γνωρίζει εκλείψεις και διαλείψεις.

Η εξήγηση είναι μάλλον προφανής: ένας Γκάλης αρκεί για να μας φέρει τις «κούπες», ενώ στο ποδόσφαιρο προαπαιτείται υποδομή (ο Πελέ, ο Κρόιφ ή ο Μαραντόνα εναρμονίστηκαν με την προϋπάρχουσα παράδοση του αθλήματος στις χώρες τους, ενώ ο Χατζηπαναγής δεν έφερε την άνθηση). Σε σχέση με την «υποκειμενικότητα» του μπάσκετ (και της ποίησης και του διηγήματος), το ποδόσφαιρο (και το μυθιστόρημα) χρειάζονται «αντικειμενικές» δομές -προπαντός υποδομές και κρίσιμα ποσοτικά μεγέθη, όπως κυρίως ο μεγάλος αριθμός των φιλάθλων και των αναγνωστών - για να ακμάσουν.

Παίρνοντας αφορμή από τον σημερινό συμβατικό εορτασμό της ποίησης συνοψίζω πιο κάτω τις παραμέτρους που θεωρώ καθοριστικές, με το δικαίωμα που έχω ως χρόνιος χρήστης τούτης της τέχνης. Είναι κατ' αρχήν το ιδεολόγημα που έχουμε φτιάξει για την ποίηση: εκτός από τα συναισθήματα, τις ιδέες και το νόημα, έχει πάντως καθοριστική σημασία η ανάδειξη του υλικού, ήτοι ο ρυθμός και ο ήχος αυτής της τέχνης. Τα δύο αυτά στοιχεία παίζουν ρόλο και στην καλή πεζογραφία (που είναι «ζήτημα αφτιού», όπως το λέει ο Καλβίνο), μα στην ποίηση πρέπει να είναι απολύτως έκδηλα, ήτοι «να γράφονται στον ουρανό οι λέξεις» *Άρμαλα, Πόρρανα και Βέλμα**. Μη λησμονούμε εξάλλου ότι πολύ καλά σονέτα εξακολουθούν να συνθέτονται ακόμη και σήμερα.

* [Σ.τ.Ε.] Στίχοι από το ποίημα «Στροφές στροφάλων» του Ανδρέα Εμπειρικού. Η προσκόλληση και η επανάληψη άγνωστων ή φτιαχτών λέξεων είναι ίδιον και των παιδιών αλλά και των σουρρεαλιστών και προωθεί την απολαυστική ανάγνωση. Βλ. Δ. Π. Σουλιώτης, *Αλφαβηταριο για την ποίηση* 1993, 74-75.

Μια δεύτερη κρίσιμη παράμετρος είναι η σχέση της ποίησης με την πεζογραφία. Σε παλαιότερη ερώτηση για την ποιητικότητα των πεζογραφημάτων του, ο Θανάσης Βαλτινός είχε δώσει μιαν απάντηση που την παραθέτω πρόχειρα: «Και ποιος σας είπε πως η πεζογραφία δεν μπορεί να αξιοποιεί τις ποιητικές αρετές;». Και η ποίηση μπορεί να ενσωματώνει τις αρετές της πεζογραφίας - όπως μας το διδάσκει ο Όμηρος και όπως το εφάρμοσαν ο Σινόπουλος στον «Νεκρόδειπνο» ή ο Καβάφης στο «Ας φρόντιζαν»· ποίηση δεν είναι αποκλειστικά οι λυρισμοί της.

Τρίτη παράμετρος είναι ο συρμός της «πρωτοτυπίας», καθώς διάγουμε εποχή που λατρεύει τις καινοτομίες - ενώ η μείζων ποίηση του παρελθόντος δεν υπήρξε «πρωτότυπη». Ορισμένες ποιητικές συλλογές που ανήκουν μάλιστα στα σημερινά ευπώλητα υποκύπτουν στην «πρωτοτυπία». Ό,τι καλύτερο θα λέγαμε γι' αυτές είναι πως διατελούν κορυφαίες στο είδος τους αλλά το είδος είναι αναλώσιμο.

Τέταρτη παράμετρος, η πιο δύσπεπτη ενδεχομένως, είναι ότι η ποιητική τέχνη συνιστά *επάγγελμα* ασχέτως αν κατά τους τελευταίους αιώνες δεν δίνονται παραγγελίες. Αντιλαμβάνομαι πόσο άχαρος είναι ο ισχυρισμός μου (όσο και το να υποστηρίζω πως τελευταίος κανονικός πρωθυπουργός ήταν ο Σημίτης), αλλά επιμένω ότι με αισθήματα, με ιδέες και με αυτοκτονίες δεν γράφονται τα ποιήματα: απαιτούν μακρόχρονη αφοσίωση και πίστη και «απόσβεση της προσωπικότητας» (Σολωμός), όπως άλλωστε κάθε τέχνη.

Πέμπτη παράμετρος είναι η σχετικότητα των βιωμάτων: ως γνωστόν ο Σιμενόν δεν υπήρξε δολοφόνος, ενώ οι πραγματικοί δολοφόνοι δεν έχουν καταφέρει να συγγράψουν καλά αστυνομικά μυθιστορήματα. Όλοι οι ποιητές διαθέτουν τα απαραίτητα βιώματα, τα κοινά και βασικά δηλαδή όλων των ανθρώπων, αλλά δεν διαθέτουν περισσότερη ευαισθησία από τους αναγνώστες τους· απλώς αναλαμβάνουν το «χαμαλίκι» (το ζήτημα το αναλύει σε βάθος ο Παλαμάς στην *Ποιητική* του).

Έκτη παράμετρος είναι ότι η καλή ποίηση έχει την αξίωση να παρουσιάζει την πραγματικότητα ως ενιαίο και ομοούσιο σύνολο, και μάλιστα ισότιμα (τουλάχιστον!) με τις άλλες παραστάσεις πραγματικότητας που η κοινωνία διαθέτει (φιλοσοφία, επιστήμη, καλές τέχνες). Ο ποιητής που παραιτείται από αυτήν την καθολική αξίωση και αρκείται «να εκφράσει τα συναισθήματα του» θα γράφει ίσως ωραϊούς στίχους μα δεν θα καταφέρει σπουδαία ποιήματα.

Ταύτα και εμμένω.

Η γοητεία της σκόνης

Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, Η Ελληνική Αντεπίθεση στη Μακεδονία (1905-1906). 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, πρόλογος: Δ. Κ. Ζάννας, εισαγωγή: Βασίλης Κ. Γούναρης, επιμέλεια-σχολιασμός: Περσεφόνη Γ. Καραμπάτη, Πελαγία Γ. Κολτούκη, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, εκδ. Ο.Π.Π.Ε., Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 351.

Τα εκατό έγγραφα μοιάζουν με κομματάκια θρυμματισμένου αγγείου, που ο αρχαιολόγος τα έβαλε όπου εικάζει ότι ανήκαν, σύμφωνα με ένα νοητό σχήμα του αγγείου. Πώς ήταν το αγγείο; όπως το υποδεικνύουν τα θραύσματα του, ενεργοποιημένα βεβαίως από τα ερμηνευτικά σχήματα για τον Μακεδονικό Αγώνα.

Προτού περιγράψω τα περιεχόμενα του βιβλίου, θέλω να επιμείνω ότι ιστορικός δεν είναι εκείνος που απορρόφησε τη μεγαλύτερη ποσότητα πληροφοριών, παρά εκείνος που δημιουργικά ανασυστήνει το παρελθόν, και άρα το παρόν, μέσ' από ένα στέρεο και δεδηλωμένο ερμηνευτικό πρίσμα. Μιαν ακόμη ιδιότητά του παρασιωπά η θετικιστική αντίληψη: ότι ο ιστορικός είναι ο μάγος που προβλέπει το παρελθόν. Είναι αυτός που μπορεί να εκθέσει τα θραύσματα του παρελθόντος με λογική συνοχή και επομένως με πειθώ.

Πράγμα που επιχειρείται στην εισαγωγή (11-24)· ακολουθεί ο συντεταγμένος κι αριθμολογημένος κατάλογος των εγγράφων, όπου δηλώνονται: ο τόπος κι η χρονολογία, ο αποστολέας κι ο αποδέκτης, κι επίσης δίνεται η περίληψη του περιεχομένου έκαστου εγγράφου (25-43). Η εισαγωγή κι ο κατάλογος επαναλαμβάνονται στ' αγγλικά (45-75) ενώ στη συνέχεια (πρωτο)δημοσιεύεται το σώμα των 100 εγγράφων. Η παρουσίαση περιλαμβάνει τα προαναφερθέντα στοιχεία (τόπος κ.λπ.) και επιπλέον μας πληροφορεί για τον τρόπο που έχει ταξινομηθεί το πρωτότυπο κάθε εγγράφου στο σχετικό Αρχείο του ΥΠ.ΕΞ. Με τις υποσημειώσεις, εξάλλου, παρέχονται ποικίλες εξηγήσεις, μικρο-πληροφορίες και παραπομπές (79-318). Στη συνέχεια (318-351) επιτάσσονται τρία χρήσιμα όσο και γοητευτικά ευρητήρια:

- α. «Κατάλογος χωριών και πόλεων της ελληνικής Μακεδονίας κατά παλαιό και νέο όνομα»,
- β. «Ευρητήριο κύριων ονομάτων» και στ' αγγλικά,
- γ. «Ευρητήριο τοπωνυμίων».

Με κριτήριο το περιεχόμενό τους, τα περί ών ο λόγος έγγραφα μπορούν να τα-

ξινομηθούν σε: (α) *πληροφοριοδοτικά* (αγορές όπλων, αριθμός ανταρτών, οχυρές θέσεις κ.τ.ό.), (β) *πολιτικά* (λ.χ. προβλέψεις για την έκβαση του Αγώνα ή κρίσεις για την περιβόητη Ε.Μ.Ε.Ο.), (γ) *λογοτεχνίζουσες προξενικές αναφορές και επιστολιμαία*, (δ) *υπηρεσιακά* (λ.χ. ότι το ελληνικό Προξενείο Μοναστηρίου στερείται γραφέως) και (ε) *εκφράσεις συναισθημάτων* (λ.χ. η αδελφή που υποφέρει ή οι κάτοικοι που δεν αντέχουν).

Από την ερμηνευτική εισαγωγή επιλέγω: «Στα αστικά κέντρα τα οικονομικά προβλήματα του εθνικού αγώνα δεν συνδέονταν με την έλλειψη κεφαλαίων, αλλά με την ίδια τη δομή της κοινωνίας. Ο εκχρηματισμός της οικονομίας, η επιτάχυνση των ρυθμών του εμπορίου, η βελτίωση των επικοινωνιών και κυρίως η ανασφάλεια οδηγούσαν όλο και περισσότερους σλαβόφωνους αγρότες και μικροεπαγγελματίες στα αστικά κέντρα [της Μακεδονίας], είτε περιστασιακά είτε μόνιμα. Εκεί περιθωριοποιούνταν σε ορισμένες συνοικίες, όπως π.χ. του Δραγόρ στο Μοναστήρι ή του Κιλκίς στη Θεσσαλονίκη. Οι αναπόφευκτες κοινωνικές διαφορές και οικονομικές προστριβές των νεοαφιχθέντων μικροκαταστηματαρχών, μικροπωλητών και εργατών με την καθεστηκυία τάξη των ελληνόφωνων και βλαχόφωνων εμπόρων, αλλά και μεταξύ τους, μεγιστοποιούσαν τη σημασία των οικονομικών ενισχύσεων του Βουλγαρικού και Ρουμανικού Κομιτάτου» (23).

Από τα υπηρεσιακά της (δ) κατηγορίας παραθέτω το μισό τηλεγράφημα του υποπροξένου στο Μοναστήρι, Φίλιππου Κοντογούρη (αδελφού του γνωστότερου μας, ψευδώνυμου Σίνη, Νικολάου κανονικά), προς το Ελληνικό ΥΠ.ΕΞ.: ζητείται επειγόντως «αξιωματικός γραφεύς», ειδάλλως το Προξενείο «θέλει αναγκασθή βλέπη σπανίως [οθωμανικές και άλλας] αρχάς και ελαττώση γραφικών υπηρεσιών, όπως προφθάνη παρακολουθή ενεργείας ημετέρων και προνοή περί αναγκών αυτών» (9 Απριλίου 1905). Σήμερα οι γραφείς χαρακτηρίζονται «λοιποί οπλίτες» στο *στράτευμα*.

Στην (ε) κατηγορία των εγγράφων υπάγεται η επιστολή που έστειλε (Οκτώβριος 1905) η Μαρία Καζαντζή, από τις Μηλιές του Πηλίου, στον μακεδονομάχο αδελφό της Κώστα Γαρέφη. Διεκτραγωδώντας πόσο δύσκολες μέρες περνούν, και προβάλλοντας την αρρώστια της μητέρας, τον πιέζει να γυρίσει:

Σήμεραν οι τακτικοί κάτοικοι του σπιτιού μας είναι ο πυρετός, η θλίψις, η ανησυχία. Δεν βλέπεις πλέον εκεί ή μελαγχολίαν και θρήνον. Εμάθομεν ότι τα [ανταρτικά] σώματα όλα διελύοντο, οι δε επαναστάται επανήρχοντο εις τα σπίτια των. Εις μάτην σε ανεμένομεν. Σε ενομιζομεν νεκρόν. [] Πρέπει να σκεφθής ότι, εάν είναι μεγάλες αι προς την πατρίδα υποχρεώσεις σου, και αι προς τους γονείς σου και το σπίτι σου είναι κι αυτές επίσης μεγάλες. Πιστεύω ότι θα σκεφθής φρονί-

μως και θα σε ίδη εντός ολίγου το πάσχον σπίτι μας. Περί του σπιτιού δεν σοι γράφω άλλο τι ή ότι κατατρύχεται υπό ασθeneίας και λύπης. [] Ασπασμούς από τον πατέρα και τα κορίτσια, Σε φιλώ, η αδελφή σου (έγγραφο 52).

Παραλλάσσοντας τον Μπρεχτ: εκτός από τις μάχες των μακεδονικών βουνών, έχουμε και τα ζόρια των οικογενειακών ανεφοδιασμών.

Οι λογοτεχνισμοί, τέλος, υποβόσκουν σε όλα τα έγγραφα, προξένων και μη. Και δεν εννοώ τις φράσεις που έχουν ποιητικότητα επειδή ανασύρονται από άλλη εποχή, όπως: «Η λίμνη Γιαννιτών έχει μήκος 12 περίπου ωρών και πλάτος περίπου 6», παρά τους λογοτεχνισμούς ως συστατικό στοιχείο ύφους ακόμη και των απόρρητων αναφορών. Ο Ν. Ξυδάκης, λόγου χάρη, αφηγείται τη συμπλοκή στην Πεταλίνα ωσει παρών: «Η πρώτη συμπυρσοκρότησις τούτων [των Τούρκων στρατιωτών] έρριψε τινάς των ημετέρων νεκρούς, τραυματίσασα άλλους, εν οίς και τον Λυμπερόπουλον. Ηκολούθησε τότε απεγνωσμένος αγών. Οί ελάχιστοι εναπομείναντες επί κεφαλής έχοντες τον τραυματίαν αρχηγόν των προσεπάθησαν πυροβολούντες να διαφύγωσιν. Ο Λυμπερόπουλος δέχεται τότε δεύτερον και σοβαρώτερον διά σφαιρας τραύμα. Αδυνατών πλέον να ποιήσεται χρήσιν του όπλου του εξήγεν το πολύκροτον και ως αληθής ήρωσ προχωρεί βήματά τινα πυροβολών εξάκις. Τρίτη τότε σφαίρα και τετάρτη έθεσαν διά του φόνου του Λυμπεροπούλου τέρμα εις την απaráμιλλον αληθώς ταύτην άμυναν. [] Ο ατυχής ουδέν [προσωπικό αντικείμενο] κατέλιπεν άξιον λόγου. Φωτογραφίας αυτού και των οπαδών του θέλω υποβάλη ευθύς, ως αύται παρασκευασθώσιν.» (Ξυδάκης προς Σουζέ, έγγραφο 59).

Η πρώτη εκατοστή ανάλογων εγγράφων, οι *Απαρχές του Μακεδονικού Αγώνα (1903-1904)*, προηγήθηκε, στα 1996. Τούτος ο τόμος (ο δεύτερος της «τριλογίας», όπως την ονομάζει ο πρόεδρος του Μουσείου Δημήτρης Ζάννας στο προλόγισμά του) είναι εξίσου συναρπαστικός κι ακόμη χρηστικότερος από τον πρώτο, με τα διευκολυντικά του ευρητήρια. Και αναμένεται η καλή συνέχεια.

Για το Ε. και τον Gordon

Περιοδικό είναι ο διεκδικών και, διεκδικούμενος μεσαίος χώρος μεταξύ των δύο άκρων: της ιερής Βίβλου και του αγοραίου φέιγ-βολάν. Δεν μπορεί να έχει μνημειακό χαρακτήρα μήτε να αυτονομηθεί όσο κι όπως το βιβλίο· κι από την άλλη, δεν δύναται να κυκλοφορήσει τόσο φευγαλέο, κυματιστό κι άδετο εφήμερο όπως η εφημερίδα ή το φέιγ-βολάν.

Το ανά χείρας περιοδικό Εντευκτήριο, έχοντας γονίμως υπόψη του και τα υπερατλαντικά πρότυπα¹, προσεταιρίζεται από τις ιδιότητες των δύο του άκρων: Εμφανισιακά (σχήμα και λογικές του εξωφύλλου) παρουσιάζει τη στερεότητα βιβλίου, δεν κυματίζει όπως οι εφημερίδες ή άλλα περιοδικά², το μέγεθος των γραμμάτων που χρησιμοποιεί δεν εκφεύγει από τα όρια των γραμματοσειρών βιβλίου, η σελιδοποίηση των κειμένων γίνεται με τη λογική του βιβλίου, τα χρώματα δεν σαλτάρουν προς τις περιοδικές ακρότητες. Και στα περιεχόμενα των τευχών ύλη ξεφωνημένη (που να θυμίζει φέιγ-βολάν)³ δεν υπάρχει. Άτακτη ανάμειξη της ύλης δεν συμβαίνει και οι εναλλαγές της (ποιήματα / κριτικές / διηγήματα κ.ά.) γίνονται προσεχτικά, με κριτήριο εξόχως βιβλιακό.

Τα μαθηματικά στοιχεία του Ε., αυτά κυρίως, του προσδίδουν χαρακτήρα περιοδικού: ότι εκδίδεται σε τακτά διαστήματα, ότι προαναγγέλλει δημοσίευση κειμένων, ότι καταχωρίζει αγγελίες και διαφημίσεις –αλλά και παρεμβαλλόμενες σελίδες π.χ. αλλόχρωμων ένθετων–, ότι αφιερώνει σελίδες στα επίκαιρα (βιβλιοκρισίες, πολιτιστικά τρέχοντα), ότι αναπαράγει ανάτυπα από την ύλη του.

Συνολικά, το Ε. κλίνει περισσότερο προς βιβλίο. Ακριβέστερα, είναι ένα περιοδικό υπό μορφή βιβλίου, που δεν ρισκάρει τις ακρότητες της εφημερίδας και του φέιγ-βολάν. Η περίοδος του φουτουρισμού έχει εξάλλου διανυθεί...

Το παρόν εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη, που έχει ισχυρή παράδοση στα περιοδικά⁴. Αξίζει να θυμίσω ότι ακόμη κι ο γεμάτος πρακτικές δυσχέρειες ποιητής Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου είχε λαχταρήσει να εκδώσει περιοδικό, που το ονόμασε *Σκέψη*. Αλλά αξιώθηκε μονάχα το παρθενικό τεύχος του⁵. Δεν μπορούσε να

1 Την *Harvard Review* λόγου χάρη.

2 Αφενός το σχήμα είναι μικρό και αφετέρου το χαρτί του είναι αρκετά παχύ ώστε να κρατιέται το τεύχος στην ακυμάτιστη θέση.

3 Με τις μοντέρνες -υποτίθεται- και «πρωτότυπες» αλλά κακοσχεδιασμένες γραμματοσειρές, τα αλόγως τεράστια τυπογραφικά στοιχεία, την αδικαιολόγητη διαστίχωση κ.τ.ό.

4 Ενδεικτικά: *Μακεδονικές Ημέρες*, *Κοχλίας*, *Διαγώνιος*, *Ροτόντα*, *Τραμ*, *Παρατηρητής*.

5 Μια ιδέα είναι να αναδημοσιευθεί η πλακέτα εκείνη, ολόκληρη, μέσα σε τεύχος του *Εντευκτηρίου*.

διαθέτει την ανθεκτικότητα του Γιώργου Κορδομενίδη⁶. Το γεγονός ότι ο Κορδομενίδης προς το παρόν δεν υποκύπτει πλήρως στη σειρήνα της λογοτεχνικής γραφής, αποτελεί την πεμπτούσια της προσωπικής του σοβαρότητας αφενός και της στερεότητας του *E. αφετέρου*. Οι ποιητές εκδίδουν περιοδικά για πρόσκαιρους αισθηματικούς λόγους και κατά κανόνα εξαντλούνται πρόωρα. Ο Κορδομενίδης όμως έχει μεγάλα αποθέματα, ως ανικανοποίητος ποιητής που είναι (κατά τη γνώμη μου όσοι μάς έχουν βεβαιώσει πως δεν γράφουν στίχους είναι ανικανοποίητοι και δυνάμει ποιητές). Τα καλύτερα περιοδικά τα ανορθώνουν στην εποχή μας άνθρωποι συγκριτικά αμερόληπτοι, όπως ο Gordon, που προνοούν για την ωφέλεια του τεύχους κι όχι των προσωπικών διηγημάτων ή των στίχων τους ή της τάδε λογοτεχνικής νοοτροπίας.

Προσωπικά είμαι ικανοποιημένος από τη δεκαετή συνεργασία μου με το *E. Δημοσίευσα* πολύ λίγα -ούτε του φορτώθηκα του περιοδικού ούτε μου φορτώθηκε- και διάβασα πολλά. Οι σελίδες του διαβάζονται. Κι έχουν δημοσιευθεί έξοχα κείμενα, έξοχες ιδίως αλληλογραφίες, έξοχες φωτογραφίες.

Η πιθανή κακοπροαίρετη αντίρρηση είναι, υποθέτω, ότι ορισμένα κείμενα δημοσιεύθηκαν για λόγους διαλογοτεχνικών ή παραλογοτεχνικών συσχετισμών. Είναι αναπόφευκτο, κι εμείς το ίδιο (στην καλύτερη περίπτωση!) θα εκάναμε.

Η εποικοδομητική μου γνώμη είναι ότι στο μέλλον το περιοδικό θα δρέπει ολοένα από τα υψηλότερα κλαδιά, στο βαθμό που θα διαμορφώνει και θα βγάζει και τους «δικούς του,» λογοτέχνες, άγνωστους ή ακαταξίωτους προτού αυτό τους αγκαλιάσει και τους προβάλει (Ιδέ και στο παρελθόν, *Κοχλίας, Διαγώνιος, Τραμ* κ.ά.). Πράγμα που έχει αρχίσει ήδη να γίνεται με τις αυτοτελείς εκδόσεις του περιοδικού. Το Εντευκτήριο είναι πλέον αρκετά ισχυρό, ώστε όχι να στηρίζεται, όσο να υποστηρίζει τους νεήλυδες του χώρου.

Κείμενο για τα δεκάχρονα του *Εντευκτηρίου* (τεύχος 1: Οκτ. 1987)

6 Ο ίδιος κέκτηται και το προσωνύμιο Gordon.

Έλιοτ Φεζάλ, ο «ποιητής του Έρωτος»

Όλα τα γνωστά σε μας και πάντως λιγοστά¹, ποιήματα του ο Ε. Φεζάλ, ο πιο πρωτότυπος² ποιητής της Φλώρινας, τα συνέθεσε προφορικά, και πιθανότατα όχι νωρίτερα από τη δεκαετία του '50 ούτε και μετά από εκείνη του '60. Τείνω μάλιστα να πιστέψω πως τα περισσότερα από τα γνωστά σ' εμάς (το υπογραμμίζω) ποιήματα τα έπλασε ο Φεζάλ διανύοντας τη δεκαετία του '60.³

– Από τί εμπνεόταν; Πάντα από συγκεκριμένη αφορμή: ένα συμβάν, ένα ερωτικό πρόσωπο⁴, μια «ήρεμη σκέψις»⁵ ενεργοποιούσαν τον ποιητικό μηχανισμό του. Κι όχι μόνο, παρά και τα τελικά προϊόντα της Μούσας του τ' αξιοποιούσε ο Φεζάλ για εξίσου χειροπιαστούς στόχους, με κυριότερο έναν: να γοητεύσει την εκάστοτε εκπρόσωπο του άλλου φύλου:

*θύμα των ανέμων και των θυελλών εγώ γι' αυτήν*⁶,

όπως λέει στο ποίημα «Ο Τυφών». Ωστόσο, φιλολογικά πιο αξιοσπούδαστος από την αφορμή και την κοινωνική χρήση των ποιημάτων είναι ο τρόπος που αυτά συντέθηκαν. Δίνω μερικά στοιχεία αμέσως πιο κάτω.

Από πού αντλούσε την ποιητική του ύλη ο Φεζάλ; (α) Από τους πηχναίους τίτλους των εφημερίδων που αναρτούνταν στο περίπτερο του Ιω. Νάση· έτσι ο στίχος «Φοβερός τρομαχτικός τυφών εξεθεμελίωσε εκ βάθρων την καρδιά μου»⁷ προήλθε από τίτλο εφημερίδας που ανέγραφε: «Φοβερός τυφών εξεθεμελίωσε []», (β) από τα θεατρικά έργα που παίζονταν σε ραδιοφωνικές συνέχειες, ελληνικά είτε μεταφρασμένα, και ιδίως από τη *Λάουρα*, (γ) από τις ποικίλες εκπομπές λόγου

- 1 Σε κάθε περίπτωση, είναι μαρτυρημένα όχι περισσότερα από δέκα.
- 2 πρωτότυπος: που γράφει σα να μη διάβασε ή να μην άκουσε ποτέ δόκιμη έντεχνη ποίηση.
- 3 Απ' όσα μπόρεσα να εξακριβώσω· πολύτιμες πληροφορίες πήρα από τον μουσικοσυνθέτη Γ. Δάνη, φίλο του ποιητή, για τα διατρέξαντα στη δεκαετία του 1960 (ποιητικά και ερωτικά συμβάντα).
- 4 Η «Περίπτωσης πετροβόλημα», λόγου χάρη, γράφτηκε μετά και εξαιτίας της ερωτικής απογοήτευσης του Φεζάλ από συγκεκριμένη κομμώτρια, που τον είχε απειλήσει: «Φύγε Λια! θα πάρω πέτρα», οπότε ο ποιητής αρχίζει τη δική του απάντηση έτσι: «Όμως, / σε περίπτωσης πετροβόλημα, / θα σου εκσφενδονήσω κάποιο αντικείμενο / δαίμωνιωδώς και με μαθηματική ακρίβεια []».
- 5 «Πάνω από αυτήν την μοναξιά / για την οποία δεν υπήρχε / ούτε απελπισία, ούτε ελπίδα, / υψώνονταν μια ήρεμη σκέψις, / που δεν ήξερε πια τί θα πει δισταγμός» («Η Μηχανή»).
- 6 Το σύνταγμα «γι' αυτήν» παράλλαζε, αναλόγως με τη συγκυρία (: για την Ελενίτσα, για τη Μαρία κ.ο.κ.).
- 7 Από το π. «Ο Τυφών» (βλ. σημ. 11 και 13).

του ραδιοφώνου. Η ατμόσφαιρα των θεατρικών έργων που μετέδιδε το ραδιόφωνο έδωσε στον Φεζάλ την αισθηματική αγωγή, που τον έφθασε να γράψει στίχους μιας αισθηματολογίας σαν κι αυτήν:

*Και τυραννιέμαι σαν θύμα κατατροπωμένο,
χειρότερα κι από έναν είλωτα,⁸*

ηθικολόγας, όπως όλες οι καλές αισθηματολογίες· ή στίχους τολμηρού και συγχρόνως σεμνότυφου, ερωτισμού:

*Μια σόμπα ολοκόκκινη, απ' την ντροπή πενιχρά,
θερμαίνει δυο σώματα ολόγυμνα, ψυχρά.⁹*

Έγραφα στην αρχή ότι ο Φεζάλ είναι ο πιο πρωτότυπος· τώρα θα πρέπει να προσθέσω και: ο πιο ιδιόρρυθμος ποιητής της Φλώρινας, στο γράψιμο και στη ζωή. Άεργος εκ πεποιθήσεως, εγκατέλειψε εδώ και δεκαπέντε χρόνια τη γενέτειρά του και μετακόμισε στη Θεσσαλονίκη, απ' όπου δεν έρχεται παρά μονάχα τις ημέρες των πολιτικών εκλογών¹⁰ για να ψηφίσει και να ξαναφύγει αυθημερόν: τόσο τον πίκρανε «αυτή η παλιοχαράδρα», όπως τη λέει.

Αλλά όπως η Ιρλανδία του Τζόις, έτσι και η Φλώρινα είναι μια «γουρούνα που τρώει τα παιδιά της»: μονάχα περιφρόνηση και προσβολές γνώρισε ο Φεζάλ στα πενήντα πέντε χρόνια της φλωριναιάς διαμονής του¹¹. Μας αφήνει όμως την εικόνα της αιώνιας τραγιάσκας του, μας αφήνει τις βόλτες με το ταξί, τις Κυριακές πρωί, με τον Γεώργιο Αλεμπάκη, το πακέτο με τα τσιγάρα «Αύρα», που το φύλαγε στην κωλοτσέπη σαν κειμήλιο και το πήγαινε δυο και τρεις βδομάδες. Μας αφήνει το πολύωρο τριγύρισμα γύρω από το περίπτερο του Νάτση, σαν τα περιστέρια της πλατείας. Τις πλεχτές ζακέτες του, το αθηναϊκά μάγκικο μεσοπολεμικό αλαφροπερπάτημα, και άλλα χούγια που «ήσαν μια φορά». Κυρίως, όμως, μας κληροδότη-

8 Από το π. «Το Τζάκι» (βλ. σημ. 11 και 13).

9 Από το «Συμπόσιο», το πιο έκδηλα ρυθμικό ποίημα του Φεζάλ (βλ. και σημ. 13).

10 Ο ποιητής υπήρξε διάπυρος θαυμαστής και οπαδός της πολιτικής γραμμής του Ευ. Αβέρωφ: «αυτή είναι η σωστή γραμμή», τόνιζε. Απ' όσο γνωρίζω, ωστόσο, δεν ασχολούνταν ενεργά με τα κομματικά πράγματα.

11 Ενδεικτική είναι η αντίδραση, με τηλεφωνήματα «αγανακτισμένων ακροατών», όταν παρουσιάσαμε τα ποιήματα του Ε. Φ. από τον τοπικό Ρ/Σ της Φλώρινας, στις 23 Αυγούστου του 1986 (Απαγγελίες, Γ. Δάνης, μουσική επιμέλεια: Κ. Μπασιακούλης, επιμέλεια κειμένων: Μ. Σουλιώτης). Εκείνη είναι η μοναδική μέχρι σήμερα παρουσίαση ολόκληρου του γνωστού μας έργου του Φεζάλ.

σε τον τρόπο της απαγγελίας του, που τόσο καλά μπορούν και τον αναπαράγουν δύο φίλοι και αποστηθιστές της ποίησής του: ο Γώλης Τραϊανίδης και ο μουσικός Γιάννης Δάνης.

Έγραψα, αποστηθιστές. Πραγματικά, αυτό το καλό έχει η προφορικά συνθεμένη ποίηση, ότι μπορούν και την αποστηθίζουν όσοι την αγαπούνε. Και στην περίπτωση μας, αριθμώ σε πέντε έως δέκα τους γνωστούς σε μένα Φλωριναίους που ξέρουν απέξω μεγάλα κομμάτια από τα ποιήματα του Φεζάλ· γοητευόταν όποιος τύχαινε τον ποιητή να απαγγέλλει σε καφετέρια ή σε ταβέρνα της Φλώρινας¹².

Τα λιγοστά ποιήματα του Φεζάλ δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας, αν εξαιρέσουμε το «Συμπόσιο»¹³. Οι «Ξεχαρβαλωμένες Γέφυρες» πρωτοδημοσιεύονται εδώ, στην πιο αυθεντική εκδοχή τους –για ορισμένους στίχους διασώθηκαν και παραλλαγές¹⁴.

Ξεχαρβαλωμένες γέφυρες

*Μωρό μου,
τώρα είναι ο καιρός·
τώρα, που οι καρδιές και τα κορμιά,
που είναι ώριμα για τον τρύγο του έρωτος.*

*Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο
θα ήθελα μαζί Σας να παίρναμε κάποιο μονοπάτι
που όσο πάει να μεγαλώνει,
νομίζοντας σαν ένα φίδι να ξετυλίγεται από κοντά μας.*

12 Ακροατές της ποίησης του Φεζάλ υπήρξαν, εκτός από όσους ήδη ανέφερα (σημ. 11), και οι Αντ. Α. Παυλίδης (ποιητής), Γιώργος Γιαννακόπουλος (τραγουδιστής κλασικού και ελαφρού ρεπορτορίου), αείμνηστοι· και οι ζώντες: Γώλης και Λάζαρος Τραϊανίδης, Γιάννης Παπαϊωάννου, Γιάννης Στεριάδης, Τάκης Μπέσσας (ζωγράφος), Δανάη (αγνού το επώνυμο), Φλωριναίοι· και βέβαια ο Λευκάδιος Χρήστος Καββαδάς, που είχε ζητήσει και κατέχει αντίγραφο της σχετικής ραδιοφωνικής εκπομπής, και άλλοι, Φλωριναίοι και Αθηναίοι, που παρέλκει η αναγραφή τους. –Αξίζει, ωστόσο, να σημειώσω ότι από τότε που, προ ετών, είχα απαγγείλει το «Περίπτωσης Πετροβόλημα» στα ότα του Γ. Π. Σαββίδη, μου ζητούσε να του το επαναλάβω, «γιατί δε φτιάχνεις μια ανθολογία με τέτοια ποιήματα»; Μου είχε πει. [Σ.τ.Ε. Δυστυχώς πλήθυναν οι αείμνηστοι].

13 Για το «Συμπόσιο» βλ. την πρώτη δημοσίευσή του στην πλακέτα: *Ανθολογία Φλωρινιώτικης Ποίησης. 1937-1987*, Δημόσια Βιβλιοθήκη Βασιλικής Πιτόσκα (εκδ.), Φλώρινα 1987, 13. Παραθέματα ποιημάτων του Φεζάλ έχουν δημοσιευθεί passim στα σχόλια του π. *Εταιρία*.

14 Λ.χ. στο ποίημα «Ξεχαρβαλωμένες Γέφυρες» σώζεται από αυθηκοῖα δική μου και η ακόλουθη παραλλαγή του όγδοου στίχου: «νομίζοντας σαν ένα φίδι να ξετυλίγεται από μπροστά μας».

Θα συναντούσαμε μουντά νερά
ξεχασμένης λίμνης,
σύσκια δάση, έρημους δρόμους,
έρημα μονοπάτια, χιονισμένες ακακίες
ξεχαρβαλωμένες γέφυρες¹⁵.

15 Το κατέγραψα στις 27 Οκτωβρίου 1971.

Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

[Σχολική αναγνωστική απόλαυση]

Οι όροι *γραφειοκρατική και συμμετοχική*, περιγράφουν πιο πιστά τους δύο τρόπους για την προσέγγιση της ποίησης μέσα από τη σχολική διδασκαλία¹. Ο πρώτος όρος σημαίνει τη διδασκαλία που προκαθορίζει τον τρόπο της έξω από τη σχολική τάξη, και καλεί στη συνέχεια τους μαθητές να υλοποιήσουν το προαποφασισμένο σχέδιο. Ο δεύτερος όρος σημαίνει ότι η σχολική τάξη παίρνει ενεργό μέρος στη διαμόρφωση της προσεγγιστικής πορείας. Τούτο δεν σημαίνει πως ο δάσκαλος θα μπει στην τάξη απροετοίμαστος: αντιθέτως, θα έχει προετοιμαστεί τόσο καλά, ώστε να μπορέσει να αντεπεξέλθει στις αποκλίσεις, ακόμη και στην πλήρη ανατροπή της όποιας προετοιμασίας του. Επειδή είναι εύκολες οι παρερμηνείες, εδώ δεν προτείνεται η επανάπαυση του δασκάλου στη μαθητική αυτενέργεια. Ο δάσκαλος θα αρχίσει το μάθημα φορτισμένος με την ιδεοληψία, τα κοινωνικά τικ και τις προκαταλήψεις του· και οι μαθητές θα τον ακούσουν με τα αντίστοιχα ανακλαστικά τους. Ανάμεσα στο δάσκαλο και τους μαθητές του στέκει το ποίημα, που πρέπει να το απολαύσουν μαζί: αν ο δάσκαλος επιχειρήσει να το «διδάξει» ως κείμενο που απόλαυσε μόνος του προηγουμένως, το παιχνίδι έχει χαθεί. Μέσα στην τάξη πρέπει να δείξει με ποιόν τρόπο απολαμβάνει ή βδελύσσεται ένα ποίημα. Ως ουβερτούρα της σχολικής χρονιάς, ο δάσκαλος μπορεί να ξεκινήσει παρουσιάζοντας ένα ποίημα που είναι πολύ κακό κατά τη γνώμη του: να το κοροϊδέψει, να το αποδομήσει μέσα στην τάξη. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των μαθητών. Το ζητούμενο είναι να μετάσχουν κι εκείνοι στην απόλαυση ή την απόρριψη του ποιήματος. Και η απόδειξη ότι το ζητούμενο έχει επιτευχθεί, είναι, ι) η παρουσίαση πολλαπλών και βέβαια διαφορετικών αναγνώσεων, σωστών είτε λαθεμένων, ιι) η προφορική και γραπτή μίμηση του πρωτοτύπου, ιιι) η (ακούσια) αποστήθιση μέρους, ή ψηγμάτων έστω, του ποιήματος.

Η προσέγγιση της ποίησης είναι, πρέπει να είναι, ανισόρροπη. Πρώτα πρώτα, επειδή όλα τα ποιήματα δεν προσφέρονται για την ίδια ανάγνωση. Το ένα ποίημα σφύζει από μεταφορική χρήση της γλώσσας, το άλλο παρουσιάζει πλήθος οπτικές εικόνες, το τρίτο έχει καμπανιστές ρίμες, ένα άλλο αξιοποιεί σπάνιες ή περίεργες λέξεις, κ.ο.κ. Είναι άχαρο να προσεγγίζουμε διαφορετικά ποιήματα με ισόπεδη, «συστηματική» δήθεν, αναγνωστική προδιάθεση. Πρέπει να έχουμε την ικανότητα να πάμε με το ποίημα, όπως ο γλύπτης¹ πάει με τις φλέβες του μαρμάρου που λαξεύει.

1 Ο Ν. Chomsky χρησιμοποίησε την ίδια παρομοίωση, για να δείξει τη δυναμική σχέση ανάμεσα στις έμφυτες προδιαθέσεις και τις επίκτητες έξεις και δεξιότητες.

* Πιο πιστή από τους προηγηθέντες όρους αυταρχική και φιλελεύθερη [Σ.τ.Ε.].

Δεύτερον, είναι, και πρέπει να είναι, ανισόρροπη η προσέγγιση, επειδή κανείς δεν γνωρίζει το τέλος της. Μια θρηνώδης απαγγελία του «Ντίλι-Ντίλι-Ντίλι»² μπορεί να επιφέρει απρόβλεπτη ιλαρότητα, ενώ άλλη ιλαρότητα θα διαχυθεί από την εσκεμμένα τσεβδή ραψώδηση της «Σωματικής Ανάγκης» του Δ. Σαββόπουλου³.

Τρίτον, όλη η τάξη και ο δάσκαλος δεν γνωρίζουν το ακριβές τέλος –όλοι όμως συμφωνούν για τον τελικό στόχο, που απaráβαρα ορίζεται στις γενικές γραμμές του: η απολαυστική ανάγνωση του ποιήματος. Η αναγνωστική απόλαυση: είναι η πυξίδα για να ξεπεράσει η διδασκαλία τη σοβαροφάνεια, την κακόγουστη αστειότητα και την αδιαφορία.

2 *Ανθολόγιο. Για τα παιδιά του δημοτικού, Α'-Β'-Γ', ΟΕΔΒ, Αθήνα, 51979 μέρος πρώτο, 28-32.*

3 Διονύσης Σαββόπουλος, «Δέκα χρόνια κομμάτια», *Lyra* 3715, πλευρά Α/5.

Ανάγνωση και σχολείο

Διανύουμε την εποχή όχι της ανάγνωσης, παρά των αναγνωστών: ο αριθμός τους βεβαιωμένα μεγαλώνει, ενώ της ανάγνωσης η ποιότητα γίνεται ολοένα και πιο αμφίβολη -για να θυμηθούμε τον Έγκελς, η αύξηση της ποσότητας δεν έχει προκαλέσει (ακόμη) το άλμα της ποιότητας¹. Το απογοητευτικό προσώφρας είναι ότι η νοερή ανάγνωση (εκείνη που ο γραπτός λόγος την οριοθετεί και την υπαγορεύει) έχει κυριαρχήσει τόσο, ώστε η *φωναχτή* (η φυσική, η «έμφωνη», κατά τη γλωσσολογική εκδοχή) εξασθένησε και μηρυκάζει ύφη και ήθη αλλοτινά, ή τα «ξεπερνά» καταντώντας ισοπεδωτική εκφώνηση σαν εκείνη του δελτίου ειδήσεων. Την τέχνη της ανάγνωσης δεν την ενασκούμε πια². Οι αναγνώστες έχουν αυξηθεί, η φωναχτή ανάγνωση όμως έχει γίνει νεόπτωχη³. Στις μέρες μας οι (νοερές) αναγνώσεις δωματίου λειτουργούν, αλλά μένουν υπανάπτυκτες, καθώς δεν έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν και να εκλεπτυνθούν στο φυσικό τους περιβάλλον: στη ζεστή στοματική κοιλότητα κι αντίκρυ σε ζωντανά αφτιά και μάτια.

Πρώτη απλή ένδειξη για τα παραπάνω είναι ότι οι σύγχρονες αναγνωστικές θεωρίες και οι παράγωγές τους προτάσεις αναλύουν κατά κανόνα τις εκδοχές της αφηρημένης, «συμβολικής», *νοερής* ανάγνωσης κι όχι της φωναχτής.

Δεύτερη ένδειξη είναι πως η αποκλειστική, μέχρι σήμερα, συνεισφορά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας στην εξέλιξη της αναγνωστικής συμπεριφοράς είναι - αν εξαιρέσουμε τον τόνο των επαγγελματιών εκφωνητών της ραδιοτηλεόρασης - η καθιέρωση του *μπόντι-τοκ*: της «φωνής του κορμιού», που υπερβαλλόντως την επαίνεσε ο R. Barthes.⁴

Όλα αυτά έστωσαν ως προκαταρκτικές παρατηρήσεις για την παρουσίαση των πρακτικών της διημερίδας με θέμα «Ανάγνωση και Σχολείο»⁵ της οποίας οι

-
- 1 Ο Έγκελς δίνει το παράδειγμα του νερού, που όταν η ενέργειά του αυξηθεί με τον βρασμό, μετρατρέπεται σε ατμό.
 - 2 Εξαιρείται, ασφαλώς, η θεατρική απαγγελία, που είναι μεν στενή συγγενής, διαφοροποιείται ωστόσο στον βαθμό που συναρτάται με την κίνηση του ηθοποιού πάνω στη σκηνή - ή γενικότερα, στον βαθμό που δεν ηγεμονεύει η εκφώνηση του λόγου, παρά σηματοδοτείται η όλη σκηνική και δραματική παρουσία και του ηθοποιού, πτυχή της οποίας είναι ο εκφωνούμενος λόγος.
 - 3 Παραμένει χαρακτηριστικά ενεργό το βιβλίο της Έλλης Χ. Αποστολίδου, *Η τέχνη της ομιλίας* (Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα χχ), στο οποίο περιγράφεται όχι η απαγγελία, παρά ο πλούτος των καθημερινών εκφωνήσεων.
 - 4 Για τη σχετική άποψη του Barthes βλ. πρόχειρα: Μ. Σουλιάτης, *Αλφαβητάριο για την ποίηση*: «φωναχτή γραφή», 71 κ. έξ.
 - 5 Εκδόθηκαν από το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου το 1998. Η διημερίδα απευθυνόταν στους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 21-22 Φεβρουαρίου 1997.

δέκα εισηγήσεις δηλώνουν, και μόνο με τους τίτλους τους, την εξωτερίκευση της αγωνίας και της ανάγκης, που νιώθει ο φιλολογικός κι ο εκπαιδευτικός κόσμος γενικότερα, για την προώθηση των ζητημάτων που άπτονται της σχολικής ανάγνωσης. Μετά τη γενική τοποθέτηση της Μυρσίνης Ζορμπά⁶, ακολουθούν οι εξής εισηγήσεις: α. «Η επαφή των μαθητών με τη Λογοτεχνία μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα των σχολικών εγχειριδίων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης» (Διαμαντή Αναγνωστοπούλου), β. «Πηδάλιο στη βιβλιοθήκη: η ανάπτυξη δεξιοτήτων για τη χρήση βιβλίων, βιβλιοθηκών και επιστημονικής βιβλιογραφίας στους μαθητές και διδάσκοντες των σχολείων της χώρας μας» (Αννα Κώτση), γ. «“Κατ’ οίκον εργασία” στα γλωσσικά μαθήματα και κοινωνική δυναμική: ένα ελληνικό παράδειγμα» (Παναγιώτα Παπούλια-Τζελεπή), δ. «Συμπληρώνοντας κενά στον Οδυσσέα Ελύτη» (Αντώνης Κάλφας), ε. «Η συμβολή του μαθήματος της Λογοτεχνίας στην προώθηση της δημιουργικής ανάγνωσης» (Βενετία Αποστολίδου). στ. «Σχολικά προβλήματα και αναγνωστικότητα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση» (Αγαθοκλής Χαραλαμπίδης), ζ. «“Χαρτογραφώντας” την αναγνωστική συμπεριφορά των μαθητών» (Χρηστός Κάτσικας), η. «“Οικο”-ανάγνωση και ανάγνωση ή Απόπειρα για ένα σχέδιο προώθησης της Ανάγνωσης» (Γιάννης Παπαδάτος), θ. «Σχολική βιβλιοθήκη και διδακτική πράξη» (Παύλος Χαραμής), και ι. «Ο έφηβος και το ελεύθερο διάβασμα» (Μαρία Σκιαδαρέση).

Οι κοντινότερες, σε όσα συζητούνται εδώ, εισηγήσεις είναι οι α, δ, ε και ι. Με τη μέγιστη συντομία: στην (α) μας παρουσιάζονται συστηματικοί τρόποι και τεχνικές για τη βελτίωση της «δημιουργικής λογοτεχνικής ανάγνωσης» των μαθητών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και επισημαίνεται ο συντελεστής της ευχαρίστησης ως προωθητικός παράγοντας: «να διαβάσω [στη λογοτεχνία] τον εαυτό μου, να διαβάσω τον άλλο, το άλλο» είναι η ευτυχής κατάληξη της εισήγησης. Στη (δ) εισήγηση ο Κάλφας, φιλόλογος και λογοτέχνης ο ίδιος, υπογραμμίζει ότι «διαβάζουμε όχι για να επιβεβαιώσουμε τις ήδη σχηματισμένες μας αντιλήψεις, αλλά γιατί η πράξη της ανάγνωσης αποτελεί μια διαδικασία αναγνώρισης, αποκάλυψης και επικοινωνίας με ό,τι μέχρι σήμερα φαινόταν κρυμμένο» και επιχειρεί μια τέτοια εμπειριστατωμένη ανάγνωση στο *Ημερολόγιο ενός αθέατου Απριλίου* του Οδυσσέα Ελύτη· στην (ε) η κ. Αποστολίδου ασκεί κριτική ξεκινώντας με τη γνωστή, αλλά καιρία διαπίστωση ότι «δεν υπάρχει ανεξάρτητο μάθημα λογοτεχνίας» στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και συνεχίζει επισημαίνοντας ότι - εξαιρώντας το κακοπαθημένο μάθημα του προσεχτικά επαρκούς

6 Η κ. Μ. Ζ. διετέλεσε διευθύντρια στο Εθνικό Κέντρο Βιβλίου.

Ανθολογίου - «οι σκοποί του μαθήματος είναι αποκλειστικά γλωσσικοί». Η ανάπτυξη της ερείδεται στον όρο *literacy* που τον αποδίδει ως «εγγραμματοσύνη» και τον εξηγεί ως «ικανότητα [όχι μόνο να διαβάζεις και να γράφεις, παρά και] να ελέγχεις και να κρίνεις τον γραπτό λόγο». Όσο για τις ερμηνείες των λογοτεχνικών κειμένων, διαβάζουμε ότι «ο δάσκαλος είναι εκείνος που [δεν πρέπει να επιβάλει την αυθεντία του, αλλά] πρέπει να συγκροτήσει, μέσα στην τάξη του, μια κοινότητα ερμηνευτών η οποία, αναγνωρίζοντας τα όριά της [] θα αναπτύξει τον διάλογο ανάμεσα στο κείμενο και τις πιθανές ερμηνείες του». Η Μ. Σκιαδαρέση, τέλος, κατορθώνει με την εισήγησή της (ι) να δει τη σχέση εφήβου και ανάγνωσης απαλλαγμένη από τα γνωστά δασκαλιστικά σύνδρομα, και έτσι με παρρησία επικαλείται το γεγονός ότι πολλοί από τους σημερινούς ενήλικους αναγνώστες ελκύστηκαν από τα «απαγορευμένα» κι όχι από τα σχολικά βιβλία (το ίδιο, εξάλλου, έχει εξομολογηθεί και ο Σαρτρ για τα διαβάσματα, όχι μόνον της εφηβικής, παρά και της παιδικής του ηλικίας). Και η Σκιαδαρέση καταλήγει απερίστροφα: «Ας μη μπερδεύουμε τις εποχές. Εμείς, μπορεί να διαβάσαμε τον Πόε ή τον Ντοστογιέφσκι στα δεκαπέντε μας χρόνια, γιατί έτυχε κι έπεσαν στα χέρια μας. Άλλωστε, δεν είχαμε και τίποτε άλλο να κάνουμε τις ελεύθερες ώρες μας. Σήμερα, τα παιδιά μας έχουν χίλιες δυο επιλογές, που τα απομακρύνουν από τα ράφια της βιβλιοθήκης. Δεν έχουμε λοιπόν παρά να κάνουμε τα ράφια πιο σαγηνευτικά, ώστε να μπουν κι αυτά στο παιχνίδι των προκλήσεων».

Πα να τελειώσω όπως άρχισα: Αν καλό κείμενο είναι εκείνο που «προσκαλεί στην απαγγελία» (τούτος ο γαλλικός ορισμός είναι ο πρακτικότερος απ' όσο γνωρίζω), τότε δραστική ανάγνωση είναι η φωναχτή ανάγνωση που σταδιακά ωριμάζει στις ανθηρές της λεπτομέρειες και υψώνεται σε *απαγγελία*, δηλ. σε ψυχική αναγέννηση του κειμένου. Οι γραπτές εργασίες των μαθητών και οι αναλυτικές-περιτριγυριστικές ερωτήσεις είναι χρήσιμες, στο μέτρο όμως που δεν υποκαθιστούν τη φωναχτή και δημόσια ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου*. Και το ατυχές είναι ότι οι διάφορες αναλυτικές «προσεγγίσεις» δίνουν συνήθως το άλλοθι στον δάσκαλο, προκειμένου να υπεκφύγει από την *ηθική συμμετοχή* (του ιδίου και της τάξης του) στο κείμενο και να διανύσει τη διδακτική ώρα ανώδυνα, με ερωτα-

* Ο Σ. οργάνωσε και δίδαξε απαγγελία στην Απαγγελτική Ομάδα Καϊλαριών (: Πτολεμαΐδας). Προτείνει απαγγελία με φωνή «που αφιππεύει από τον άμβωνα, απαγγελία με τους τόνους της καθημερινής κουβέντας που είναι η ποικιλότερη σε μουσικές ποιότητες». (*Το Βήμα* «Οι νέοι καιροί της λογοτεχνίας» 2-1-2000 = Σκόρπια 2000, 20-21). Ο ίδιος διαβάζει ποιήματα του Καβάφη στο ηλεκτρονικό Ανθολόγιο αναγνώσεων του Σπουδαστηρίου Νέου Ελληνισμού [Σ. τ. Ε.].

ποκρίσεις και ασκήσεις αφομοιωτικού μηρυκασμού - με τη χονδρική κόπωση του μεροκάματου.

Διαβάζοντας ωστόσο φωναχτά, έχει κανείς τη δυνατότητα να κατανοήσει και να κρίνει με μεγαλύτερη αξιοπιστία. Και βέβαια, η φωναχτή ανάγνωση έχει ανεξάντλητη ποικιλία, αρκεί ο δάσκαλος (και οι μαθητές του) να πιστέψουν στην αξία του λογοτεχνικού κειμένου με το οποίο κάθε φορά έχουν αποφασίσει να απασχοληθούν.

-Ή να βρουν κείμενο που δεν τους αρέσει διόλου, οπότε θα διαπιστώσουν ότι επιχειρώντας να το απορρίψουν αναπτύσσουν, και πάλι, διαφορετικούς τρόπους πειθούς και ερμηνείας. Κι ακριβώς αυτή η απορριπτική ενασχόληση με το τάδε ανούσιο στιχούργημα θα ήταν πολύ επωφελής, καθώς θα βάθαινε τις σχέσεις εμπιστοσύνης του δασκάλου με τους μαθητές από τη μια, και της σχολικής τάξης με τα λογοτεχνικά κείμενα από την άλλη. Και τέλος πάντων, όπως συμβαίνει στην πολιτική ή στον χριστιανισμό, έτσι και στη λογοτεχνία: η χλιαρή ανάγνωση είναι η χειρότερη.

Υπέρ της αποστήθισης

Η «αυτόλεκτη αναπαραγωγή του κειμένου» έχει ξορκιστεί από το εκπαιδευτικό μας σύστημα εδώ και δεκαετίες, αλλά μόνον κατ' όνομα: στη σχολική πράξη παραμένει ως θεμελιώδης συνιστώσα της μάθησης. Και δεν υπονοώ εδώ την (αποστηθισμένη και μάλιστα παπαγαλιστή) προπαίδεια της πρακτικής Αριθμητικής, παρά ακόμη και τα θεωρήματα της Άλγεβρας, για να μην αναφερθώ στην οπτικοακουστική αποστήθιση της Βιολογίας ή της Γεωγραφίας, των ξένων γλωσσών και της Μουσικής. Σε τέτοιες εγκύκλιες γνώσεις η προσεγγιστική απομνημόνευση¹ δεν επαρκεί, καθώς οι τόποι της Χημείας, λόγου χάρη, όπως εξάλλου και οι κλίμακες της Μουσικής, προαπαιτούν την αστηρότητα «αυτόλεκτη αναπαραγωγή» τους. Συνεπώς η σχολική αποστήθιση έχει και την ωφέλιμη πλευρά της (όπως και η εξωσχολική, λεκτική και μη λεκτική αποστήθιση, λ.χ. των σημάτων της οδικής κυκλοφορίας).

Ωστόσο η αποστήθιση πράγματι καταργήθηκε σε ένα μάθημα, όπου ακριβώς δεν όφειλε, στα κείμενα της λογοτεχνίας. Δεν ξεσκονίζω φαντάσματα. Ο καταναγκαστικός αποστοματισμός ποιημάτων ανήκει ανεπίστρεπτα στο παρελθόν. Ο καθένας θα μπορούσε να παρατηρήσει ωστόσο ότι στην καθημερινή ζωή έχουμε την τάση να αποστηθίζουμε όχι μόνο τις μουσικές μελωδίες, μα και τα πιο αρεστά λόγια (στίχους, παροιμιώδεις φράσεις, συνθήματα κ.τ.ό.). Ακριβέστερα, τα επαναλαμβάνουμε για να τα απολαύσουμε, ώσπου τελικά τα έχουμε αποστηθίσει. Γνωστή είναι η συνδρομή του ρυθμού και της ρίμας για την αποστήθιση της ποίησης. Το δίστιχο του Μ. Φάσση «Και πίσω απ' το Hilton/σμίξαν τα χείλ' των» μένει δυσέκνιπτο από το πρώτο άκουσμα, και ας υπενθυμίσω ότι τις δύο ή τρεις πασίγνωστες στροφές του Εθνικού μας Ύμνου τις γνωρίζει, επειδή έχει την ανάγκη τους, ο κάθε αθλητής όταν ανεβαίνει στο βάθρο. Και βέβαια αν η σχολική αποστήθιση των μαθηματικών τύπων είναι αναγκαία και γι' αυτό κοινωνικά αποδεκτή, ο αυτόβουλος αποστοματισμός στίχων είναι κάτι περισσότερο: είναι η επιθυμητή αποστήθιση, η ύψιστη μορφή της διακαούς απομνημόνευσης που τονώνει την υπαρξιακή μας αυτοπεποίθηση.

Ο απολαυστικός μηρυκασμός των στίχων έχει και ανταλλακτική αξία, πέρα από τη χρηστική: βελτιώνονται οι ρυθμοί της σκεψής· η ποιητική ακρίβεια λειτουργεί ως κλίβανος που εξαγνίζει τον καθημερινό γλωσσικό χείμαρρο· το αποστηθισμένο ποιητικό νόημα, τέλος, απελευθερώνει (ακόμη και ερήμην του αποστηθίζο-

1 Αντιδιαστέλλω τους όρους: η απομνημόνευση δεν απαιτεί την «αυτόλεκτη αναπαραγωγή» του κειμένου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα –όχι αποστήθισης αλλά– απομνημόνευσης: η αναδιήγηση μιας ανεκδοτολογικής ιστορίας που μας έχει ενθουσιάσει.

ντος υποκειμένου) τις δυνατότητες για μία ή περισσότερες ερμηνείες του κόσμου. Ο ρηξικέλευθος φιλόσοφος Μπ. Ράσελ υποστήριζε ότι η αποστήθους απαγγελία, στην οποία υποχρεώνονται οι ανήλικοι, διαπλάθει τη σωστή σκέψη και συμβάλλει στο καλό γούστο που θα διαμορφώσουν αργότερα, ενώ ο Βέρνερ φον Χάιζμπεργκ αποστήθιζε λατινικά κείμενα σκαρφαλωμένος στη στέγη του κολεγίου κι αργότερα, φτασμένος φυσικός πια, αναπολούσε εκείνες τις γλυκιές φοιτητικές αποστηθίσεις «με πολλή ευχάριστη» - με όση θα αναπολούν οι τριτοηλικιώτες του μέλλοντος τους στίχους των αγγλικών τραγουδιών που σήμερα μηρυκάζουν ηδονικά ως έφηβοι (χωρίς να κατανοούν πάντοτε ή εντελώς τη σημασία τους). Η ανταλλακτική αξία των κατ' επιθυμία αποστηθισμένων στίχων έγκειται στο ότι αφενός εξευγενίζουν τον νου και αφετέρου τον προλειαίνουν για την ενδεχόμενη υποδοχή της φιλοσοφικής και επιστημονικής γνώσης.

Με αυτό το πρίσμα η υγιής διδασκαλία της λογοτεχνίας πρέπει να ζητήσει από τους ανήλικους είτε ώριμους ακροατές της, όχι βεβαίως να επιδοθούν με πάθος στην αποστήθιση, παρά αντιθέτως να εκφωνήσουν όσα έχουν ήδη οικειοθελώς απομνημονεύσει (παραμύθια, ανέκδοτα) ή αποστηθίσει (επωδούς, στίχους, παροιμιώδεις φράσεις κ.τ.ό.) κατά τον ρουν της ζωής τους. Και αφού δεχθούν ότι όλοι είναι ενεργοί και δεδομένοι αποστηθιστές με σκοπό την ωφέλεια ή για την ηδονή τους, θα μπορούσαν να προχωρήσουν με τη βοήθεια του δάσκαλου τους στην επιλογή των λογοτεχνικών κειμένων που θα τους αρέσουν τόσο, και θα τα διαβάσουν ή θα τα απαγγείλουν τόσες φορές, ώστε λεληθότως θα τα έχουν τελικά αποστηθίσει - ολόκληρα ή ορισμένα μέρη τους.

Στον αντίποδα της ανεκτής, της οικειοθελούς και της επιθυμητής βρίσκεται η ύπουλη και διαβρωτική *αποστήθιση των ιδεοληψιών*: εννοώ τις κοινοτοπίες που με ελάχιστες λεκτικές παραλλαγές τις παπαγαλίζουμε «μ' έμφασι και πεποίθησιν» κατά τον παπαγάλο του Καβάφη. Τούτης της ανεξέλεγκτης ιδεοληψίας αποκυήματα είναι φράσεις-ιδέες όπως «απλός πολίτης». «μέσος όρος ζωής», «το μπλε δεν ταιριάζει με το πράσινο» κ.ά. Η παραλογοτεχνική αυτή αποστήθιση είναι βλαπτική διότι, πέρα από τις ιδεολογικές επιπτώσεις που έχει, δεν πραγματώνεται με δόκιμα κείμενα και συνεπώς υποβιβάζει τις δομικές ικανότητες της σκέψης.

Για να γυρίσω στην αποστήθιση των λέξεων, το δίλημμα δεν είναι αν πρέπει να αποστηθίζουμε στίχους (κ.τ.ό.) ή όχι, παρά τι ποιότητα έχουν όλα εκείνα που αποστηθίζουμε ως υποκατάστατα των στίχων ή άλλων δόκιμων φράσεων.

[Δημιουργική γραφή - Ύφος]

Exempla magis possunt

«Δημιουργική γραφή» σημαίνει πάνω απ' όλα δημιουργικό σβήσιμο –μα καλύτερα να τα πάρουμε με την σειρά.

Μία από τις καινοτομίες των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων [της Κύπρου και της Ελλάδας] είναι ότι στις βασικές δεξιότητες του λογοτεχνικού γραμματισμού έχει συμπεριληφθεί και η «ανάπτυξη της δημιουργικότητας των μαθητών μέσω της βαθμιαίας εξοικείωσής τους με συγγραφικές πρακτικές (δημιουργική γραφή)», οι οποίες βοηθούν τους μαθητές «να συνειδητοποιήσουν, με άμεσο τρόπο, και να ευαισθητοποιηθούν απέναντι στη διαδικασία της λογοτεχνικής γραφής και γενικά της καλλιτεχνικής έκφρασης ως τρόπου με τον οποίο τα άτομα (οι δημιουργοί) δεν “περιγράφουν” απλώς το περιβάλλον τους, αλλά παρεμβαίνουν δυναμικά σε αυτό και το ανα-δημιουργούν» (*Αναλυτικά Προγράμματα* [της Κύπρου], σ. 75): γράφω για την αυλή του σχολείου σημαίνει, επομένως, *δημιουργώ την αυλή του σχολείου*· με υλικό τις εμπειρίες, τις γνώσεις και την φαντασία που έχω φτιάχνω την δική μου προσωπική εκδοχή για την αυλή του σχολείου – που μοιάζει ασφαλώς με τις σχολικές αυλές που όλοι γνωρίζουμε, με την διαφορά ότι μόνον η δική μου αυλή έχει την λασπωμένη φτερούγα περιστεριού πλάι στον κάδο απορριμμάτων, κοντά στην σιδερένια εξώπορτα.

Με άλλα λόγια, η δημιουργική γραφή ανοίγει δρόμο σε μαθητές και μαθήτριες να συνθέσουν τις εμπειρίες ζωής με τις γνώσεις που αποκτούν στην εκπαίδευση: να συνδυάσουν την ατομική εμπειρία της σχολικής αυλής με τις γνώσεις φυσικής ιστορίας και περιβάλλοντος σ' ένα φαντασιακό επίπεδο.

Μα πρόκειται, θα αντιτείνει κανείς, για αυθαίρετα γραψίματα «ουχί παραδεδεγμένης χρησιμότητας», κατά την διατύπωση του Παπαδιαμάντη, στα οποία βασιλεύει η ασυδοσία και όχι ο κανόνας – πόσο επομένως εκπαιδευτικά ωφέλιμη μπορεί να είναι η προτίμηση / απόρριψη μιας λέξης ή μιας φράσης. Μια πρώτη απάντηση είναι ότι η ίδια «αχρηστία» και «αυθαιρεσία» ισχύει και για το μάθημα του ελευθέρου σχεδίου. Η δεύτερη απάντηση είναι ότι ο Σολωμός και ο Καβάφης παιδεύονταν, ωστόσο, για τον κάθε στίχο που έχουν γράψει: «Η Ποίηση είναι μια ακριβής επιστήμη, όπως η Γεωμετρία» (Flaubert), και τούτο επειδή είναι δύσκολο να στήσουμε μια σωστή φράση, δηλ. μια φράση συγκινησιακά ακριβή, που να μη έχει λεκτικά απόβαρα και που να μη γίνεται βαρετή. Για παράδειγμα, στην οικογένεια είμασταν πολλά αδέρφια και είχαμε μία μόνον αδελφή, την Αννιώ· ο Βίζυηνός

κατορθώνει να το πει έτσι ώστε η απλή φράση (και εναρκτήρια του διηγήματός του) να ηχεί ανάλαφρα και μελωδικά, χάρη στην ιδιοφυή πρόταξη της αντωνυμίας ως προανακρούσματος μουσικού:

Άλλην αδελφήν δεν είχομεν παρά μόνον την Αννιώ.

Σκοπός του βιβλίου δεν είναι βέβαια να παραγάγει τους διάσημους συγγραφείς του μέλλοντος (Εξάλλου «δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες και συνταγές για να γίνει κανείς συγγραφέας. Αυτό που χρειάζεται είναι 99% ταλέντο, 99% πειθαρχία και 99% δουλειά», κατά τον William Faulkner). Η επιτυχία της διδασκαλίας της δημιουργικής γραφής, στην περίπτωση μας και γενικότερα, κρίνεται από το αν και κατά πόσο (περισσότερους και) επαρκέστερους αναγνώστες της λογοτεχνίας μπορεί να διαμορφώσει. Οι συγγραφικές ασκήσεις σαν αυτές που προτείνονται εδώ καλλιεργούν το γλωσσικό γούστο, διαπλάθουν απαιτητικότερους αναγνώστες και εκλεπτύνουν την λογοτεχνική ανάγνωση· τούτο είναι διαπιστωμένο και ισχύει για τις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Και για να θυμηθούμε τους στρατηγικούς στόχους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ο επαρκής αναγνώστης είναι συστατική παράμετρος για τον *ενεργό πολίτη* της αύριον.

Γλώσσα και λογοτεχνία

Το γεγονός ότι, μετά από την καταγιστική εξέλιξη της γλωσσολογίας κατά τον 20ό αιώνα, η διδακτική της γλώσσας έχει δομηθεί συστηματικά και αποτελεσματικά για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, δεν πρέπει να αποτελεί πρόσχημα για την υπαγωγή της λογοτεχνίας στην ύλη της γλωσσικής διδασκαλίας. Και μολονότι οι γλωσσολογικές (ιδιαίτερα οι υφο-γλωσσολογικές) επιτεύξεις έδωσαν νέες διαστάσεις και νέα πνοή στην προσπέλαση του λογοτεχνικού κειμένου, η φιλολογική οπτική παραμένει αναντικατάστατη. Βρισκόμαστε στην φάση όπου, σύμφωνα με το εκτενές Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας, «απαιτείται να επαναπροδιοριστεί η εν γένει παρεξηγημένη σχέση των δύο μαθημάτων, η οποία καθιστά μετέωρη τη θέση της Λογοτεχνίας στο σχολικό πρόγραμμα. Η παρεξήγηση δεν έχει να κάνει τόσο με την εγκόλπωση και εργαλειακή συχνά χρήση της Λογοτεχνίας για τις ανάγκες της γλωσσικής διδασκαλίας (πράγμα που αφ' εαυτού δεν είναι κακό, *εφόσον* διευκρινίζονται οι διαφορές των δύο «συστημάτων»), όσο με την ασυνέπεια αυτής της λογικής και την αντιφατικότητα που απορρέει από τη διδακτική-μεθοδολογική προσέγγιση της λογοτεχνίας στη σχολική εκπαίδευση. Η αντιφατική αυτή λογική αναγνωρίζει μεν τη λογοτεχνία ως ένα χρήσιμο συμπλήρωμα της γλωσσικής διδασκαλίας, αλλά αρνείται να την δει –και να την διδάξει– ως «γλώσσα», ως ένα

σύστημα σημείων που, μολονότι παρουσιάζει εμφανείς αναλογίες με το γλωσσικό, παράγει εντούτοις ένα διαφορετικό αποτέλεσμα (ένα αποτέλεσμα «ανοικείωσης» ή «αποξένωσης» από την τρέχουσα γλώσσα), ακριβώς γιατί δεν ταυτίζεται με τον γλωσσικό κώδικα της καθημερινής επικοινωνίας, αλλά διαλέγεται μαζί του και συχνά τον ανατρέπει».

Οι συγγραφικές πρακτικές της δημιουργικής γραφής έρχονται να εμπλουτίσουν την φιλολογική προσοικείωση του λογοτεχνήματος. Πιο συγκεκριμένα, με την δημιουργική γραφή η πρόσληψη της λογοτεχνίας από αποκλειστικά παθητική γίνεται και ενεργητική· έτσι η εκλεκτική συγγένεια των συγγραφικών με τις γλωσσικές ασκήσεις μπορεί ν' αποβεί ωφέλιμη για τους μαθητές και τις μαθήτριες, στο μέτρο που οι οπτικές γωνίες της διδασκαλίας της γλώσσας από τη μια και του λογοτεχνικού γραμματισμού από την άλλη παραμένουν διακριτές.

Ο μάχιμος εκπαιδευτικός

Σύμφωνα με τις δοσμένες διδακτικές επισημάνσεις η δημιουργική γραφή θα πρέπει ως εκπαιδευτική δραστηριότητα να είναι «καθοδηγούμενη από τον διδάσκοντα αντί να αναπτύσσεται ασύδοτα» και «προαιρετική» (*Αναλυτικά Προγράμματα*, σ. 95). Ως προς την καθοδήγηση, είναι φανερό ότι θα πρέπει να δίνονται στους μαθητές εναύσματα που να τους παρωθούν προς μια συγκεκριμένη λογοτεχνική γραφή, έτσι ώστε στο τέλος της δραστηριότητας να έχουν προσοικειωθεί ένα λογοτεχνικό είδος (π.χ. την μικρή ιστορία ή το λίμερικ) ή μια συγγραφική τεχνική (π.χ. την ομοιοκαταληξία) και να αισθάνονται ικανοί να γράψουν κείμενα σύμφωνα με τους κανόνες που έχουν αφομοιώσει. Από την άλλη, η δραστηριότητα θα πρέπει να είναι «προαιρετική» με την έννοια ότι, εφ' όσον οι μαθητές δεν επιθυμούν να ασκηθούν στο γράψιμο, θα πρέπει να επιλέξουν μιαν άλλη δραστηριότητα του λογοτεχνικού γραμματισμού που έρχεται ως παραπλήρωμα της δημιουργικής γραφής όπως: φωναχτή ανάγνωση και κριτική ακρόαση απαγγελιών (γιατί «There is a creative reading as well as a creative writing», όπως έγραψε ο Emerson), εντύπωση στις τέχνες της εικονογράφησης βιβλίων, της τυπογραφίας, της βιβλιοδεσίας και της βιβλιολογίας γενικώς.

Το βιβλιάρaki απευθύνεται στον ενεργό εκπαιδευτικό, σε ανοιχτή γραμμή με την σχολική τάξη – σαν να στεκόμαστε και ν' αντικρίζουμε τους μαθητές στο πλάι του· διακριτικοί εμείς, σαν υποβολείς στο θεατρικό έργο που ο εκπαιδευτικός ερμηνεύει, με όποιες παραλλάξεις των ασκήσεων εκείνος θα προκρίνει.

Για την επιτυχία του μαθήματος καίρια θεωρούμε την φιλαλήθεια και την συνέπεια: «Βαριέμαι τους ιάμβους και τους αναπαιστούς, ας γράψουμε σήμερα μιαν

ιστοριούλα για το αγρινόν»* είναι μια φράση ενδεικτική για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εμπεδωθεί η λογοτεχνική-συγγραφική φιλαλληλία ανάμεσα στον διδάσκοντα και στους μαθητές του.

Για τις ασκήσεις

Φροντίσαμε για την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη αυτοτέλεια των ασκήσεων: καθεμία ενότητα, όσο μικρή κι αν είναι, μπορεί να αξιοποιηθεί ανεξάρτητα από τις προηγούμενες ή τις επόμενες της. Η φύση του υλικού και η ταξινόμηση των περιεχομένων είναι τέτοια, ώστε να ευκολύνει τους διδάσκοντες να μη πάρουν τις ενότητες του βιβλίου με την σειρά, παρά ν' ανοίξουν απευθείας π.χ. στις σελίδες για το Παραμύθι και να συμβουλευθούν τα λιγοστά σχόλια, τα παραδείγματα και τις ασκήσεις χωρίς ν' ανατρέξουν αλλού. Το πλεονέκτημα αυτού του τρόπου είναι ότι παρέχεται στον εκπαιδευτικό μεγαλύτερη ευχέρεια στον συνδυασμό της διδακτέας ύλης με το προσωπικό φιλολογικό γούστο και τις δικές του διδακτικές / δημιουργικές ικανότητες.

Καθεμία ενότητα περιλαμβάνει δύο ή και περισσότερες ασκήσεις, καταταγμένες με σειρά προϊούσας δυσκολίας: αν η πρώτη άσκηση είναι για την πρωτοβάθμια, η τελευταία προσδοκάται να είναι για τους τελειόφοιτους του λυκείου. Πρέπει να τονισθεί ωστόσο ότι οι δικές μας εκτιμήσεις για την διαβάθμιση των δυσκολιών συνιστούν απλώς υπόθεση εργασίας και ότι μόνον ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός της συγκεκριμένης σχολικής τάξης θα μπορεί να ιεραρχήσει τις δυσκολίες των ασκήσεων. Η πείρα μάς έχει διδάξει ότι οι «εύκολες / δύσκολες» ασκήσεις ποικίλλουν όχι μόνον από εκπαιδευτικό σε εκπαιδευτικό, μήτε μόνον από την τετάρτη δημοτικού στην έκτη, παρά ανακατατάσσονται ακόμη και από τον ίδιο εκπαιδευτικό, σε δύο διαδοχικές σχολικές χρονιές της ίδιας τάξης.

Αξιολόγηση

Σύμφωνα και με τις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες η ενθάρρυνση του μαθητή είναι ωφελιμότερη από την επισήμανση των λαθών που έχει κάμει. Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο για τις ασκήσεις δημιουργικής γραφής, όπου η αξιολόγηση (από τον διδάσκοντα, μα και από την συλλογική γνώμη της σχολικής τάξης) θα πρέπει κατά την γνώμη μας να διακινείται με όρους όπως «προτιμότερο», «καλύτερο», «πιο ωραίο», «πιο ενδιαφέρον», «λιγότερο βαρετό», «ξαναγράψ' το» κ.τ.ό. Τα καλύτερα κείμενα καθεμιάς

* είδος άγριου προβάτου, στα κυπριακά [Σ.τ.Ε.]

δημιουργικής δραστηριότητας (π.χ. Ταχταρίσματα) θα πρέπει να αναδεικνύονται με ψηφοφορία ή –όσο η τάξη ωριμάζοντας αφήνει πίσω της τους ατομικισμούς και διαμορφώνει τα δικά της συλλογικά αισθητικά κριτήρια– δια βοής.

– Κι αν ούτε ο διδάσκων μήτε οι μαθητές και οι μαθήτριες του έχουν όρεξη για ασκήσεις δημιουργικής γραφής; Σ' αυτήν την περίπτωση είναι χρήσιμος ο αφορισμός του Γάλλου συγγραφέα Jean Aouilh ότι «*έμπνευση* είναι μια φάρσα που την έχουν επινοήσει οι ποιητές για να φαντάζουν σπουδαίοι».

Η βιβλιογραφία στο τέλος είναι ενδεικτική.

Μ.Σ.

Ύφος

Στον προφορικό λόγο καθώς και στον γραπτό διαμορφώνουμε ο καθένας το προσωπικό ύφος του, που χαρακτηρίζεται από τα λόγια που χρησιμοποιούμε πιο συχνά (π.χ. δεν περνά μέρα που να μη πω την φράση «Μου την έχει βιδώσει»), από τις ιδιαίτερες συντακτικές και σημασιολογικές αποχρώσεις που τους δίνουμε (π.χ. «Πάμε για μπιρώσεις» και όχι «Πάω για καμιά μπίρα»), καθώς και από τον τρόπο που τα εκφωνούμε προφορικά: *το ύφος είναι ο ίδιος ο άνθρωπος* (Buffon). Συχνά εξάλλου λέμε κάτι και υπονοούμε κάτι άλλο, αυτό το κάτι άλλο, η εντύπωση αυτής της συνυποδήλωσης, συμβάλλει καθοριστικά σε αυτό που αποκαλούμε *ύφος*. Μια απλή Καλημέρα μπορεί να ειπωθεί με πολύ διαφορετικούς τρόπους (Ο Constantin Stanislavski είχε εκφωνήσει την Καλημέρα στους ηθοποιούς του σε 45 παραλλαγές). Η ίδια ευχή παραλλάζει σημασίες ανάλογα με το ύφος που της προσδίδουν τα συμφραζόμενά της, ο τόνος της φωνής και οι συνοδευτικές χειρονομίες (πβ. το ανάλαφρο «Καλημέρα, πουλάκι μου!» με το στεγνό «Καλημέρα σας, κύριε»). Η χαρά, ο θυμός, ο κυνισμός, ο αυτοσαρκασμός είναι υφολογικές επιλογές που προκύπτουν από όσα δηλώνονται και απ' όσα συνυποδηλώνονται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υφολογικής ποικιλίας αποτελεί το βιβλίο του Raymond Queneau (Κενώ) *Ασκήσεις Ύφους*, όπου ένα μικρο-περιστατικό της καθημερινότητας εκφέρεται με 99 διαφορετικές υφολογικές επιλογές. Ακολουθώντας τον Queneau δίνουμε ένα παράδειγμα κρουσμένο πάνω στην φράση «Η Γη είναι στρογγυλή»:

Η ΓΗ ΕΙΝΑΙ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ

- (α) Η Γη είναι ουράνιος πλανήτης σε σχήμα σφαίρας πεπεισμένης στους πόλους και πεπλατυσμένης στον Ισημερινό, (ύφος ουδέτερο• σαν ορισμός)
- (β) Από το γραφείο τύπου της NASA ανακοινώνεται ότι τελικώς η Γη είναι

- στρογγυλή, (δελτίο τύπου)
- (γ) Έχουμεν την τιμήν να θέσωμεν υπ' όψιν σας το γεγονός ότι η Γη τυγχάνει γεωμετρικού σχήματος και όγκου σφαιρικού. (υπηρεσιακό)
- (δ) Η Γη δεν είναι τετράγωνη μήτε τρίγωνο ή πολύγωνο- δεν έχει γωνίες και βεβαίως δεν στερείται από ακτίνες και περίμετρο. (εξ αντιθέτου)
- (ε) Οφείλουμε να παραδεχτούμε ορισμένες βασικές αλήθειες, που στο διάβα του χρόνου μένουν αναλλοίωτες, και μία τέτοια μεγάλη αλήθεια είναι ότι η Γη, ο θεσπέσιος αυτός πλανήτης, τούτη η σφαίρα η αιωρούμενη στο σύμπαν, είναι αποδεδειγμένα και ακράδαντα –όπως απεφάνθησαν κατά καιρούς και οι πλέον διδακεκριμένοι αστρονόμοι– στρογγυλή. Ω, μα είναι ολοστρογγυλη, δεν χωράει αμφιβολία! (στομφώδες, πλατυαστικό)
- (στ) Στρογγυλή; Λες αλήθεια; Ορκίσου! (δύσπιστο)
- (ζ) Στρογγυλή; Η Γη μας; Η Γαιουλίτσα μας; Ζήτω που καήκαμε! (απελπισμένο)
- (η) Κι αυτή στρογγυλή μάς βγήκε, π' ανάθεμά τηνε! (οργίλο)
- (θ) Yes, Yes, Yes!!!! Διακόσια χιλιάρικα ζεστά με απλό δελτίο – στρογγυλή Γη, χαρά μου! (ενθουσιώδες)
- (ι) Η Γη, μια στρογγυλή μπάλα, ένα τόπι στο σύμπαν, για να παίζει ποιος ξέρει ποιος Θεός... Τόσες γυροβολίες και δεν κουράστηκε... (ποιητικίζον, ελαφρώς μεταφορικό)
- (ια) Αλήθεια... Και ποια είναι η αλήθεια; Ότι η Γη είναι στρογγυλή; Ποιος μου το βεβαιώνει; Κι αν όχι; Και ποιος παρακαλώ την έφτιαξε στρογγυλή; Και γιατί στρογγυλή; (αντιρρητικό)
- (ιβ) Θεέ μου, θα χάσω το μυαλό μου –Μην το χάνεις, συγκρατήσου, σκέψου τα βασικά, η Γη είναι στρογγυλή, τρελαίνομαι, κρατήσου– Θεούλη μου, μα ναι, είναι στρογγυλή... (εσωτερικός μονόλογος)
- (ιγ) Τέρμα και τελείωσε! Γουστάρεις, δε γουστάρεις, και η Γη μια στρογγύλω είναι και σβουρίζει. (λαϊκότροπο)
- (ιδ) Πιά δεσ... μια σφαίρα στρογγυλή που στριφογυρνάει στο στερέωμα, καταμεσίς στ' αστέρια, μέσα στο σύμπαν... (ρεμβώδες)
- (ιε) Σταματήστε τη Γη να κατέβω. (ειρωνικό)
- (ιστ) Kai akrivos apokato mas vlerpete tin GI. (ξεναγητικό)
- (ιζ) Η Γη είναι αλασφώς σρογκληκή. (σαρδάμ)

- (ιη) Η Γη είναι στρουγγυλή, βρε αχμάκη, μη με πιλατεύ'ς. Τί νουμίζεις, πήγαμι κι μεις σχουλείου. (ντοπιολαλιά)
- (ιθ) Αλί, αλί και τρισαλί, είναι στ' αλήθεια στρουγγυλή! (παραδοσιακό, θρηνώδες)
- (κ) Η γη μας είναι στρουγγυλή κι αυτό το ξέρουν όλοι. (δεκαπεντασύλλαβος)
- (κα) Γη μου στρουγγυλή / μια μπάλα που σκοράρει / σ' άφαντο τέρμα. (χαϊκού)

[360]* Πειραματιζόμαστε με την υφολογική ποικιλία με την οποία εκφέρεται ένα τετριμμένο νόημα. Κάμνουμε πέντε τουλάχιστον υφολογικές παραλλαγές σαν τις πιο πάνω σε κοινόχρηστες φράσεις όπως: «Τα πάντα ρει», «Το χρήμα είναι το παν», «Φεύγω». Στις παραλλαγές δίνουμε χαρακτηρισμούς όπως στα πιο πάνω παραδείγματα.

[361] Βρίσκουμε φράσεις φορτισμένες σε ορισμένο ύφος και τις μετατρέπουμε σε ουδέτερες (π.χ. «Κόκκαλα έχει η μακαρονάδα;» «Έχουν αργήσει πολύ να μου σερβίρουν την μακαρονάδα που παράγγειλα.»). Μερικές κατάλληλες φράσεις προς ουδετεροποίηση:

(α) Περνούμε φανταστικά!

(β) Αχ, πού'σαι νιότη που 'λεγες πως θα γινόμουν άλλος!

(γ) Ψεύτικος κόσμος!

(δ) Αχ, τέλειο!

[362] Οι μαθητές απαγγέλλουν τις υφολογικές ποικιλίες που έγραψαν προσέχοντας να προβάλουν το ύφος (φωνή, προφορά, ένταση, χειρονομίες) που ταιριάζει στην καθεμιά.

* Οι ασκήσεις δημιουργικής γραφής αριθμούνται. Τρεις επομένως ασκήσεις για το ύφος. Δυνατή η μετατροπή στην τάξη των 24 υφολογικών επιλογών σε άσκηση αντιστοίχισης: στην Α' στήλη το ύφος, στη Β' στήλη οι λεκτικές εκφορές [Σ.τ.Ε.]

Επίμετρο

Βιβλίο ή λάπτοπ;

Η απόλαυση της ανάγνωσης και τα σύγχρονα διλήμματα

Σαν να λέμε, *Κιθαρίστας ή ντράμερ*; Η απάντηση στο στημένο δίλημμα θα ήταν «βιβλίο» εφ' όσον προτιμούμε το χταπόδι στα κάρβουνα και όχι στο φουρνάκι των μικροκυμάτων. Τα παίρνω με τη σειρά: ο μηχανολόγος που συντόνισε το έργο ώστε η Κοζάνη να αποκτήσει τον θαυμαστό ιντερνετικό οικισμό της και να γίνει η πρώτη ελληνική ψηφιακή πόλη, βιάστηκε ωστόσο στην ακροτελεύτια -και πια-σάρικη, ομολογουμένων- ερώτηση του δημοσιογράφου «Ένα laptop ή ένα βιβλίο σε κάθε μαθητή;», ν' απαντήσει ανενδοιάστως: «*Οπωσδήποτε ένα laptop. Ας ξεκολλήσουμε λίγο από τις παραδοσιακές μας αγκυλώσεις. Θα προτιμούσα να στέλνω τον επτάχρονο γιο μου στο σχολείο με ένα laptop υπό μάλης, παρά με ένα ογκώδες σακίδιο επ' ώμου*» (ΤΑ ΝΕΑ, «20 ερωτήσεις», 3 Ιουλ. 2010).

Ωστε «παραδοσιακή αγκύλωση» το βιβλίο; Όσο κι αν μας ταλαιπώρησε με ανούσια έντυπα η σχολική εκπαίδευση, όσο κι αν δεν έχουμε εθιστεί να αντλούμε απόλαυση από το παραδοσιακό διάβασμα, μην πετούμε τις λέξεις σαν να φτύνουμε τσόφλια: δύσκολο να διαβαστεί ο Μπαλζάκ στο λάπτοπ· και ο Λειβνίτιος δυσκολότερα. Λησμόνησε ο καινοτόμος μηχανικός ότι η Κοζάνη έχει κηρυχθεί (1995) «Πόλη του Βιβλίου», στην οποία ιδρύθηκε και λειτουργεί το Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης - χάρη στον τότε δήμαρχο Πάρη Κουκουλόπουλο και βεβαίως χάρη στην πολύτιμη Δημοτική Βιβλιοθήκη της (153.000 τόμοι, 380 χειρόγραφα, 315 παλαιοί κώδικες, σπάνιες εκδόσεις όπως η Χάρτα του Ρήγα κ.ά.). Στα 1813, οι φιλογενείς Κοζανίτες είχαν χτίσει μικρή βιβλιοθήκη, τον «Οίκον βελτιώσεως», όπου συναντιούνταν «οι πεπαιδευμένοι ίνα μελετώσι, φιλολογώσι, διαλέγωνται» (από επιστολή του 1819). Σε μια τέτοια πόλη απάδει να πούμε πως το βιβλίο συνιστά «παραδοσιακή αγκύλωση». Έχουμε τη μανία να καταστρέφουμε το παλιό στο όνομα του καινούργιου: αντί να χτίσουμε τις πολυκατοικίες παραδίπλα, όπως έκαμε όλη η Ευρώπη, ανατολική και δυτική, εμείς δια της αντιπαροχής γκρεμίσαμε τα διατηρητέα και δη αγαλλιώντες· και πάλι τώρα, για να εγκαθιδρύσουμε τα e-book θεωρούμε αναγκαίο να κατεδαφίσουμε το έντυπο βιβλίο. Μα και περί ποιων «παραδοσιακών αγκυλώσεων» πρόκειται, άλλωστε; Αν το σοβαρέψουμε, τότε οι πληροφορικάριοι είναι οι πλέον ιδεόληπτοι, επειδή η Πληροφορική και τα λάπτοπ της είναι σήμερα του συρμού - και η ιδεοληψία που ερείδεται στον συρμό είναι

λιγότερο συνειδητή και άρα πιο ανέλεγκτη από την παρωχημένη. Εδώ απαιτείται προσοχή: το αμέσως προσεχές εκπαιδευτικό ζαβλάκωμα θα επέλθει όχι τόσο από την έλλειψη του λάπτοπ όσο από την ακραία υποτίμηση του τεχνικού μέσου «χαρτί και μολύβι» που συνδυάζεται με τη βλακέντια υπεραξίωση και τον φετιχισμό του διαδραστικού πίνακα.

Η ηλεκτρική κιθάρα δεν μπόρεσε βεβαίως να υποκαταστήσει την «παραδοσιακή» δακτυλόκρουστη για τον ίδιο λόγο που το λάπτοπ δεν θα υποκαταστήσει ποτέ το χειροπιαστό βιβλίο. Βιβλίο και λάπτοπ μπορούν να συμπορεύονται, ως παραπληρωματικά και αλληλο-συναρτώμενα και οι ηβώντες λαπτοπίστες έχουν κάμποσα να μάθουν από το «παραδοσιακό» βιβλίο, από τις τέχνες και τις τεχνικές του (το αρμόδιο υπουργείο ευνοεί τον φανατισμό υπέρ του λάπτοπ επειδή υποκαθιστώντας τα έντυπα θα μειώσει δραστικά το κόστος του σχολικού βιβλίου -και ως προς αυτό θα πράξει ορθά. Απλώς, πρέπει να βρεθούν στο μεσοβραχυπρόθεσμο μέλλον τρόποι και για την καλαίσθητη επιβίωση ορισμένων τουλάχιστον σχολικών βιβλίων· η έντυπη παράδοση να μη λείψει).

Το δίλημμα ωστόσο «βιβλίο ή λάπτοπ» δεν είναι πλαστό: οι σημερινοί μαθητές και φοιτητές προκρίνουν αναμφίβολα -και ευλόγως- το λάπτοπ (βήμα προόδου: οι αμέσως προγενέστεροι προτιμούσαν τα φωτοαντιγραφημένα κλεψίτυπα εις βάρος των βιβλίων), επειδή εκτός από μοντέρνο είναι κυρίως μηχανήμα πολλαπλών χρήσεων· οι έφηβοι πληροφορούνται, εσεμεσάρουν, ψαύουν και πλοηγούνται και ερωτοτροπούν στο αέναον Διαδίκτυον - ζουν στον θαυμαστό ψηφιακό κόσμο τους.

Έναντι του κατά πολλά χρηστικότερου λάπτοπ, το βιβλίο αντιβάλλει τον παραδοσιακό του μηχανισμό, τον σχεδιασμό, την εκτύπωση και τη δεσιά του· την αίσθηση του αναλογικά μεταβλητού βάρους, το αναλλοίωτο μέγεθος των ατρέμιστων σελίδων και των στεριωμένων στοιχείων, τα διπλοπερασμένα χρώματα, τις οσμές του χαρτιού, της μελάνης και του δέρματος, την ανεξαρτησία από το ηλεκτρικό ρεύμα, την ομορφιά της τυπογραφικής τέχνης του και τελικά τη συναίσθηση της κληροδοσίας -κοντολογίς την επίγνωση μιας πεπερασμένης αιωνιότητας που μορφοποιείται χάρη στην απτή υλικότητά του. Τα σύγχρονα λογισμικά έχουν να διδαχθούν από τον αστρολάβο των Αντικυθήρων.

Μήττε, εξάλλου, το λάπτοπ βολεύεται υπό μάλης· θέλει κι αυτό το σακιδιό του*.

* Προφορική διδασκαλία ή πάουερ-πόιντ; «Από τους αόρατους κινδύνους κινδυνεύει κατ' ουσίαν [το ελληνικό Πανεπιστήμιο] και περισσότερο, καθώς μπαίνουμε σε μεταβατική, νέα και άγνωστη εποχή: (α) συρρίκνωση έως εξαφάνιση της προφορικής διδασκαλίας, η οποία επιτείνεται λόγω των ζαβλακωτικών πάουερ-πόιντ που «υποστηρίζουν» τις πανεπιστημιακές παραδόσεις, ενώ εν τοις πράγμασιν εξωθούν συχνά σε άκρατο και άκριτο φορμαλισμό. . .» (*Τα Νέα* «Οι αόρατοι κίνδυνοι για τη διδασκαλία και τη σκέψη» = Μίμης Σουλιώτης, *Η αυθάδεια των αθώων* 2013, 65) [Σ. τ. Ε.].

Πρώτες δημοσιεύσεις

A. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ

1. «Οι θερινοί και οι άλλοι αναγνώστες»: *Το Βήμα* 18-7-1999 με τον τίτλο «Οι αναγνώστες των θερινών διακοπών».
2. «Βιβλία με δείκτη προστασίας»: *Το Βήμα* 13-8-2000.
3. «Η απώλεια του αναγνώστη»: *Το Βήμα* 14-9-1997.

B. ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

1. «Οι Καβαφικοί τρόποι της ανάγνωσης»: Αποσπάστηκε από το Δ. Π. Σουλιώτης, *Αλφαβητάριο για την ποίηση*, εκδ. Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1993, 81-102.
2. «Η έντιμη κριτικός» [Νόρα Αναγνωστάκη]: *Εντευκτήριο* 47 (Ιούλ.- Σεπτ. 1999), 42-43 (= Προσλαλιά στην τιμητική εκδήλωση που διοργανώθηκε για την Ν. Α. στις 4 Νοεμβρίου 1997 από τον Ο.Π.Π.Ε.- Θ. 1997).
3. «Η “αυθαιρεσία” του Λορεντζάτου»: *Το Βήμα* 24-1-1999.
4. «Ποιητική ισημερία 2012»: *Τα Νέα* 21-3-2012.
5. «Η γοητεία της σκόνης»: *Το Βήμα* 13-8-1998.
6. «Για το Ε. και τον Gordon» (= Για το *Εντευκτήριο* και τον Γιώργο Κορδομενίδη): Ομιλία για τα δεκάχρονα του *Εντευκτηρίου*, στο Μίμης Σουλιώτης, *Σκόρπια: Μελετήματα, άρθρα και ποικίλα*, εκδ. τυποθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000, 202-204.
7. «Ελιοτ Φεζάλ, ο ποιητής του Έρωτος»: *Εταιρία* 17/18 (Δεκέμβριος 1994), 12-15.

Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

1. [Σχολική αναγνωστική απόλαυση]: Αποσπάστηκε από το Δ. Π. Σουλιώτης, *Αλφαβητάριο για την ποίηση*, εκδ. Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1993, 34-35.
2. «Ανάγνωση στο σχολείο»: Μίμης Σουλιώτης, *Παιδαριώδη*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2000, 183-188.
3. «Υπέρ της αποστήθισης»: *Το Βήμα* 14-7-1996.
4. [Δημιουργική γραφή – Ύφος]: Αποσπάστηκε από το *Δημιουργική γραφή – Οδηγίες Πλεύσεως* (Βιβλίο εκπαιδευτικού), Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου/ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2012, συγγραφή Μίμης Σουλιώτης - Ομάδα εργασίας Α. Συμεωνάκη et al., 13-15 και 150-151. Τις σελίδες 13-15 υπογράφει ο Μ. Σ.

Επίμετρο

«Βιβλίο ή λάπτοπ;»: *Τα Νέα* 3-5-2011. Ο υπότιτλος «Η απόλαυση της ανάγνωσης και τα σύγχρονα διλήμματα» προστέθηκε στην αναδημοσίευση.

Αναδημοσιεύσεις

1. Μίμης Σουλιώτης, *Σκόρπια Μελετήματα*, άρθρα και ποικίλα, εκδ. τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000: Α1 (185-193), Β2 (258-260), Β3 (62-67), Β5 (318-321), Β6 (202-204), Β7 (175-178).
2. Μίμης Σουλιώτης, *Παιδαριώδη*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2000: Α3 (179-182), Γ2 (183-188), Γ3 (117-120).
3. Μίμης Σουλιώτης, *Η αυθάδεια των «αθώων»*. Πρόλογος: Πέτρος Παπασαραντόπουλος, εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2013: Α4 (29-33), Β4 (145-148), Επίμετρο (29-33).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ
ΤΟΥ ΜΙΜΗ ΣΟΥΛΙΩΤΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
«ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΙΤΟΣΚΑ»
ΦΡΟΝΤΙΔΙ
ΝΤΙΝΑΣ ΚΑΡΑΜΠΑΤΑΚΗ
ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ
ΣΤΗ ΦΛΩΡΙΝΑ
ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ
ΤΟΥ 2023

